

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

Министерство образования и науки Республики Казахстан
Национальная академия образования им. И. Алтынсарина

**«ӘДЕПТІ АДАМ – ӘДЕМІ АДАМ»: БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІРІМДЕР
АРАСЫНДА ҚОҒАМҒА ҚАЙШЫ ӘРЕКЕТТЕРДІҢ АЛДЫН АЛУ»**

Әдістемелік ұсынымдар

**«ӘДЕПТІ АДАМ – ӘДЕМІ АДАМ»: ПРОФИЛАКТИКА АСОЦИАЛЬНЫХ
ЯВЛЕНИЙ СРЕДИ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ»**

Методические рекомендации

Нұр-Сұлтан
2020

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды (2020 жылғы 16 қыргүйектегі № 7 хаттама)

Рекомендовано к изданию Ученым советом Национальной академии образования им. И. Алтынсарина (протокол № 7 от 16 сентября 2020 года)

«Әдепті адам – әдемі адам»: балалар мен жасөспірімдер арасында қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу». Әдістемелік ұсынымдар. – Нұр-Сұлтан: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2020. – 196 б.

«Әдепті адам – әдемі адам»: профилактика асоциальных явлений среди детей и подростков». Методические рекомендации. – Нұр-Сұлтан: НАО имени И. Алтынсарина, 2020. – 196 с.

Әдістемелік ұсынымдамаларда жасөспірімдердің қоғамға қайшы мінез-құлқының алдын алу бойынша жекелеген шет елдердің тәжірибесі ашылған, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқы мәселелері және Қазақстанның жасөспірім жастағы білім алушыларының арасында жүргізілетін алдын алу шараларының ерекшеліктері қарастырылған.

Сонымен қатар, жасөспірімдердің қоғамға қайшы мінез-құлқының алдын алу мәселелерімен айналысатын орта білім беру ұйымдарының педагогтарына әдістемелік және тәжірибелік ұсыныстар берілген.

В методических рекомендациях раскрыт опыт отдельных зарубежных стран по профилактике асоциального поведения подростков, рассмотрена проблема профилактики девиантного поведения подростков и особенности профилактических мероприятий среди обучающихся подросткового возраста в Казахстане.

Кроме этого, представлены методические и практические рекомендации педагогам организаций среднего образования, занимающиеся вопросами профилактики асоциального поведения подростков.

© Ы. Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2020
© Национальная академия
образования им. И. Алтынсарина, 2020

Кіріспе

Қазіргі кезде балалар мен жастарды тәрбиелеу жүйесі көптеген өзгерістерге ұшырады. Бұл бұрын қолданыста болған моральдық нормалар мен қоғамдағы мінез-құлық ережелерінің өз күшін жоғалтуымен және материалдық мүдделермен алмастырылуына байланысты.

Жасөспірімдердің қоғамға қайшы мінез-құлқы – «қиын» жасөспірімдер мәселелері кешенін қамтитын, көпфакторлы проблема. Бала тәрбиесіндегі кемшіліктерді, тәрбиенің бала тұлғасына сәйкес келмеушілігін, психологиялық және физиологиялық дамудағы ауытқуларды, ортаның жағымсыз факторларын девиантты мінез-құлықтың қалыптасуына ықпал ететін себептерге жатқызуға болады.

Девиантты мінез-құлықтың әдеттегі көріністеріне балалар мен жасөспірімдердің агрессия, наразылық білдіру, наразылық тудыру, оқудан немесе еңбек етуден бас тартуы, үйден қашып кетуі және кезбелік өмір кешуі тәрізді жағдаяттық шартталған реакциялары жатады, бұл жағдайлар өз кезегінде маскүнемдіктен, нашақорлықтан, жезөкшеліктен көрініс табады. Мінез-құлықтың аталған ауытқушылық түрлерінің биологиялық, психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық, моральдық-этикалық себептері болады.

Қазақстанда жасөспірімдердің ішімдікке және есірткіге тәуелділігімен байланысты қылмыстар санының азаюына қарамастан, өкінішке орай, девиантты мінез-құлықты білім алушылардың саны жыл сайын артып келеді, өйткені мінез-құлықтың ауытқуына ықпал ететін факторлардың саны артып отыр.

Балалар арасындағы құқық бұзушылық оқиғалары өткен оқу жылымен салыстырғанда арта түскені анықталды. ЮНИСЕФ-тің 2017 жылғы зерттеуінің деректері бойынша, Қазақстандағы білім алушылардың үштен екісі оқушылардың немесе мұғалімдердің тарапынан зорлық-зомбылыққа тап болған немесе оған куә болған. Ішкі істер органдарының есебінде жыл сайын 7 мыңға жуық кәмелетке толмағандар және жағдайы төмен 10 мың отбасы тіркеледі. 3 мыңнан астам бала қылмыстық құқық бұзушылық жасайды. 2018 жылы балаларға қатысты 2125 қылмыс жасалса, 2277 кәмелетке толмаған бала құрбан болды (2017 жылға қарағанда 5,5% - ға жоғары).

Балалардың өз-өзіне қол жұмсауының өсуі сақталып отыр (2018 жылы балалардың арасына өз-өзіне қол жұмсауының 178 жағдайы болды, бұл 2017 жылмен салыстырғанда 6,6 %-ке жоғары).

Білім беру ұйымдарының алдында әлеуметтенуге қажетті жағдайлар жасау, қылмыстың алдын алуға, жасөспірімдердің қаңғыбастығын және қараусыз қалуын жоюға бағытталған шаралар ұйымдастыру, сонымен қатар алғышартты мақсат болып табылатын, олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау міндеті тұр.

Әдістемелік ұсынымдарды әзірлеудің мақсаты – білім алушылардың әлеуметке қайшы мінез-құлқының алдын алу саласында педагогтарға әдістемелік көмек көрсету болып табылады.

Негізгі мақсатқа сәйкес келесі міндеттер анықталды:

- балалар мен жасөспірімдер арасында қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алудағы халықаралық тәжірибені зерделеу;
- балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу бойынша отандық тәжірибені талдау;
- жасөспірімдердің қоғамға қайшы мінез-құлықтарының алдын алу бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.

Материалдарды әзірлеу барысында жасөспірімдердің физикалық, ақыл-ой, адамгершілік және рухани дамуына қажетті қолайлы жағдайлар жасау мен арнайы қорғалу құқығын реттеуші халықаралық және отандық құжаттар зерделенді. Бұл ең алдымен «Бала құқығы туралы» БҰҰ Конвенциясы; Балалар құқығы декларациясы, Кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыскерліктің алдын алу үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының жетекші принциптері, Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексі, Қазақстан Республикасының «Бала құқықтары туралы» Заңы және т.б.

Жұмысты жазу барысында шетелдік және отандық ғалымдардың монографиялары және ғылыми мақалалары, мерзімдік басылымдар, әлеуметтік жұмыс, педагогика және психология бойынша оқу құралдары мен оқулықтар пайдаланылды.

Статистикалық мәліметтер Сандж зерттеу орталығының мемлекеттік орталықтар және жергілікті атқарушы органдар ұсынған ресми статистиканы, деректерді, сонымен қатар әлеуметтік зерттеулердің деректерін талдауы негізінде әзірлеген, Қазақстан Республикасындағы балалардың жағдайы туралы 2019 жылғы баяндамасынан алынған.

Баяндамада демография, денсаулық жағдайы, білім беру, отбасылар мен балаларды әлеуметтік қолдау мәселелері, 2019 жылы қабылданған балалар құқығын қорғау саласындағы заңнамалық актілер тізімі көрсетілген. Соңғы бес жыл динамикасындағы балалар жағдайының сандық және сапалық сипаттамалары берілген.

Балалар қауіпсіздігі мәселелеріне, қараусыз қалудың алдын алу жүйесіне, балаларға қатысты әлеуметтік жетімдікке, қысмыстыққа, балаға қатыгездік жасау жағдайларына, жалпы алғанда өмірлік қиын жағдайға ұшыраған балалар мен отбасылардың проблемаларына ерекше назар аударылған.

Әлеуметке қайшы мінез-құлық проблемасы ертеден зерделеніп келеді, бірақ бұған қарамастан қазіргі әлемде оның өзектілігі тіпті артып отыр. Себебі, әлеуметке қарсы мінез-құлықтың негізі жасөспірімдік кезде салынады. Осы кезеңде жасөспірім дамуының барлық жақтарын қамтитын, балалық шақтан есейгендікке, балалықтан ер жеткендікке өту үрдісі жүреді. Әдістемелік ұсынымдарда мінез-құлықтарында түрлі ауытқушылықтары бар жасөспірімдерге байланысты «қиын балалар», «қиын жасөспірім», «бейімделмеген балалар»; «арнайы қамқорлықты қажетсінетін балалар»; «тәуекел тобының» балалары; «девиантты мінез-құлық», «әлеуметке қайшы мінез-құлық», «деликвентті/қылмыстық мінез-құлық» терминдері және стандартты емес мінез-құлықты білдіретін басқа да атаулар қолданылды.

Жұмыстың құрылымы кіріспе, үш бөлім, қорытынды, пайдаланылған әдебиеттер тізімі түрінде ұсынылған. Кіріспеде зерттеудің өзектілігі негізделген, зерттеу нысаны анықталған, мақсаты мен міндеттері тұжырымдалған.

Әдістемелік ұсынымдардың мақсаты мен міндеттеріне сәйкес бірінші бөлімде жекелеген шет елдердің жасөспірімдердің қоғамға қайшы әрекеттерінің алдын алудағы тәжірибесі ашылды, жасөспірімдік жастағы білім алушылардың арасында алдын алу шараларының негізгі ерекшеліктері қарастырылды.

Екінші бөлімде балалардың қылмыстық мінез-құлықтарының алдын-алу мәселелері қарастырылды; Қазақстандағы девиантты мінез-құлықтың негізгі проблемалары көрсетілді; жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу бойынша мемлекет және қоғам тарапынан қолданылып жатқан шаралар анықталды.

Үшінші бөлімде жасөспірімдердің қоғамға қайшы мінез-құлықтары мәселелерімен айналысатын педагогтарға тәжірибелік ұсыныстар берілді.

Қорытындыда зерттелген мәселені зерделу және талдау нәтижесінде алынған басты шешімдер айтылды.

1 Балалар мен жасөспірімдер арасында қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алудағы халықаралық тәжірибе

Кәмелеттік жасқа толмаған тұлғалардың өсіп-жетілуінің және игілігінің табиғи ортасы ретінде, қоғам шеңберінде өз міндеттерін мойнына толық ала алатындай қажетті қорғау және жәрдем көрсетілуі, баланың жеке басы толық және үйлесімді дамуы үшін оның отбасы аясында, бақыт, махаббат және түсінушілік ахуалында өсуі, бейбітшілік, қадір-қасиет, төзімділік, еркіндік, теңдік және ынтымақтастық рухында тәрбиеленуі мәселелері халықаралық құжаттарда бекітілген [1].

Ең алғаш рет балалардың амандық-саулығы және олардың құқығы, сонымен қатар құқық бұзушылықтың алдын-алу сұрақтары халықаралық деңгейде 1924 жылы Ұлттар Лигасында қарастырылды және осы жолы «Бала құқықтары туралы» Женева декларациясы қабылданды. Бұнда балалар құқығына қатысты құлдық, балалар еңбегі, балаларды сату және кәмелеттік жасқа толмағандардың жезөкшелегі жөнінде қарастырылды.

1959 жылы 23 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының (ББҰ) Бас Ассамблеясы жариялаған *Бала құқығы декларациясы*, халықаралық нормативтік-құқықтық құжат болып табылады. Аталған құжаттың негізін келесі принциптер құрайды:

- физикалық, психикалық, ақыл-ой, адамгершілік, рухани дамуы, әлеуметтік тұрғыда толыққанды болып саналмайтын балаға, арнайы режим, білім және қамқорлық қамтамасыз ету;

- баланың тегін және міндетті білім алу құқығы бар, бастапқы сатыда балаға білім берілуі керек, ол баланың жалпы мәдени дамуына ықпал етеді және мүмкіндіктердің теңдігі негізінде өзінің қабілеттерін дамыту, қоғамның пайдалы мүшесі болуына жағдай жасау;

- балалардың нәсілдік, діни және дискриминацияның басқа түрлерін қолдайтын тәжірибеден оқшаулануын бақылау [2].

Нәтижесінде, елу жыл бұрын әлемдік қауымдастық белгілі бір нормаларды құрды, оларға сәйкес денсаулығында физикалық, сенсорлы немесе ментальды ақауларымен байланысты ерекше қажеттіліктері бар балаларға, мүмкіндіктердің теңдігі принципін бұлжытпай сақтауда, қосымша (арнайы) қатынас талап етілді.

1989 жылдың 20 қарашасында Нью-Йоркте қол қойылған Бала құқықтары туралы конвенция баланың дүниеге келген уақытынан бастап барлық жалпыазаматтық құқықтардың иегері болып табылатынын және бұл құқықтардың бөлінбеушілігі халықаралық құқықтар нормасының күшін қабылдайтындығын мойындайды. Әр балаға заңның және басқа да құралдардың көмегімен жан-жақты әлеуметтік көмек және қолайлы жағдайлар мен мүмкіндіктер қамтамасыз етілуі тиіс. Олар баланың физикалық, ақыл-ой, адамгершілік, рухани дамуына және әлеуметтік тұрғыдан сау және дұрыс жолмен, тәуелсіз және абыройлы жағдайда дамуына мүмкіндік беруі тиіс деген тұжырымға тоқталады. Конвенцияда алғаш рет мемлекетаралық деңгейде

кәмелеттік жасқа толмағандардың гуманистік ажырамас негізін қалаушы құқықтары айтылды.

БҰҰ «Бала құқықтары туралы» конвенция (1989 ж.) және Балалардың өмір сүруі, қорғанысы мен дамуын қамтамасыз ету туралы дүниежүзілік декларация (Нью-Йорк, 1990 ж.) балаларды қорғауға, олардың толыққанды дамуына, отбасында өмір сүруіне кепілдік беретін адамның негізгі құқықтарын анықтайды.

Зерттеу барысында қоғамда қабылданған нормалар мен ережелерді бұзумен байланысты (қоғамға қайшы) жасөспірімдердің мінез-құлқы мәселесі бойынша жекелеген елдердің халықаралық тәжірибесі зерделенді.

Аталған тақырып бойынша шетелдік тәжірибені зерделеу басқа мемлекеттердің озық тәжірибесімен танысуға және оларды отандық білім беру жүйесінде қолдануға мүмкіндік береді.

«Әлеуметке немесе қоғамға қайшы» деген ұғым нені білдіреді? Бұл мінез-құлықтың түрі ме әлде психологиялық ауру ма? Басқалардан ерекшеленген – жақсы ма, жаман ба? Біреулер, бұл адамды тәуелсіз тұлға ретінде анықтайды десе, енді біреулер өзгеше болуға болмайды деген тұжырым айтады. Шын мәнісінде екі жақ та дұрыс: адамның басқалардан жақсы жаққа қарай ерекшеленуі өте сирек кездеседі, ондай адамды «қоғамға қайшы» деген теңеумен белгілейді. Бұл қоғамда қабылданған нормалар мен ережелерге қарсы шығатын тұлға дегенді білдіреді.

«Қоғамға қайшы» тіркесі анықтамасының бірнеше сипаттамасы бар. Егер грек тілінен дәлме-дәл аударма жасасақ, онда келесідей анықтама аламыз: қоғам өміріне немқұрайлы адам, әлеуметтің өмірінде белсенділік танытпайтын, яғни қоғамға қарсы тұлға. Шын мәнісінде «қоғамға қайшы» ұғымының бір-біріне қарама-қарсы келетін екі анықтамасы бар. Бір жағынан, қоғамға қайшы – бұл, белгіленген ережелерге қарамастан әрекет ететін адам, екінші жағынан – бұл, әлеуметпен өзара әрекеттесуге мүдделі емес тұлға. Егер оның бойында уәждеме немесе қызығушылық пайда болса, онда ол ниеті негізінен жекелеген іс-қимылдарға бағытталған болып табылады [3].

Әлеуметке қарсы немесе бейәлеуметтік мінез-құлық дегеніміз – адамгершіліксіз немесе құқыққа қарсы әрекеттер түріндегі қоғамдық нормаларға және қағидаттарға қайшы мінез-құлықтар. Қазіргі кездегі қоғамның дағдарысы, өнегелік және құндылықты мақсаттардағы өзгерістер жағдайында қоғамға қайшы мінез-құлыққа бейім жасөспірімдердің саны өсіп отыр. Сондықтан да балалар мен жасөспірімдердің бейәлеуметтік мінез-құлықтары мәселесін алдын алу маңызды болып саналады.

Тәрбие міндеттерін жедел шешу, отбасы және басқа да әлеуметтік құрылымдардың күшін біріктіру арқылы ғана мүмкін болады. Мектеп пен отбасының ынтымақтастығы білім алушылардың дамуы үшін қажетті жағдайлар жасауы тиіс.

Жасөспірімнің бойындағы «сау» мінез-құлық деп баланың әлеуметтік ортамен, өзін қоршаған адамдармен қарым-қатынас жасауын, өміріне сәйкес қажеттіліктерін анықтауын және қоғамда үйлесімді әлеуметтену мүмкіндіктерін, ал қалыпты мінез-құлық деп топтық сипатқа ие құбылыстарды

айтуға болады. Бұндай нормалар адамдардың мінез-құлықтарын теңестіруге, қоғамдық өмірдің субъектілері арасындағы өзара қарым-қатынасты үйлестіруге немесе ең болмағанда, соған ұмтылуға мүмкіндік береді. Нормалардың көптеген түрлері бар, мысалы: психологиялық, этикалық, моральдық (ақылақтық), адамгершіліктік, құқықтық, әлеуметтік және т.б.. Әдетте, қоғамға қарсы мінез-құлықпен сипатталатын жасөспірімнің өзіне тән ерекшеліктері болады, олар: сабырсыздық (ұстамсыздық) және агрессиялық (озбырлық); тұлғааралық жанжалдарға бейімділік; қасарушылық; жалпы қабылданған мінез-құлық ережелеріне бағынбаушылық; әлеуметтік ортаға бейімделудегі қиындықтар.

Қазіргі кезде жасөспірімдердің қоғамға қарсы мінез-құлықтары келесідей формаларда байқалады:

девиантты (ауытқымалы) мінез-құлық – жасөспірімдердің қоғамға қарсы мінез-құлқының ауытқымалығы болып табылады. Ол баланың жас ерекшелігіне тән әлеуметтік нормалардың және отбасындағы, мектептегі қарым-қатынастың қабылданған немесе белгіленген нормаларына сәйкес келмейтін қарама-қайшылықтармен түсіндіріледі. Көпшілік жағдайда девианттық мінез-құлық жасөспірімнің агрессиясы, оқуға зауқының жоқтығы, өзінің жақындарына келеңсіз мінездерін көрсетуі формаларында байқалады. Сонымен қатар, мұндай мінез-құлық үйден қашып кету, қаңғырушылық, тіпті өз-өзіне қол жұмсауға ұмтылушылық әрекеттермен де сипатталады. Кей жағдайларда жасөспірімдер ішімдікке салынуды, есірткі заттарын қолдануды бастаулары да мүмкін, сондай-ақ бұндай мінез-құлық жыныстық сипаттағы (зорлауға ұмтылушылық) әрекеттерден де көрініс табуы мүмкін;

кіріптар мінез-құлық (ағылшын тілінің addiction – бейімділік, зиянды әдет; латын тілінің addictus – құлдық, берілгендік) – бүлдіргіш мінез түрінің ерекше формасы. Мінез-құлықтың бұл түрі баланың өзінің психологиялық жағдайын арнайы өзгертуі арқылы шындықтан кетуге ұмтылуынан байқалады [4]. Яғни, жасөспірім өмірінде пайда болған мәселелерден «өз әлеміне қашу» арқылы құтылу жолын іздеуімен сипатталады. Бұл жағдай өз денесіне «қашумен» (мешкейлік, тәбетсіздік), жұмысқа қашумен (тыным таппай еңбектену), қиялға қашумен (компьютерлік ойындар), дінге, есірткеге, өз-өзіне қол жұмсауға ұмтылуымен қатарласуы мүмкін [5].

Жасөспірімнің бойында пайда болған әлеуметке қайшы әрекеттердің өзіндік тұрақты мінез-құлқы, әдетте қоғамдық тәртіпті бұзуға әкеп соғады. Бұндай мінез-құлық қоғамға онша қауіпті болмағандықтан немесе қылмыстық жауапкершілік жасына жетпегендік салдарынан жазасыз қалуы мүмкін.

Психологтар аталған мінез-құлық түрлері жасөспірімдердің маңайындағыларды іс-әрекетпен, тіл тигізу арқылы жәбірлеу, ұру, өртеу, күшпен немесе қорқыту арқылы тартып алу, ұсақ ұрлық жасауларынан көрініс табатынын атап көрсетеді.

Көпшілік жағдайда балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қарсы мінез-құлық түрлері құрбыларымен қарым-қатынас жасаудағы қиындықтарға, бейресми қосалқы мәдениет топтарына қатысушылықтарына, өзінің

дербестігіне сенімсіздігіне, өзін-өзі төмен бағалауына, қолайсыз отбасына, басынан өткерген зорлыққа және т.б. жағдайларға байланысты пайда болады.

Дүние жүзінің көптеген елдерінің психологтары жасөспірімдердің бұндай мінез-құлқының пайда болуына отбасындағы келесі жағдайлар әсер ететінін атап көрсетеді:

- психологиялық ауытқушылықтарының немесе басқа да ауруларының болуы, аурудан кейінгі салдар;
- нашақорлыққа, ішімдікке, қоғамға қарсы мінез-құлыққа бейімділік;
- ата-аналардың қарым-қатынасындағы бір-бірін сыйламаушылық, өз балаларына өшпенділік, ынтасыздық көзқарас;
- жасөспірімге қатысты әкелік тәрбиенің жетіспеушілігі;
- тәрбиелеудің өктемшілдік тәсілінің немесе керісінше жасөспірімді шамадан тыс еркелетіп, қамқорлыққа алудың орын алуы.

Дүние жүзінің психолог мамандары әлеуметке қарсы мінез-құлықтың белгілері бойынша балаларды келесі топтарға бөледі:

- мектепке дейінгі жастағы және бастауыш сынып балалары. Кіші жастағы балалардың бойындағы қоғамға қайшы мінез-құлықтар балалар ұжымында қарым-қатынас құра алмауынан; оқыту сабақтарына қызығушылығының болмауынан; отбасы мүшелеріне, басқа адамдарға, жануарларға қатысты агрессиялық және қатыгездік әрекеттерден көрініс табады.

Кіші жастағы мектеп оқушылары өздерінің қоғамға қайшы әрекеттер көрсетулерімен бірден «қиын бала» анықтамасын алады, оларды мектеп мұғалімдері мен әкімшілігі ерекше назарға ұстайды. Бұл жағдай проблеманы ушықтыра түседі, себебі баланың бойында тіл алмаушылық, тапсырмаларды орындаудан, ұжыммен бірлесіп жұмыс істеуден бас тартушылық тәрізді қарсылық әрекеттерін тудырады.

Мұндай типтегі мінез-құлық бұзылуы себептерінің көріністері медициналық, педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік болуы мүмкін:

1. Медициналық факторлар туа біткен (құрсақтағы даму кезіндегі ұрықтың түрлі этиологиялық бұзылыстары); тұқым қуалаушылық (мінез-құлық ауытқуларына генетикалық бейімділік); жүре пайда болған (жұқпалы аурулар, бас сүйегі-ми жарақаты, психосоматикалық патологиялар).

2. Педагогикалық себептер деп отбасында бала тәрбиесінде жіберілген қателіктерді айтады. Ата-анасының жаман үлгісі, шамадан тыс қамқорлық, ата-аналық міндеттерін дұрыс орындамау, негізсіз жазалаулар, шамадан тыс талаптар, балаға керекті базалық қажеттіліктерге көңіл аудармаушылық мінез-құлықтағы көптеген ауытқушылықтарға әкеп тірейді.

3. Психологиялық факторлар медициналық және педагогикалық себептер аясында қалыптасады, яғни: отбасындағы лайықсыз атмосфера мен бас миы және жүйке жүйесі патологиясы бірлесе отырып, бала психикасының жағымсыз өзгерістеріне әкелері сөзсіз. Бұл басқыншылық әрекеттердер, басқаруға көнбеуден, ересектермен қарым-қатынас жасау ниетінің болмауынан көрініс табады.

4. Әлеуметтік себептер дегеніміз – материалдық және әлеуметтің теңсіздік және осыған байланысты мазақтар, кемсітулер, құрбылары тарапынан қудалау жатады. Сонымен қатар, бұл себепке нашақорлыққа, маскүнемдікке салынған ата-аталармен қолайсыз отбасында өмір сүруді де жатқызуға болады.

Үлкендердің қарауынсыз қалдырылған балалардың жекелеген қатыгездік және басқыншылық көріністері мінез-құлықтың тұрақты бұзылуының даму көзі болып табылады. Болашақта бұл патологиялық зорлық-зомбылық және қылмыс жасау бейімділігіне айналуы мүмкін. Бірақ психологтар 7-8 жаста «девианттылық» ұғымын қолданбайды, себебі ол іс-әрекеттің саналы бағыттылығын қарастырады, ал бұл мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаға тән емес.

Қоғамға қайшы мінез-құлық жасөспірім балалардан неғұрлым жиі байқалады. Егер кіші жастағы баланы қажетті деңгейде түзетіп отырмаған болса, оның кері қылықтарын жасырып отырған болса, отбасы мүшелеріне және туыстарына қатысты зәбір көрсету немесе күш қолдану жасаса, онда жасөспірім шағына қарай оның бойында нақты мінез-құлық желісі қалыптасады және ол сол бағытты өмір бойы ұстанатын болады.

Көпшілік жағдайда бұндай жасөспірімдер өздерінің қоғамға қайшы әрекеттерімен орынсыз батырсынады, ата-аналары тарапынан жазасыздықтарын мақтан тұтады, бүлікші топтар құруға және оларды басқаруға тырысады. Құрдастарының ортасында қолдау тауып, өздерін ерекше деп сезінеді, ересектерге қатысты әдепсіз мінез-құлық көрсетеді, дөрекі сөздер айтады, мектеп және үй тапсырмаларын орындаудан бас тартады. Болашақта агрессия деңгейі өседі, жасөспірімнің үйден қашуы, төбелестерге араласуы, жыныстық байланысқа түсуі, қылмыстық топтарға кірігуі мүмкін.

Бейімделу, үлгерім, мінез-құлық жағынан қиындығы жоқ, берекелі отбасынан шыққан жасөспірімдер де қоғамға қайшы әрекет танытуы мүмкін. Достарының ықпалы, ата-аналарының қатыгездігі, «жаман жігіт» бейнесінің романтикалық қабылдануы және оларға қыздардың (жігіттердің) қарым-қатынасы, отбасылық проблемалар бұндай өзгерістердің себебіне айналуы мүмкін. Сонымен қатар, жасөспірімдердің қоғамға қарсы мінез-құлқына әсер ететін факторлар келесідей болуы мүмкін:

- жокшылықтың, тәрбиенің дұрыс болмауы, ата-ананың кері үлгісі салдарынан тұлғаның азып-тозуы;
- жастар субмәдениетінің әсері (пранктар, хиппилер, готтар, эмо т.б.)
- дінге тарту (вуду, сатанизм);
- қоғамға жат қылықтармен қоса жүретін музыкалық немесе спорттық фанатизм;
- өзінің білімін, дағдыларын, дарынын, материалдық қажеттіліктерін көрсету мүмкіндігі болмағандықтан, өз ісінің дұрыстығын дәлелдеу тілегі ретінде қолдануы;
- психологиялық тәуелділік түрлерінің біріне жақын болуы;
- сырқатқа байланысты физикалық проблемалардың болуы.

Көпшілік жағдайда жасөспірім өзінің түрлі дене бөліктеріне жарақаттар, сызаттар, күйіктер, пышақпен немесе басқа да өткір заттармен кесіктер жасау

арқылы агрессияны өзіне қарай бағыттайды. Дененің ауыруын сезіну арқылы ол өзінің эмоциялық қайғы-қасіретін басқысы келеді, баланың денесінен жарақаттар көрген жағдайда, оған дер кезінде көмектесуге тырысу қажет. Жасөспірімдердің аутоагрессиясы – өз-өзіне қол жұмсауы арқылы байқалады.

Аутоагрессия – агрессивті мінез-құлықтың әртүрлілігі, адамның өшпенділік әрекетінің өз-өзіне бағытталған жағдай. Өз-өзін кемсіту түрінде байқалады. Ал ауыр жағдайда өз-өзіне қол салу – суицизм байқалады [6].

Бүгінгі күні суицидалды мінез-құлықтың және өз-өзіне қол жұмсау әрекетінің алдын алу бойынша елеулі әлемдік тәжірибе жинақталған, бірақ өкінішке орай, бұл тәжірибе көптеген жағдайларда өз-өзіне қол жұмсауға бейімді немесе нақты адамдарға бағытталған. Сонымен қатар, суицидтің алдын алу бойынша жалпы (фронтальды) тәжірибенің тапшылығы байқалады.

Өз-өзіне қол жұмсаудың алдын алуға бағытталған қолданыстағы бағдарламалардың ішінде халықаралық FAS бағдарламасының (ағылшын аббревиатурасы «отбасы және мектеп») тәжірибесі қызықты болып табылады. Бағдарламаның басты мақсаты – балалардың жалпы заңдылықтан ауытқыған мінез-құлықтарының алдын алуға және ата-аналарды балаларының проблемаларын өздіктерінен шешуге, сонымен қатар ата-аналарды жасөспірімді толғандыратын тақырыптарды талқылауға дайын болуға үйрету тәрізді ең озық технологиялармен таныстыру.

Алдын алудың кіріктірілген технологияларын түрлі санаттағы отбасыларына қолдану және ата-аналар мен балалардың біріккен іс-шараларын өткізу аталған бағдарламаның басым жағы болып табылады. Сонымен қатар, бұл бағдарлама оларды жүзеге асыру үшін арнайы дайындықты талап етпейтін, өз-өзіне қол жұмсаудың алдын алу бойынша біліммен және біліктермен қамтамасыз етеді.

Өзіне-өзі қол жұмсауды болдырмау бойынша халықаралық қауымдастығының (МАПС) (англ. International Association for Suicide Prevention, IASP) тәжірибесі де қызықты, бұл – халықаралық ұйым, оның басты мақсаты: дүние жүзі бойынша өзіне-өзі қол жұмсауды болдырмау [7].

Ұйымның ұсынысы бойынша әлемнің көптеген қалаларында өзіне-өзі қол жұмсауды ескерту қызметтері құрылған. Олардың іс-әрекеті халықтың көп тобына, бірінші кезекте психологиялық дағдарысқа ұшыраған, яғни өзіне-өзі қол жұмсауға бейім тәуекел тобындағы адамдарға бағдарланған.

Қауымдастық білікті немесе дәрі-дәрмектік емдеуге мұқтаж тұлғаларға медициналық және әлеуметтік-психологиялық көмек көрсетуді ұйымдастырумен, сонымен қатар өз-өзіне қол жұмсаудың алдын алумен, суицид жасау барысында тірі қалғандарға көмек көрсетумен айналысады.

Өзіне-өзі қол жұмсауды болдырмау бойынша Халықаралық қауымдастық Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен (ДДСҰ) суицидалды мінез-құлықты ескерту бағытында тығыз ынтымақтастықта жұмыс істейді. Сонымен қатар, ұйым күйзеліс жағдайындағы жасөспірімдердің психологиялық дағдарысын тұрақтандыруға арналған ерекше алаң ретінде қызмет етеді.

Өзін-өзі өлтірудің алдын алу жөніндегі Халықаралық қауымдастықтың (International Association for Suicide Prevention) бастамасымен және ДДСҰ

қолдауымен 2003 жылдан бері 10 қыркүйекте жыл сайын Дүниежүзілік өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу күні (World Suicide Prevention Day) деп аталып өтіледі.

Соңғы онжылдықтарда балалар және жасөспірімдер арасында өз-өзіне қол жұмсаудың өсуі медицина қызметкерлері мен қоғамның қорқынышын тудырып отыр. ДДСҰ деректері бойынша 15-24 жас аралығындағы тұлғалардың өзіне-өзі қол жұмсауы соңғы он бес жылда 2 есе өскен, бұл жағдай экономикасы дамыған елдерде 2-3-ші орындарды алып отыр [8].

Зерттеушілердің көпшілігі балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлықтарының неғұрлым әдеткі себептеріне келесілерді жатқызады: ата-аналарымен және құрдастарымен жұтаң қарым-қатынас, жалғыздық, ата-анасының біреуін жоғалту, олардың ажырасуы, табыспаған махаббат, қызғаныш, ар-намысын қорлау, қатты қалжырау жағдайы, психикалық белсенді заттарды қабылдау нәтижесінде тұлғаның қорғаныш механизмдерінің бұзылуы, өзіне-өзі қол жұмсаған адаммен өзін теңестіруі, түрлі себептер бойынша қорқыныш, ашу және қапалану сезімдерінің түрлері.

Өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқы дамуының (суицидтік үрдістер, өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері және аяқталған суицидтер) алдын алуға бағытталған мемлекеттік, әлеуметтік-экономикалық, медициналық, психологиялық, педагогикалық және өзге де іс-шаралар жүйесін суицидтік мінез-құлықтың алдын алу деп айту қабылданған.

Өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу бойынша бірінші орталық 1948 жылы Вена қаласында ұйымдастырылған, ал 1953 жылы Лондонда суицидология қызметі пайда болды. Қазіргі кезде АҚШ-да өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу бойынша 200-ден, Англияда – 100-ден астам орталықтар бар және олардың саны өсуде.

АҚШ-да жабығуды (депрессия) анықтауға және емдеуге арналған скринингілік бағдарламалар жұмыс істейді. Бұл бағдарламалардың назарына жасөспірімдер де түседі.

Еуропалық альянстың жабығуды қарсы іс-әрекеттері аясында да осыған ұқсас бағдарламалар бар, олар Еуропа елдерінің он жеті аймағында жүзеге асырылады.

Еуропалық альянс іс-шараларды төрт деңгейде әзірлейді және қолданады:

- бірінші деңгей: терапевтармен және педиатрлармен жұмыс. Мақсаты – мамандандырылған бұл топты пациенттермен қарым-қатынас жасау жағдайында жабығуды және суицидтік үрдісті қалай анықтауға болатынына үйрету;

- екінші деңгей: халықтың түрлі топтарын ақпараттандыру бойынша шараларды әзірлеу және жүзеге асыру. Ақпараттық кампания мақсатты аудиторияға бағытталған бейнематериалдар, жарнамалық постерлер және Интернет-сайттар әзірлеуді көздейді. Басты мақсаты – адамдарды жабығудан емделуге болатындығы туралы хабардар ету, жабығудан зардап шегетін адамдардың стигматизациясын (қандай да бір сапа (әдетте, теріс) таңып қою) төмендету;

- үшінші деңгей: тәуекел тобының өкілдерімен жұмыс. Ол суицид жасағысы келген жасөспірімдерге, сондай-ақ ересек адамдарға дағдарыс орталықтарында кәсіби дереу көмек алуға болатынына кепілдік беретін «жедел жәрдем картасы» деп аталатын ақпараттар таратуды қарастырады;

- төртінші деңгей: бірқатар кәсіптік топтардың өкілдеріне (атап айтқанда – әртүрлі әлеуметтік қызметкерлерге және кеңесшілерге, полицияға, діни қайраткерлерге және т. б.) арналған оқыту бағдарламалары. Олардың мақсаты – бұл топтарды жабығу дегенге қатысты ақпараттандыру. Осы бағыт аясында ата-аналар мен мұғалімдерге бағдарланған арнайы шаралар әзірленеді. Мақсаты – балалар мен жасөспірімдердің жанында болатын әлеуметтік осы агенттерді өзіне-өзі зақым келтірудің және суицидтік мінез-құлықтың себептері туралы ақпаратпен қамтамасыз ету.

Қорытындылай келе, осы бағыт шеңберінде бұқаралық ақпарат коммуникацияның өкілдеріне арналған ұсынымдар әзірленеді. Ұсынымдарда «еліктеме суицид» деп аталатын суицид жағдайларын болдырмауға мүмкіндік беретін жариялауларды қалай жасауға болатыны туралы айтылады [9].

Сонымен қатар, ДДСҰ бұқаралық ақпарат коммуникацияларында суицид жағдайларын неғұрлым жақсы ойластырып қана жариялауды ұсынады. Бұндай бағдарламалардың негізгі мақсаты – жасөспірімдердің өз-өзін бағалауын жоғарылату, олардың дағдарыстық жағдайларды жеңу дағдыларын дамыту, жасөспірімдерді шешім қабылдау, коммуникативтік дағдыларын жақсарту бойынша стратегияларға үйрету.

Ресейде және басқа елдерде өзіне-өзі қол жұмсаудың алдын алу мамандандырылған суицидологиялық қызметтерін («сенім телефондары», әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету кабинеттері, дағдарыстық бөлімшелер) ұйымдастыру, мамандарды суицидтік үрдістерді тануға оқыту, халықтың өз-өзіне қол жұмсау құралдарына қол жетімділігіне шектеу қою, бұқаралық ақпарат құралдарындағы өзін-өзі өлтіргендер туралы хабарламалардың мазмұнына бақылау жасау арқылы жүзеге асырылады.

Қазіргі заманғы суицидтік тәуекелдің алдын-алу жалпы профильді ауруханалардағы психиатриялық шұғыл көмек көрсету кабинеттерін, психикалық денсаулық орталықтарын, психиатриялық клиникаларды, суицидке қарсы бюроларды, телефон арқылы психологиялық көмек көрсету орталықтарын, улануды емдеу орталықтарын біріктіреді. Осы қызметтердің әрқайсысы суицидке бейім тұлғаларға өздеріне тән құралдармен маңызды көмек көрсетеді.

Суицидологиялық көмек көрсетуді ұйымдастыру – бұл суицидке (аутоагрессивті) бейім ауру адамдарға мамандандырылған көмек көрсетуге бағытталған, емдеу-алдын алу шаралары жүйесі [10].

Қазіргі уақытта әлемдік тәжірибе әдістемелердің және білім беру технологияларының көмегімен әлеуметтік қақтығыстарды уақытылы шешуге болатынын, жасөспірімдердің әлеуметтік ауытқуларының әр түрлі формаларының алдын алуды жүзеге асырудың тиімді жолдарын көрсетеді.

Германия Федеративтік Республикасының білім беру жүйесіндегі зорлық-зомбылықты болдырмау және гуманизм принциптеріне негізделетін,

өзінің құрамына интернационалдық алдын алу идеялары мен технологияларын қамтыған, жанжалдардың алдын алу және сақтандыру бойынша әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеті мұндай тәжірибеге мысал болып табылады.

Қорғау, алдын алу, ескерту, жою және бақылау алдын алудың мәнін ашатын негізгі ұғымдар болып табылады. Жасөспірімнің қақтығысты мінез-құлқының әлеуметтік-педагогикалық алдын алу және түзету жұмыстары өзінің құрамына тұлғаны жан-жақты психологиялық-педагогикалық зерттеуді (жеке тапшылық диагностикасы), әлеуметтік ортаның қолайсыз факторларын анықтауды және зерделеуді (ортаны диагностикалау), ортаны түзетуді (сонымен қатар, тәрбиелеудің тиімсіз әдістерін) және тұлғаның үйлесімсіз (дисгармониялық) ерекшелігін түзетуді қамтиды [11].

Германияда әлеуметтік превенция (алдын алу) тұлға мінезіндегі ауытқулардың алдын алуға бағытталған әдістер кешені ретінде қарастырылады. Превенция аясында диагностикалық шаралар жүргізіледі. Бұл әлеуметтік құбылысты зерттеудің кешенді процесі, мақсаты – проблеманың жағдайын және оның одан әрі даму үрдісін сипаттайтын себеп-салдарлық байланыстарын және қарым-қатынастарын анықтау, айырып тану және зерттеу. Алдын алу жұмысы өмір сапасын жақсартуға, күш көрсету мінез-құлқынан бас тартуға ықпал ететін арнайы педагогикалық және тәрбиелік шараларды қолдану арқылы жасөспірімнің әлеуметтік, отбасылық, жеке жағдайларын өзгертуді болжайды.

Алдын алудың педагогикалық міндеттерінің аясы өте алуан түрлі болып келеді, мысалы: мұғалімдерді қиын балалармен жұмыс істеуге даярлау, әлеуметтік ахуалын жақсартуға жәрдемдесу; психологиялық зардаптарды және әлеуметтік қауіпті жағдайды жою; есірткі заттарын, алкогольдік ішімдіктерді қабылдау тәуекелін төмендету; просоциалды немесе «басқа адамдарға немесе жалпы қоғамға пайда әкелетін» әлеуметтік мінез-құлық жаттықтыру және қалыптастыру.

Білім беру және әлеуметтік-педагогикалық мекемелердің алдын алу жұмысы келесі қызмет түрлерін қамтиды: мінез-құлқы күрделі, қолайсыз жасөспірімдерді, проблемалық отбасыларын ерте анықтау; оларға педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік және заңгерлік көмекті уақыты көрсету. Германияның мемлекеттік әлеуметтік-ескертудің (алдын алудың) құқықтық механизмдерін Балалар мен жастарға көмектесу туралы жаңа заңы анықтайды (1991 ж.).

Германияда алдын алу жүйесіндегі шешуші роль мектептер мен әлеуметтік-педагогикалық мекемелерге беріледі.

Мектептерде оны арнайы дайындалған педагог кадрлар – мектептің әлеуметтік педагогы, педагог-кеңесші және мектеп психологы жүзеге асырады.

Мектептің алдын алу жүйесі әлеуметтік қызметкердің және басқа да мамандардың мектептегі жобалау қызметін; педагогикалық қызметкерлер мен оқушыларға арналған жанжалтану бойынша курстар мен тренингтерді (Mediation); әлеуметтік құзыреттіліктер бойынша мектеп акциялары мен сабақтары;

– ұзартылған күн тобын және ата-аналардың қоғамдық жұмыстарын ұйымдастыруды; алдын алудың жалпы мектептік жан-жақты бағдарламасын; спорттық және туристік іс-шараларды енгізуді («алаңдау және күтпеген жағдайлар педагогикасы» – *Erlebnispädagogik*) және басқаларды қарастырады.

Қолданыстағы барлық алдын алу бағдарламаларында бірнеше негізгі факторлар байқалады. Әр түрлі қорлар мен ұйымдар өткізетін іс-шаралар келісіледі және алдын алудың ерекше блогына біріктіріледі. Осылайша, мысалы, метептің апта сайынғы жобалары аулалық (көшелік) әлеуметтік жұмысшыларының іс-әрекеттерімен біріктіріледі. Полиция ұйымдастыратын әрекеттерге, міндетті түрде нақты бейресми топтардың жетекшілері қатыстырылады – осы топпен (скинхедтер, солшылдар, футбол фанаттары, көше қаңғыбастары) жобалық жұмыс өткізіледі, алдын алу акциялары бұқаралық ақпарат құралдарында жарияланады.

Іс-әрекеттері балалар мен жастар арасындағы шиеленістердің және зорлық-зомбылықтардың алдын алуға бағытталған мемлекеттік мекемелермен және жобалармен қатар, жастарға көмек көрсететін «Әлеуметтік қызметтерді еркін тасушылар (*Freie Träger*)» қоғамдық ұйымдары жұмыс істейді. Бұлар мемлекеттік емес бірлестіктер мен одақтар, тәуелсіз қайырымдылық ұйымдары, шіркеулер және діни бірлестіктер (Қызыл Крест, «Каритас» католиктік одағы, «АВО» біріккен еңбекшілер ұйымы және т.б.) [12].

Германия тәжірибесінің талдауы жақсы ұйымдастырылған және нақты заңды мәртебесі бар педагогикадағы алдын алу жұмыстары, елеулі әлеуметтік әсер әкелетінін, әлеуметке қарсы қылықтар санының азаятындығын айғақтайды. Қудалаулармен, жазалаулармен байланысты емес алдын алудың балама шараларын қолдану, мемлекетке жасөспірімді жаңа деликтер (заң бұзушылық) жасаудан сақтап қалу мүмкіндігін береді. Қазіргі заманғы білім беру тәжірибесі алдын алу жүйесінің инновациялық дамуы оның шегінен шығуды, сонымен қатар пәнаралық және кросс-мәдениетті (әр түрлі қоғам туралы деректер) сипаттағы тиісті білімдерді тартуды талап ететінін көрсетеді.

Қоғамға қарсы (әлеуметке қайшы) мінез-құлық басқа адамдарды, меншікті, әлеуметтік нормаларды немесе ережелер мен заңдарды қорлайтын, тіл тигізетін мінез-құлық ретінде кеңінен анықталған.

Кіші жастағы балалардың бойындағы қоғамға қайшы мінез-құлық бала бақшада немесе мектепте бүлдіру және сөз қайтару немесе күш көрсету агрессиясы ретінде, ал жасөспірімдердің бойындағы қоғамға қайшы әрекет те құқық бұзушылық мінез-құлық және психикалық белсенді заттарды пайдалану арқылы көрініс табады. Бұл жағдайда алдын алу шараларын маңызды саясат ретінде ата-аналардың көмегімен ерте бастау қажет.

Швецияда ата-аналардың қызметтік қолдауы үкіметтік алғышарт болып табылады, сонымен қатар Денсаулық сақтау және әлеуметтік істер министрлігінің бастамасы бойынша бірқатар бағдарламалар әзірленген. Ата-аналарға арналған бағдарламалар әлеуметтік қызметтер және клиникалар, мектептер, жастар клиникалары, мемлекеттік емес ұйымдар аясында ұсынылады. Бағдарламалар негізінен ата-аналардың мінез-құлқын өзгертуге, коммуникативтік дағдыларын жақсартуға және өз балаларының әлеуметке

қарсы мінез-құлықтарын қалайша өзгертуге болатын білімдерін кеңейтуге бағытталған.

Ата-аналарды басқару бойынша тренинг қолма-қол оқыту және әлеуметтік оқыту принциптеріне негізделген, тәрбие бағдарламасына арналған жалпы термин болып табылады. Ата-аналарды оқыта отырып, ата-аналардың неғұрлым жағымды дағдылары (мысалы, «проәлеуметті мінез-құлық» немесе «басқа адамға пайда әкелетін ерікті мінез-құлық» үшін баланы мадақтау) және ата-аналардың негативті және дөрекі тәжірибелері қолданылады. Бұл бағдарламалар балалардың бойындағы проәлеуметті мінез-құлықты қолдауға бағытталған.

Сонымен қатар, ата-аналарға және отбасыларына арналған бағдарламалар ең алдымен кәмелеттік жасқа толмаған балалардың алкогольді ішімдіктер мен психикалық белсенді заттарды қолдануын болдырмауға бағытталған.

АҚШ ең үздік танымал бастамаларының бірі – «Ата-аналар және жастар үшін отбасын нығайту» бағдарламасы. Аталған бағдарлама 10 жастан 14 жасқа дейінгі (SFP 10–14) балалардың ата-аналарына арналған. SFP бағдарламасы бастапқыда психикалық белсенді заттарды қолданатын ата-аналар мен олардың балаларына арналған болатын, алайда жылдар өткен сайын ол халықтың жаңа топтарының қажеттілігін қанағаттандыру үшін өзгертілді. SFP 10–14 мектептерде жүзеге асыру үшін сыныптағы барлық балаларға және олардың отбасыларына, яғни балалардың даму тәуекелі немесе қоғамға қарсы мінез-құлқы деңгейіне қарамастан ұсынылады. Бұл мультимодалды араласу, оның құрамына ата-аналарға және балаларға арналған жеке сабақтар, сонымен қатар отбасылық сабақтар жатады (мультимодалды – жүзеге асырудың бірнеше тәсілін қарастырады немесе қолданады). Бағдарламаның модельдік тұрақтылық және жасөспірімдердің заттарды қолдануының әлеуметтік экология моделі тұрғысынан теориялық негізі бар және бұл ең алдымен жасөспірімдер мен ата-аналарға арналған қорғаныс факторларын күшейтуге бағытталған. Әр сеанс тәуекелдің нақты факторына және одан қорғану жолдарына арналған. Ата-аналардың барлық сабақтары психикалық белсенді заттарды қолданумен байланысты бейне материалдарға негізделген және коммуникативтік дағдыларды, отбасылық байланыстар мен күтілетін нәтижелерді жақсартуға бағытталған.

Жасөспірімдердің бойындағы әлеуметке қайшы мінез-құлықтың алдын алу және болдырмау үшін жоғарыда айтылған бағдарламалар кейінірек «12-18 жастағы жастардың ата-аналарына арналған комета» және 13-17 жастағы жастардың ата-аналарына арналған ParentSteps бағдарламалары болып бейімделген. Бұл екі бағдарлама екінші қайтара алдын алу деңгейінде жүргізіледі, яғни олар қоғамға қайшы мінез-құлқы ерте байқалған жасөспірімдердің және осындай әрекетке бейім балалардың ата-аналарына бағытталған [13].

Американдық зерттеушілердің деректері бойынша, алдын алу шараларын ерте бастаған (тәуекел деңгейі жоғары отбасыларының мектепке дейінгі жастағы балалары үшін) неғұрлым жақсы және тұрақты нәтиже береді. 60-жылдары Мичиганда әзірленген мектепке дейінгі Перри (Perry Preschool

Project) жобасы он тоғыз жыл бойы әрекет етті. Жобаға әлеуметтік ахуалы төмен және әлеуметке қайшы әрекет деңгейі жоғары отбасыларынан шыққан, IQ (ақыл-ой дамуы коэффициенті) деңгейі төмен 3-4 жастағы қара нәсілді 123 бала қатысты. Барлық балалар кездейсоқ тәсілмен эксперименттік және бақылау топтарына бөлінді. Эксперименттік топтың балалары мектепке дейінгі жастағы балаларды дайындаудың арнайы бағдарламасымен оқытылды, бұл бағдарлама күнделікті сабақтармен қатар, отбасын бақылауға мүмкіндік беретін, үй жағдайында отбасымен күнделікті кездесулер өткізуді қарастырады. Бағдарламаның мақсаты – баланың ақыл-ойын дамытуға, оқу ынтасын арттыруға көмектесу, басқа адамға пайда әкелетін ерікті мінез-құлық тәрбиелеу және отбасы ішіндегі қарым-қатынастарды түзету. IQ өсуі уақытша сипатқа ие болғанымен, мектепке дейінгі оқу тобы мүшелерінің оқу үлгерімдері бақылау тобымен салыстырғанда жақсарғанын көрсетті, кейінірек сол топтың көпшілігі жоғары оқу орындарына түсті, неғұрлым жоғары лауазымдарға ие болды және қамауға алынулары да сирек болды [14].

Қазіргі кездегі американдық мектептер «өмір салтын» таңдауға, психологиялық-әлеуметтік мамандықтарға көп көңіл аударады. Осыған байланысты түрлі жағдайларда шешім қабылдауға үйрету тұлғаны тәрбиелеу бағдарламасының маңызды бөлігі болып табылады. Жұмыс бірізділікпен, кезең-кезеңмен жүргізіледі. Алдымен, оқушылардың бойында болып жатқан түсініксіз («проблема бар!») жағдайлар туралы белгі беретін физикалық, эмоцияналды, мінез-құлықтық ерекшеліктермен танысу жүргізіледі. Ол үшін өзін-өзі бақылау және өзін-өзі талдау дағдылары қажет. Содан соң жағымсыз салдардың алдын ала білу дағдысы дамиды. Келесі кезеңде назар ықтимал қиыншылықтардан шығу және неғұрлым тиімді шешім табу мүмкіндіктеріне шоғырланады. Оқыту процесінде пікір тұжырымдау, проблеманы талқылау, қиын жағдаятта кеңес алу тәрізді коммуникативтік дағдылар дамиды және құндылықты бағдарлар пайда болады.

Кезеңмен оқытудың осындай тәсілі алдын ала бағдарламаланған қасиеттер қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқытудың тиімділігін арттыру үшін жағдаяттар, соңынан түзетулер енгізілетін бағдарлар қолданылады. Әлеуметтік тәжірибе жинақтау, бірқатар психологиялық, әлеуметтік-психологиялық және функционалдық біліктер жинақтау бір уақытта жүреді [15].

АҚШ пенитенциарлық мекемелерінде (қылмыстық атқару жүйесі, латын тілінен *penitentia* «өкіну») мейірімділік пен адамгершілікті қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді. Кеңес Одағының алғашқы жылдарында А. С. Макаренконың бастауымен құрылған коммуналардың түпбейнелері, бүгінгі күні АҚШ мен Ұлыбританияда бар. Бұл коммуналардың мақсаты жаңылыс басқан жасөспірімдер мен жастардың бойында қоғамда «тірі қалу» дағдыларын қалыптастыру. Коммуналар бірлесіп шаруашылық жүргізу мен бірге өмір сүруді қарастырады, сондықтан да олардың қызмет етуі үшін көптеген қызмет көрсету салаларымен бірлесіп жұмыс істеуді қажетсінеді және қаражат жинау, аймақ іздестіру, полициямен және жергілікті колледждермен және

университеттермен қарым-қатынас орнату, жергілікті халықтың қолдауын алу тәрізді мәселелерді шешуі тиіс.

АҚШ-да, Ұлыбританияда, Канадада, Еуропаның бірқатар елдерінде алдын алу мақсатында келісім-шарт жасау қолданылады. Бұл келісім-шарттар ата-анамен баланың, мұғаліммен оқушының арасында жасалуы мүмкін. Алайда, егер келісім-шарттар жасасу алдын алудың көпкомпонентті бағдарламасына кіріктірілген болса, сонда неғұрлым тиімді болады. Егер ата-аналар баланы бақылау қызметін орындамаса, сондай-ақ мұғалім жасөспірімнің құрметіне ие болмаса, онда жасөспірімнің әлеуметке қайшы мінез-құлқының алдын-алуда бұл тәсіл ешқандай нәтиже бермейді [16].

Лос-Анджелесте қылмыстық әрекетке бейім жасөспірімдерді түзету мекемелеріне саяхатқа апаратын бағдарлама бар. Жасөспірімдер полиция бөлімшесінде, алдын ала қамау камерасында, кәмелеттік жасқа толмағандарға арналған түрмеде, мәйітханада болады. Бұндай «саяхаттан» алған әсер балалардың ол жерде болу деген тілегін тежейді. Жасөспірімдердің ата-аналары баланың осындай бағдарламаға қатысуына жазбаша келісім береді.

Құқық бұзуға бейім жасөспірімдермен және олардың күнделікті ортасымен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін, Престон мен Карнегидің (*Бирмингем, Ұлыбритания*) бағдарламасы ғалымдар мен тәжірибешіл адамдардың қызығушылығын тудырады. Бұл бағдарламада жеке мақсаттар қою мен келісім-шартқа отыруға; мектеп бітіретін жасөспірімдерге еңбек дағдыларын дамытуға көмектесетін Скиннердің жетондық (темір белгілі) жүйесі қолданылады. Одан арғы бақылау бір жыл өткеннен кейін топтың көп бөлігі жұмыс істеп жүргенін, тек бірнеше адам ғана қылмыс жасағанын көрсетті.

Таяныштық үйрету теориясының негізін қалаушы американдық ғалым Б. Ф. Скиннер ұсынған (*Operant conditioning*) жетондық жүйе көптеген елдерде қолданылады. Мінез-құлықты жағымсыз (ұнамсыз, науқастық, жазалаушы) бақылаудың орнына Скиннер орынсыз әрекеттерді жоюдың неғұрлым тиімді тәсілі ретінде негізделген немесе позитивті жәрдемді ұсынады. Ол позитивті жәрдем жағымсыз түрткілермен байланысты кездейсоқ келеңсіз құбылыстарды болдырмайтынын және олардың адам қалыптастыру үшін неғұрлым жарамды екенін дәлелдеді. Әртүрлі қалаулы қызметті көтермелеу үшін символдық алмастырғыш – жетон енгізіледі, ол пластикалық карточка немесе баға тәрізді қалаған нәрселердің біраз санын қол жетімді (заттарды немесе іс-қимылдарды) қылады. Осылайша, тұлғалар үй жинау, оқу тапсырмасын аяқтау немесе бастама көрсету, көркемөнерпаздар, қолданбалы өнер сайыстарына қатысу және т.б. жағымды әрекеттері үшін марапатталуы мүмкін. Кейбір бағдарламаларда жасөспірімдер төбелес бастау, оғаш әрекеттері немесе міндеттерін орындаудан бас тартуы тәрізді жағымсыз мінез-құлықтары үшін жетондарынан айырылып қалулары мүмкін. Марапаттаудың жетондық жүйесі сыныпта «қалыпты» балалармен де, қылмыс жасауға бейім жасөспірімдермен де, сонымен қатар есірткі заттарын қолдануға бейім адамдармен де қолданылғанын айта кету қажет. Оның міндеті жасөспірімдер мен балалардың

бойындағы қорқынышты, гипербелсенділікті, агрессивті мінез-құлықты жоюға бағытталғандығында [17].

Жапонияда жасөспірімнің білім алуы мен әлеуметтенуі осы процеске қатысушылардың арасындағы эмоционалдық тықыз байланыстың болуымен сипатталады. Осы байланыстың болуының арқасында ересектер қоғамында қабылданған мінез-құлық нормалары мен моральдық құндылықтар, өскелең ұрпаққа жеңіл дарытылады.

Жапонияда әсіресе жастардың арасында, қылмыстың даму деңгейі төмен. Ел саясатында жастардың девиантты мінез-құлқын жеңудің өзіндік ерекшелігі бар. Жапония үкіметінің өскелең және жас ұрпақтың мінез-құлық ауытқушылықтарының алдын алудың дәстүрлі шараларының инновациялық іс-әрекеттермен үйлесімділігіне негізделген күресінің көп жылдық тәжірибесі оның жан-жақтылығын мойындауға мүмкіндік береді.

Жас адамдардың болашаққа сенімсіздіктерін, қоғамды басқару әдістеріне қанағаттанбаушылықты кәмелеттік жасқа толмағандар мен жастар арасындағы қылмыстың негізгі себептеріне жатқызады. Жапонияда жүргізілген зерттеулер кәмелет жасына толмағандар арасындағы құқық бұзушылыққа негізінен ата-анасыз өскендер және аз қамтылған отбасынан шыққандар баратынын көрсеткен.

Ел билігінің мақсатқа бағдарланған қызметі білім беруді стандарттаудың жоғары деңгейде болуына шоғырланған. Бұл жағынан Жапония мектепке дейінгі білім орталық төрешілікпен реттелетін Франция мен Швецияға ұқсас және бұл ұйымдар әдетте жергілікті муниципалитетпен басқарылатын АҚШ пен Ұлыбританиядан өзгешеленеді. Балаларды тәртіпке үйрету, олардың оқуын қатаң бақылау, оқу бағдарламаларын жалпыұлттық деңгейде толық және жан-жақты стандарттау – өзінің адами және материалдық ресурстарын пайдаланудың тиімділігін арттыру үшін мемлекет қолданатын құралдар болып табылады. Әлеуметтендіру институттарының және оның нысандарының өзара тығыз іс-қимылы, Жапония өскелең ұрпағының құндылықтарды және ересек адамдар арасындағы нормаларды үлкен ізеттілікпен қабылдайтындықтарын көрсетеді. Ауытқудың кез келген көрінісі көп жағдайда жасөспірімдердің қабылдамауын тудырады.

Бәрі балалық шақтан басталады. Жапониядағы мектепке дейінгі тәрбиенің басты мақсаты – дербестікке, баланың алдына қойылған мақсаттар мен міндеттерді толыққанды орындауға қол жеткізуге ұмтылуын, топта өмір сүру үшін лайықты әдеттер мен дәстүрлерді бекіте отырып, бір мезгілде ресми және бейресми мінез-құлық арасындағы айырмашылықтарды сезінуге тәрбиелеу (бірінші кезекте топтың басқа да мүшелерімен қарым-қатынас жасаудан қанағаттану сезімін сезінуді қоса алғанда).

Жапондық зерттеушілер А. Кадоваки мен М. Такидің тұжырымдауларына, әлеуметтену дағдыларының жетіспеушілігі жасөспірімдердің ауытқушылықтарының негізгі себебі болып табылады.

М. Таки күйзеліс көзі мен девиантты мінез-құлық арасындағы өзара тығыз байланысты анықтай отырып, «Құрбы-құрдастарды қолдау бойынша бағдарлама» деп аталатын бағдарламаны ұсынады. Оның мақсаты – девиация

деңгейін төмендету үшін мектеп оқушыларының әлеуметтену проблемаларын шешу. Атап айтқанда, «әлеуметтену дағдыларын жақсартуға арналған тренингтің» көмегімен жастық топтар ішіндегі жасөспірімдердің қарым-қатынасын реттеу – жапондық қоғам үшін дәстүрлі болып саналатын, балалар мен жасөспірімдердің өзін нақты әлеуметтік топта бірегейлендіруге көмектесетін, олардың бірлескен әрекет түрлерін жаңғырту.

Жапония жұртшылығы қылмыстылықтың алдын алу процесінде негіз қалаушы рөл атқарады. Үкіметтің заңнамалық бастамалары және мамандандырылған бағдарламалары қоғамның уақытылы жасалған үндеуі мен қолдауын таппаса соншалықты тиімді және әрекетті болмас еді. Жапония үкіметінің девианттылыққа қарсы саясатының сипаты соңғы онжылдықта айқын байқалады, мектептің орта және жоғары сыныптарындағы алдын алу, сонымен қатар жастардың девиантты мінез-құлқының алдын алу мақсатында үкіметтің, отбасының, мектеп және қоғамның күш-қуатын біріктіруге мүмкіндік беретін шараларға бағытталған.

1980 жылдан бері Жапонияда шағын қалалар мен деревняларда кәмелетке толмағандар ісі бойынша жергілікті орталықтар құрылған және табысты жұмыс істейді. Олардың жалпы саны алты жүзге жуық. Әр орталық өмірлік қиын жағдайға тап болған жасөспірімдерге көмек көрсетеді. Бұл орталықтардың қызметкерлерінің іс-әрекеттері оқудан бас тартқан балалар мен жасөспірімдерді анықтауға бағытталған. Сондықтан қызметкерлер кезекшілікке азаматтық киімде шығады және көшеде, ойын автоматтары залдарында, кинотеатрларда, дүкендерде және т.б. жерлерде жасөспірімдерге бақылау жүргізеді [18].

Эндрюс, Бонта, Ходж тәрізді Батыс ғалымдары жасөспірімдердің қылмыс жасауға бейім мінез-құлықтарының алдын алу бойынша қолданыстағы бағдарламалардың талдауын жасады. Жақсы нәтиже алу үшін шешуші болуы мүмкін үш факторы бар – олар: алдын алуға араласуды өткізу орны, нысана және өзгеру модельдері.

Бірінше фактор – орындар – жүйелі жұмыс жүргізілетін мектептің табысты іс-әрекетімен байланысты, ол келесі іс-шараны өткізуге арналмауы тиіс. Әлеуметтік-педагогикалық технологиялар енгізілетін мектепте, құқық бұзушының дербестігіне бағытталған жасөспірімдермен жүргізілетін алдын алу жұмыстары өте нәтижелі болады.

Тиімділіктің екінші факторы – алдын алу әсерінің дұрыс таңдалған нысанасы – ол психология, педагогика, медицина салалары мамандарының араласуын талап етеді. Құқық қорғау органдары қызметкерлері әлеуметке қарсылықтың эндогендік себептерін анықтай алмайды, сондықтан алдын алуда негізінен сыртқы, әлеуметтік-экономикалық факторлар ескеріледі, бірақ олардың нақты қылмыс түрімен байланысы өте әлсіз болуы мүмкін.

Алдын алу жұмысы табыстылығының үшінші факторы – өзгерістер моделінің бірінші дәрежелі маңыздылық проблемасы болып табылады. Осындай жұмыстың негізінде өзгерістер моделі болуы тиіс және ол қылмыстық мінез-құлық теориясына сүйенуі керек. Ол криминалды мінез-құлық сипаттамаларына, мысалы, тұлғалық қасиеттерге бағдарланған болуы тиіс [19].

Ресей Федерациясында білім беру мекемелерінде медиация (дауларды реттеудің баламалы технологияларының бірі) қызметтерін құру бойынша іс-әрекет бағыты белсенді дамып келеді. Мектептер аймақтық «Білім беру ұйымдарында медиация қызметтерін дамыту» инновациялық жобасына белсенді атсалысуда, медиация қызметтерін дамыту бойынша мектептер Қауымдастығын құру жоспарланып отыр.

Кез-келген әлеуметтік ортада өз мүшелерінің арасында толерантты қарым-қатынас болуына назар аударылады, өйткені мұндай қарым-қатынастар сындарлы ынтымақтастықтың негізі болып табылады.

Медиация білім алушылардың бойында толеранттылықты қалыптастыруды қамтамасыз ететін құрал қызметін атқарады және орта білім беру ұйымдарында балалар мен жасөспірімдер арасында әлеуметке қарсы көріністерді болдырмауға ықпал етеді [20].

Мектептерде білім беру ұйымының қызметін ұйымдастыруды нормативтік-құқықтық, медиация қызметін құру бойынша іс-әрекетті кадрлық, ұйымдастырушылық және ақпараттық қамтамасыз ету бейнеленген «жол картасы» әзірленген.

Мектеп медиаторларын дайындауды жүзеге асыратын «Қарым-қатынас» клубы құрылған. Сондай-ақ, мектептерде медиация қызметін құру үшін кадрлық қамтамасыз етуге іріктеу жұмысы жүзеге асырылады, сынып жетекшілері әдістемелік бірлестігінің медиациялық тәсілді жүзеге асыру мәселелеріне бағдарланған жұмыс жоспары құрылған, медиациялық тәсілді іске асыру мәселелері бойынша педагогтардың құзыреттілігін арттыруға арналған іс-шаралар жүргізіледі.

Ата-аналар жиналыстары арқылы ұйымдастырушылықты қамтамасыз ету бойынша ата-аналарға (заңды өкілдерге) психологиялық-педагогикалық кеңес беру жүргізіледі, 5-11 сыныптарда жанжалдарды сындарлы шешу бойынша оқушылардың әлеуетін зерттеуге арналған сауалнама өткізіледі. Нәтижелері: ата-аналардың (заңды өкілдердің) психологиялық-педагогикалық білімінің артуы; сынып ұжымында жанжалдық жағдайларды шешуге қатысуға дайындық туралы ақпарат алу; білім алушылардың медиация мәселелеріндегі құзыреттілігінің артуы.

Ресейдің білім беру мекемелерінде «Мінсіз сөйлесуші/келіссөз жүргізуші», «Жанжал жағдайында жастардың тиімді мінез-құлық дағдыларын дамыту» және басқа бағдарламалар бойынша сабақтар, білім беру ұйымында Медиация қызметін ұйымдастыру туралы ата-аналар қауымдастығын ақпараттандыру жүргізіледі.

Ата-аналардың (заңды өкілдердің) мәселе бойынша және мектептің білім беру процесіне қатысушыларының ақпараттан жалпы хабардарлығының артуы аталған іс-әрекеттің нәтижесі болып табылады. Мектептерде мектептің татуластыру қызметін дамыту бағдарламасы әзірленген, оның мақсаты құқық бұзушылықтың алдын алуға және қалпына келтіру бағдарламалары принциптері негізінде жанжалды жағдайларға қатысушыларды әлеуметтік оңалтуға көмектесу болып табылады. Бағдарламада татуластыру қызметі кураторлары (жетекшілері) жұмысының негізгі бағыттары белгіленген:

- педагогтар мен оқушылардан мектептің татуластыру қызметін қолдау тобын құру; мектептегі жанжалды жағдайларға шара қолданудың басым тәсілдерін талдау;

- қақтығыстарды және шиеленісті қарым-қатынастарды шешудің қалпына келтіру тәсілін қабылдауға бағытталған мектеп мұғалімдері ұжымымен жұмыс;

- қалпына келтіру бағдарламаларын өткізу;

- мектеп қауымдастығын татуластыру қызметі жұмысының нәтижесі туралы ақпараттандыру (кездесуде болған оқиғаларды құпиялылықта сақтауды ескере отырып);

- татуластыру қызметін ұйымдастыру; мектеп қызметкерлерін және оқушыларын қалпына келтіру тәжірибесіне оқытуды ұйымдастыру;

- қалпына келтіру тәжірибелерін және қарым-қатынасты қалпына келтіру мәдениетін жарнамалау; татуластыру қызметіне оқушыларды іріктеу;

- татуластыру қызметінің оқушылар-медиаторлар командасын құру; Қызмет туралы ереже әзірлеу және қабылдау; істерді татуластыру қызметіне жіберуді ұйымдастыру схемасын әкімшілікпен анықтау және келісу;

- кездесулер, басқа да ұйымдастырушылық мәселелерін өткізу уақытын және орнын анықтау;

- оқушы-медиаторлармен сабақтар өткізу (медиаторлар клубын жүргізу);

- нақты жағдаяттар бойынша татуластыру қызметінің жұмысын ұйымдастыру;

- қызметке келетіндердің өтінішін тіркеу;

- әр жағдай бойынша: жағдайды қарастыру қажет пе екені туралы, қандай бағдарламаны өткізу туралы (медиация, «Қауымдастық клубы» немесе «Отбасылық конференция»), медиаторларды таңдау туралы шешім қабылдау [20].

Татуластыру қызметінің іс-әрекеті нәтижесінде мектептегі жанжалды сындарлы басқару мүмкіндігі пайда болады; қақтығыстар тәрбие жағдаяты ретінде пайдаланылады, дұрыс ұйымдастырылған жағдайда ол оқушылардың дамуына көмектеседі; педагогтардың кәсіби шеберліктерін қолдануға арналған «Қоғамдастық топтары» жұмысының барысында жан дүниені тепе-теңдік қалпына келтіру жүзеге асырылады; татуластыру саласында, балалар және балалар-ересектер ортасында тұлғааралық қарым-қатынас орнату бойынша жана білімдер мен практикалық дағдылар қамтылады, азаматтық білім беру және тәрбиелеу, оқушылардың әлеуметтенуі әдістері мен формаларының дамуы жүзеге асады; қиын жағдайлар мен қақтығыстарды шешуге қажетті жаңа педагогикалық құралдар игеріледі; балалар ортасында тәртіпті сақтау үшін қалпына келтіру тәсілін меңгеру жүзеге асырылады; мектептегі өзін-өзі басқарудың рөлі нығаяды.

Медиациялық тәсілдің тәрбиелік рөлі айқын – ол адамды дамудың ерте сатысында-ақ, оның болашақтағы іс-әрекеттерін, қылықтарын анықтаудың уәждемелік құрамдас бөлігімен қамтамасыз ететін болады.

Медиациялық тәсіл білім беру және тәрбиелеу саласында қауіпсіз орта құруға көмектеседі, ол ортада балалар қақтығыстық жағдайға дұрыс жауап

беруге, одан шығуға, қақтығыстық жағдайды болдырмауға, басқалардың қайғысын түсінуді, ортақтасуды, көмектесуді үйренеді.

Жасөспірімдердің әлеуметке қайшы мінез-құлықтарының, атап айтқанда, балалардың қадағалаусыз қалуын алдын алу жұмыстарының неғұрлым тиімді түрлерінің бірі – еріктілер (волонтерлік) қызметін ұйымдастыру болуы мүмкін. Бұл, ең алдымен, үлкендердің қадағалауынсыз қалып көше кезіп жүрген балалардың арасында алдын алу жұмысын жүргізу үшін, кәмелетке толмаған балаларды еріктілер ісіне іріктеу және тарту.

Мысалы, *Татарстан Республикасында* кәмелеттік жасқа толмаған 818 баланы тартумен 40-тан астам отряд жұмыс жүргізеді. Кәмелетке толмағандардың волонтерлік қызметін құру жасөспірімдерді алдын алу іс-әрекетіне тартудан, алдын алу саласындағы бүгінгі күні бар мәселелермен таныстырудан басталады.

Еріктілерді дайындау алдын алу іс-әрекетіне қызығушылығын тұрақты ниетке айналдыру, оларды қажетті теориялық білімдермен және практикалық дағдылармен қаруландыру, олардың бойында көшбасшылық қасиеттерді қалыптастыру негізінде құрылады. Жасөспірімдердің әлеуметтік жобаны әзірлеуге және іске асыруға қатысулары, өздерін оның тең құқылы авторлары ретінде сезіну мүмкіндігін береді. Ортақтастық сезімі жұмысты қолайлы арнаға бағыттау жауапкершілігі мен тілегін тудырады. Осылайша, мысалы, кәмелетке толмағандардан құрылған және ұйымдастырылған жасөспірімдер клубы, жасөспірімдердің айтарлықтай қызығушылықтарын, назарын және бастамасын тезірек тартады.

Жасөспірімдер қоғам өміріне маңызды үлес қоса алады. Жасөспірімдердің проблемаларын шешудегі ең жақсы сарапшылар жасөспірімдердің өзі болып табылады. Оларды «әлеуметтің тәуекел тобындағы», қараусыз қалған кәмелетке толмаған балаларға көмек көрсету бойынша еріктілер қозғалысына тарту, кәмелеттік жасқа толмағандардың арасындағы қадағалаусыздықтың алдын алу бойынша әлеуметтік жұмыстардың тиімді тәсілдерінің бірі болып саналады. Аталған тәсіл еріктілер қызметін (отрядын, қозғалысын) ұйымдастырушы мамандар және кәмелетке толмаған еріктілер арасындағы қарым-қатынасты орнататын көптеген принциптермен негізделуі тиіс [21].

АҚШ-да әлеуметтік едәуір жұмысты әлеуметтік қызметтің ерікті студенттері жүргізеді. Сарапшылардың есептеуі бойынша қазіргі кезде американдық жастардың 75 %-нен көбі кем дегенде бір ерікті топқа кіреді. Басқаша айтқанда, американдық «үшінші сектор» (қоғамдық, яғни үкіметтік емес бірлестіктер мен ұйымдар), олардың құрамына бүгінгі күні жастарды әлеуметтік қорғау мен қолдаудың негізгі ауыртпалығын көтеріп отырған ұйымдарға 1 млн. артық мүшені қамтиды

Олардың қызметі – білім алушыларды өмірлік қиын жағдайларды жеңуге дайындау немесе олардың өзгермелі әлеуметтік жағдайларға бейімделу қабілетін арттыру; білім алушылардың ішкі дүниесіне үңілу, қалаған арман-тілектеріне жету мақсатында, қоғамдық жағдайларға немесе өмірлік іс-әрекеттердің қандай да бір салдарына байланысты туындаған өз сезімдерін

талдау арқылы әлеуметтік қызмет етуін өзгертуге көмектесу. Маман білім алушылардың ішкі дүниесі мен психикасына әсер ету мақсатында, тұлғааралық, мінез-құлықтық немесе проблемалық жағдаяттарды шешуді қамтамасыз ету үшін жеке сабақтар өткізеді [22].

Беларусь Республикасында жасөспірімдердің кәмелетке толмағандар арасындағы қадағалаусыз қалу мен құқық бұзушылықтың алдын алуының ең маңызды бағыттарының бірі – балалардың бойында әлеуметтік қолайлы мінез-құлықты таңдауды айқындайтын, құндылық бағдарларды қалыптастыру болып табылады.

Сонымен қатар, тәрбие-профилактикалық жұмыстарының нәтижелілігіне білім беру мекемелерінің педагогикалық ұжымдарының құқық қорғау органдарымен және Беларусь Республикасы «Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының және қадағалаусыз қалуларының алдын алу жүйесі негіздері туралы» Заңымен анықталған кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының және қадағалаусыз қалуларының алдын алу бойынша өзге де субъектілерімен өзара іс-әрекеттерінің сапасы да әсер етеді. Сондай-ақ, жасөспірімнің әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыру, оның аймақтың әлеуметтік институттарымен тығыз байланысын дамыту құқыққа қарсы мінез-құлықтың алдын алудың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Алдын-алу қызметі тек әлеуметке қайшы мінез-құлықты туындататын тәуекел факторларына ғана бағытталмаған, сонымен қатар қорғаушы факторларды да қамтиды. Соңғыларына мықты отбасылық байланыстарды, кәмелетке толмаған баланың өміріне ата-анасын тартуды, ата-ана бақылауы тәжірибесін дамытуды, балалардың және жасөспірімдердің оқу қызметіндегі жетістік жағдаятын тудыруды және білім беру мекемесінде құқыққа қарсы мінез-құлыққа қатысты белгіленген нормаларды мойындауды жатқызуға болады.

Ұлттық құқықтық ақпарат орталығында Балалар құқығы сайты (www.mir.pravo.by) құрылған. Мақсаты – балаларға заңды мінез-құлық туралы жүйеленген қажетті құқықтық білім, сонымен қатар құқықтық құралдардың көмегімен даулы жағдайларды шешудің тәжірибелік дағдыларын алуға бейімделген интерактивті ақпараттық орта құру. Оқу орындарында оқушыларды сайт материалдарымен таныстыру жұмысы кеңінен жүргізіледі. Сонымен қатар, Балалар құқығы сайтының «Құқықтық шытырман» бөлімінде заңнамалық актілер мен балалар жағдайы мәселелері бойынша халықаралық құжаттар жинақталған «Құқық әлемі» деп аталатын компакт-диск құрастырылған. Аталған материалдарды құқықтық ағарту, оқу-тәрбие, білім беру мекемелерінің жұмысын ұйымдастыру барысында белсенді қолдану ұсынылады.

Білім беру мекемелерінде алдын алу бойынша оқушыларды есепке алудың 4 түрі ұсынылған:

- 1) кәмелетке толмағандар ісі жөніндегі инспекцияда (КТИИ) алдын алу есебінде тұрған балалардың есебі;
- 2) әлеуметтік қауіпті жағдайда (ӘҚЖ) деп саналатын оқушылардың есебі;

3) мемлекеттік қорғауға мұқтаж оқушылардың есебі;

4) мектепшілік (училищеішілік және т.б.) бақылау шеңберінде жеке есепке алу.

Есепке алудың кез-келген түрі кәмелетке толмаған баланы жазалау құралы болмауы тиіс, ол оқушының бейәлеуметтік мінез-құлқының алдын алу және жеңуіне көмектесу мақсатында білім беру мекемесінде құқық бұзушылықтың және қадағалаусыз қалудың алдын алудың барлық субъектілерінің күшін жандандырудың тәсілі болып табылады.

КТИИ-де немесе ӘҚЖ-да, әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық қызметте (ӘППҚ) есепте тұрған оқушыны диагностикалаудың нәтижесі бойынша міндетті түрде тәрбие және алдын алу жұмысының сапасын көтеру бойынша, оқушымен жұмыс істейтін әртүрлі санаттағы мамандарға арналған ұсыныстар әзірленеді. Ұсыныстар нақты және тәжірибеге бағдарланған сипатта болуы, сонымен қатар орындалу мерзімі мен бақылау түрлері көрсетілуі тиіс.

Кез келген білім беру мекемесінде құқыққа қарсы мінез-құлыққа бейім оқушыларды зерттеуге арналған диагностикалық құралдар (психологиялық қана емес) банкі бар және олар өте өзекті болып саналады.

Адамгершілік-құқықтық тәрбие оқушыларды құқықтар мен мораль нормалары біліміне тарту, адамгершілік-құқықтық ұғымдарды ашу, қоғамның адамгершілік-құқықтық құндылықтарын меңгеру арқылы жүзеге асырылады [23].

Оқу-танымдық, ойын, қоғамдық, құқық қорғаушылық, дене шынықтыру-сауықтыру, еріктілер, гуманитарлық және басқа да шаралар негізгі іс-әрекет түрлері қызметін атқара алады, олар оқушылардың құқық саласындағы білімдерін тереңдетуге, оларды өз тәжірибесіне енгізу дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді, сондай-ақ оқушылардың әлеуметтік рөлдерді меңгеруіне, құқықтық жағдайларды және оларды шешу нәтижелерін «бастан өткеруге» көмектеседі. Кәмелетке толмағандардың құқыққа қарсы мінез-құлықтарының алдын-алу бойынша жұмыстардың тиімді формалары мен әдістері: жеке және топтық кеңес беру, пікірталастар, ойындық модельдеулер, адамгершілік-құқықтық мазмұнын проблемалық міндеттер мен жағдайларды шешу, клуб ұйымдастыру, отбасылық конференция өткізу, бейіндік лагерьлер, туристік жорықтар ұйымдастыру, сабаққа (оның ішінде үйірмелер мен секцияларға) қатысуларын бақылауды жүзеге асыру, лекция, әңгімелесулер. «Құрдас – құрдасқа» қағидаты бойынша жүргізілетін жұмыс жүйесі, сонымен қатар қоғамдық тәрбиешілер институтын енгізу арқылы жүргізілген тәрбие патронаты (жетім балаларды отбасына орнаастыру формасы) оң нәтижелер әкеледі

Әлеуметке қарсы құбылыстардың алдын алу мәселелерінің өзектілігі жастар арасында есірткіге тәуелділер, спирттік ішімдіктерді қолданушылар, сыра алкоголизміне салынушылар, темекі шегетіндер санының өсуімен де анықталады. Балалар мен жастардың психикалық белсенді заттарды пайдалануы қазіргі қоғам үшін өзекті проблема болып отыр. Нашақорлық және маскүнемдік келесідей өте күрделі әлеуметтік салдарға ие болады: қылмыстық істер және адамгершілікке жат қылықтар жасалады, тұлғаның және жалпы

халықтың кері кетуі болады, әсіресе жастар арасында өлім-жітім көбейеді, аурулар дамиды және ұрпақтарға тарайды, ауру және толық дамымаған балалардың тууы, отбасылардың ажырасуы ұлғаяды.

Есірткі қабылдап бастаған кәмелет жасына толмаған бала күрделі әлеуметтік-психологиялық ахуалға тап болады – бір жағынан, есірткілеумен байланысты жаңа өмір стилін ұсынатын жарнамалық қуатты қысым, жасөспірімнің ерекше қызығушылығымен және еліктеуімен дәлелденетін жана сезімдер басым болады; екінші жағынан – құрдастарының, педагогтарының, ата-аналарының қатыспаушылығы немесе біліксіздіктері әсер етеді. Нашәқорлыққа – девиантты мінез-құлық түрі ретінде – тыйым салудың көптеген: макро- және микросоциологиялық, объективтік және субъективтік, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және тұлғалық-дербес факторлары әсер етеді.

Шет елдерде бұл мәселені қалай шешеді? Ұлыбритания мектептерінде «Салауатты өмір салтына оқыту» пәні, Германия мектептерінде есірткіге қарсы сабақтар, АҚШ-та жастардың проблемаларын шешуге бағытталған терапия және аталған топтың проблемаларын талқылау бойынша сабақтар [24].

Экономиканы дамыту мен қоғамдық және мемлекеттік институттарды жетілдірудің факторы бола отырып, ақпараттық технологияларды қолдану саласын кеңейту, бір мезгілде жаңа ақпараттық қауіптер туындатады.

Интернет жүйесінің ақпараттық кеңістігі екіжақты сипатқа ие: бір жағынан, ол тұлғаның әлеуметтенуі мен дамуы бойынша үлкен мүмкіндіктер береді, ал екінші жағынан – қылмыстық тұлғалардың ақпараттық ресурстарды қолдануымен байланысты проблемалар тудырады.

Тыңдаушылары/қолданушылары негізінен кәмелетке толмағандар болып табылатын әлеуметтік жүйелер, мамандандырылған сайттар және анонимді интернет-кеңістіктер неғұрлым жоғары криминогендік қауіп төндіреді. Қазіргі заманғы ақпараттық-телекоммуникациялық Интернет желілері өзінің жалпы қолжетімділігімен, ашықтығымен, сұранысқа ие болуымен, орталықсыз және жасырындылығымен пайдаланушыларға зақым келмейтіндей сезім тудырады. Бұл зиянды контентті таратуға, сонымен қатар ұлттық және халықаралық құқық нормаларын бұза отырып іс-әрекеттер жасауға мүмкіндік береді. Мұндай үйлесім интернеттің кәмелетке толмағандардың қылмысқа баруына және виктимдеуіне ықпал ететін қуатты құралдардың біріне айналады ((лат. *victima* – құрбан) – қылмыстық құрбандықтың құрбанына айналу процесі немесе соңғы нәтижесі), бұл Интернет желісінің тыйым салынған ақпаратты тарату құралы ретіндегі криминогендік әлеуетінің дәлелі болып табылады.

Әлеуметтену барысында жасөспірімдер аталған факторлардың әсерінен әдетті институттарды (отбасын, мектепті және т.б.) шетке ығыстыратын, бұқаралық коммуникация құралдарымен және ақпараттық-телекоммуникациялық Интернет желісімен белсенді толықтырылатын жана ықпалға тап болады.

Бұқаралық ақпараттың электрондық құралдары, ақпараттық жүйелер, әлеуметтік желілер адамдардың күнделікті өмірінің бір бөлігіне айналды. Әдетте («ВКонтакте», Facebook, «Одноклассники», Twitter, Instagram),

жаңалықтар сайты, блогтар, тақырыптық және анықтамалық жобалар тәрізді әлеуметтік желілерге жазылған кәмелетке толмаған пайдаланушылар қазіргі кезде іздеу жүйесімен немесе поштамен ғана шектелмейді. Балалар ICQ, Messenger, Skype, Viber, Jabber, WhatsApp және т.б. әлеуметтік жүйелердің онлайн-режимінде ақпарат алумен және алмасумен қатар, бір-бірімен қарым-қатынас та жасайды [25].

Ақпараттық-телекоммуникациялық Интернет желісіндегі құқыққа қайшы контенттен балалардың қорғалмағандығы балалармен байланысты сауда, балалар порнографиясы және жезөкшелік, суицид, экстремистік көзқарастар мен идеологияны қалыптастыруы проблемаларын қиындатады, есірткі бизнесінің жасаруына және Интернет желісі арқылы кәмелетке толмағандарды қылмыстық әрекетке тарту санының ұлғаюына ықпал етеді.

2011 жылдан бері Еуропа Одағы елдерінде интернеттік қауіпсіздік мақсатында өзін-өзі реттеу принциптері Декларациясы жұмыс істейді. Google, Microsoft, Facebook, Yahoo, Deutsche Telecom, Nokia, RTL Group, Samsung, Vivendi, Vodafone және басқа ірі интернет-компаниялар оның ұстанымын бөліседі. Атап айтқанда, бұл компаниялар өз пайдаланушыларына қалауы бойынша тиісті веб-сайттарды пайдалану кезінде арнайы сүзу жүйесін реттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, компаниялар пайдаланушыларымен өзара қарым-қатынас жасау жүйесін ұйымдастыруға міндеттенеді, ол арқылы қолданушылар интернеттегі құқыққа қайшы контенттер туралы хабарлау мүмкіндігіне ие болады.

2000 жылы АҚШ-да интернетте балаларды қорғау туралы Заң қабылданды. Ол білім беру мекемелерін балаларға интернетке рұқсат беру барысында ақпаратты сүзгіден өткізу немесе бұғаттауды қамтамасыз ететін бағдарлама қоюға міндеттейді. Бұдан басқа, үйдегі интернетке қолжетімділігі бар американдық отбасыларының 41 %-ке жуығы, контентті сүзгіден өткізудің үйдегі жүйесін орнатқан.

Ұлыбританияда интернетті қадағалау бойынша Қор (IWF) құрылған. Оның мақсаты: Интернет желісіндегі құқыққа қарсы контент, бірінші кезекте бүкіл әлем бойынша желіде орналастырылған балалардың әдепсіз суреттерін, Ұлыбританияда хостинг берілген криминалдық және әдепсіз контенттерді таратуды азайту (хостинг (ағыл. hosting) – интернет желісінде әрдайым қолжетімді, ресурстар бойынша ақпаратты серверде орналастыруға арналған қызмет). Құрылған уақытынан бері IWF британ серверлерінен 26 мыңнан астам балалардың әдепсіз (порнографиялық) суреттерін алып тастады және полицияға педофилдерге қарсы сот талқылаулары бойынша іс жүргізуге көмектесті.

Сонымен қатар, Ұлыбританияда мобильді байланыс контентін саралаудың тәуелсіз органы құрылған. Мобильді байланыс операторлары мобильді контентті өздігінен реттеу Кодексін әзірледі, ол келесідей мақсаттарды көздейді:

- коммерциялық контентті бір мезгілді қамтамасыз ететін құралдарды қолдануға мүмкіндігі бар ата-аналарды немесе балаларды бағып-күтетін өзге де тұлғаларды, 18 жасқа толмаған қолданушыларды балаларға арналған зиянды ақпарат алу мүмкіндігі туралы ескерту;

- 18 жасқа толмаған тұлғалармен қатар, басқа да барлық қолданушыларға арналған мобильді байланыс құралдары арқылы заңға қарсы контенттің және әрекеттердің таралуын болдырмауды қамтамасыз ету.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы Қытайдың стратегиясы, материалдарды сүзгіден өткізуді қамтитын, сондай-ақ реттеу, басқару және жазалау шараларын қолдану арқылы цензураның өзін көтермелейтін веб-цензураға негізделген.

Қытайдың қолданыстағы сүзгілеу жүйесін «ұлы қытай веб-қорғаны» немесе «ұлы қытай файрволлы» (ағыл. firewall – өртке қарсы қорған) деп атайды. Сонымен қатар, бұл салада ынтымақтастыққа жергілікті интернет-провайдерлер де қатыстырылады.

2002 жылы қытайлық жетекші интернет-кәсіпкерлер желіні пайдалану кезінде өзіндік тәртіпті күшейту және «интернеттегі зиянды ақпаратты жою» туралы міндеттемеге қол қойды. Бұл үшін олар чаттар мен форумдарда пайда болатын проблемалық материалдарды әрдайым жойып отыратын «сыпырушылар» немесе «үлкен мамалар» деп аталатын қызметкерлерді жалдауға міндетті. Сонымен қатар, ҚХР үкіметі интернет-кафелердің мектепке 200 метрден жақын жерде орналасуды шектеу туралы қаулы шығарды. Қытай жетекшілігі елдің жоғары оқу орындарына арналған ережелер де шығарды. Онда қытай студенттерінің интернеттегі іс-әрекеттеріне неғұрлым қатаң бақылау жасау туралы айтылған [26].

Осылайша, әлемдік және шет елдердің тәжірибесін талдау, кәметке толмағандардың Интернет желісіндегі қауіпсіздігін қамтамасыз етудің көптеген тәсілдері мен модельдері бар екендігін көрсетті. Әлемдік тәжірибенің талдауы интернет кеңістіктегі қарым-қатынаста өзін-өзі және бірлескен реттеудің мемлекеттік, өзіндік реттеу (интернет-провайдерлермен, контент-провайдерлермен және пайдаланушылармен) және кешенді тәрізді, мүмкін үш механизмін атап көрсетуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық тұтынуды реттеудің қарастырылған нұсқаларын Ресей таңдады. Ақпаратты бұғаттау конституциялық құрылыс негіздерін, адамгершілік, денсаулық, басқа тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін, елдің қорғанысы мен мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында «Ақпарат, ақпараттық технологиялар және ақпаратты қорғау туралы» 2006 жылғы 27 шілдедегі № 149-ФЗ федералдық заңмен белгіленген тәртіппен жүргізіледі.

Аталған мақсаттарды жүзеге асыру үшін 2012 жылы «Ресей Федерациясында таратылуға тыйым салынған ақпаратты қамтитын, Интернет желісіндегі сайттарды теңестіруге мүмкіндік беретін, Интернет желісіндегі және желілік адресітегі домендік атаулардың, бет сілтемелерінің бірыңғай тізілімі» бірыңғай автоматтандырылған ақпараттық жүйесі құрылған.

Тізілімге Ресей Федерациясында таратылуына тыйым салынған, желідегі Интернет сайттарын сәйкестендіруге мүмкіндік беретін домендік атаулар және (немесе) сайт беттерінің желі адресінің сілтемелері қамтылады [27].

Жасөспірімдердің әлеуметке қайшы мінез-құлқының алдын алу бойынша шетелдік тәжірибені талдау негізінде, балалардың әлеуметке қарсы мінез-

құлқын болдырмауға бағытталған жұмыстарда, отандық тәжірибеге бейімделуі және қолданылуы мүмкін бірнеше алғышартты бағыттарды атап көрсетуге болады:

Бірінші бағыт – көптеген онжылдықтарда өзінің әлеуеті мен тиімділігін дәлелдеген, әлеуметтік-педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық технологияларды енгізу.

Екінші – дарынды деликвенттерді анықтау, олардың қабілеттерін дамыту және тұлғалық мағынасын қайта бағыттау.

Үшінші – балалардың қоғамға қайшы мінез-құлықтарын ерте әлеуметтік-педагогикалық алдын алу.

Төртінші – полиция құрылымы органдарында, басқа жерлерде де бірақ полицияның қатысуымен алдын алу жүйесінің арнайы субъектілерін оқыту.

Бесінші – білім беру процесінің барлық қатысушыларын, сонымен қатар ата-аналар қауымдастығын тарту.

2 Қазақстан Республикасында балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу

Девиантты мінез-құлық көріністері түрлерінің өсуі қоғамның, мектептің және әлеуметтік қызметкердің алдына, тәрбиелеуге көнбейтін немесе тәрбиеленуі қиын жасөспірімдермен жүргізілетін жұмыс жолдарын, нормаларын, әдіс-тәсілдерін және технологияларын іздеуді, сонымен қатар әлеуметтік нормалардан ауытқудың алдын алу қажеттілігін, күш-жігерді баланы оңалтуға бағыттап-шоғырландыруды, яғни жасөспірімнің іс-әрекеттері мен мінез-құлқына тура немесе жанама ықпал жасайтын жағдайларды жоюды негізгі міндеттер ретінде қояды.

Қазақстандағы өмірлік қиын жағдайға тап болған балалар мен жасөспірімдердің қазіргі жағдайы.

Девиантты мінез-құлықтың себептерін анықтау мақсатында жүргізілген сауалнамалар мен зерттеулердің қорытындысы, бүгінгі күнде девиантты мінез-құлықты балалар мен жасөспірімдер мәселесінің ушығып тұрғанын айғақтайды.

Мінез-құлқы қоғамдағы әлеуметтік, адамгершілік және құқықтық нормаларға сай келе бермейтін балалар мен жасөспірімдердің психологиялық және психологиялық-әлеуметтік мәселелерін шешу жекелеген балалардың психикалық саулығын күшейтіп қана қоймай, бүкіл мемлекеттің әл-ауқатын арттыруда маңызды рөл ойнайды.

ДДСҰ және ЮНИСЕФ комиссиясының «Болашақ әлем балалары үшін» баяндамасында әлемнің 180 еліндегі балаларының өркендеу индексі/Child flourishing index ұсынылған. Балалардың күн көрісі мен амандығын қоса алғандағы, өркендеуін қамтамасыз етудегі, атап айтқанда денсаулық сақтау, білім беру мен тамақтану және парниктік газ лақтырындылары көрсеткіштерін қолданумен тұрақтылық саласындағы жетістіктер, сонымен қатар кірістердегі әділдік немесе алшақтық салыстырылады [28].

Аталған индекс бойынша Қазақстан Республикасы 59-орында. Балалардың өркендеу индексі бойынша Норвегия, Оңтүстік Корея, Нидерланд, Франция және Ирландия көшбасшы елдер болып саналады [28].

Егер статистиканы талдайтын болсақ, онда бүгінгі күні балалық шақтың әлеуметтік мәселелерінің алдыңғы қатарында, әлем бойынша дағдарысқа ұшырап отырған отбасы мәселесі тұрғанын көруге болады.

Қолайсыз отбасыларының адамгершілік-психологиялық атмосферасы «қиын» балалардың пайда болуына әсер етеді. Бұндай отбасыларынан шыққан балалардың 90 %-ке жуығында мінез-құқық нормаларынан ауытқушылық байқалады. Бұл отбасылары үшін отбасы мүшелерінің бір-бірімен психологиялық сәйкессіздік, қарым-қатынас жасаудағы шамадан тыс эмоцияналдық, жанжалдық тән болады. Бұл жағдайлар бала тұлғасының әлеуметтену процесінің өзгеруіне әкеледі және жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының себебіне айналады.

Ата-анасымен қарым-қатынас балаға үлкен әсер етеді. Отбасы баланың бойында өмірлік мақсаттар, моральдық-адамгершілік нормалары, мінез-құлық үлгілері қалыптасуының және қоршаған әлемге бейімделудің діңгегі қызметін

атқарады. Отбасы оларсыз қоғамдастықтың және экономиканың жұмыс істеуі мүмкін емес, қоғамдың түйінді элементтері болып табылады.

Жеке басы жауапкершілігінің төмен деңгейі және тұрғын үйдің болмауы, жұмыссыздық тәрізді ілеспе экономикалық проблемалар, сондай-ақ өмір жолын жоспарлау мәдениетінің жетіспеушілігі отбасындағы жайсыздықтың негізгі себептері болып табылады. Қазақстанда балаларын тәрбиелеу міндеттерін орындамағаны үшін жыл сайын 5 мыңға жуық ата-ана әкімшілік жауапкершілікке тартылады және 2 мыңнан артығы ата-ана құқығынан айрылады.

Ата-ана құқығынан айыру цифрларының арғы жағында баланың тағдыры жасырынған. Егер әр отбасындағы балалардың орташа саны – 2 баладан деп санасақ, онда 2019 жылы елімізде 3 272-ге жуық бала ата-анасының қамқорлығынсыз қалған (ААҚК) мәртебесіне алған және бұл балалардың болашағын мемлекет анықтайтын болады.

Республикада неке бұзу, сонымен қатар баласы бар отбасыларының айырылысу саны артып отыр. Кәмелеттік жасқа толмаған үш немесе төрт баласы бар отбасын да сақтап қалуға ұмтылмайтындар саны көбейіп отыр.

БҰҰ «Демографиялық есеп – 2017» статистикасының деректері бойынша, Қазақстан некеге отыру мен айрылысу сәйкестігі саны коэффициентінен әлемнің топ-10 елінің қатарына кіріп және 2018 жылдың есебі бойыншы – коэффициент көрсеткіші өзгеріссіз қалып отыр [1]. Соңғы төрт жылда (2016-2019) неке бұзу саны 18 %-ке артқан [2]. Тек 2019 жылдың өзінде ғана 13 994 бала тәрбиеленетін 8 343 қолайсыз отбасы ішкі істер органдарына тіркеуге алынған.

Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталығы (КТБО) және психологиялық диагностика орталығы (ПДО) тәрбиеленушілерінің негізгі бөлігін панасыз және қараусыз қалған балалар құрайды. Егер 2011-2019 жылдар аралығындағы деректер динамикасын қарастыратын болсақ, онда аталған санаттағы балалар санының айтарлықтай азайғандығы байқалмайды. Өткен жылға қатысты (6 232) панасыз және қадағалаусыз қалғандардың КТБО және ПДО мекемелеріне орналастырылғандардың саны 5 613 бала болған.

«Қазақстандық отбасыларындағы балаларға қатысты зорлық-зомбылық» (ЮНИСЕФ, Қазақстан) зерттеуінің деректері бойынша ересектердің 75,4%, балаларды қорғау мен әділ сот саласы қызметкерлерінің 46,1%, сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің 54,8% отбасында дене жазаларын қолдануды қолдайды.

Балаларды жазалаудың баламалы тәсілдерін білмегендіктен немесе тәрбиелеуге уақыт және шыдамдылық таппаудың салдарынан ата-аналар көпшілік жағдайда қатыгез шараларға жүгінеді. Мектептерде балалар мен жасөспірімдер болашақтағы игілік үшін бірқатар келеңсіз салдар тудыратын буллингтің құрбанына айналуы мүмкін [28].

БҰҰ баяндамасының деректері бойынша, әлемдегі әр оныншы оқушы мектепте зорлық-зомбылыққа ұшырайды және бұл көрсеткіш жыл санап артып отыр [29].

Қазақстанда өткізілген әлеуметтік сауалнаманың нәтижелері бойынша, балалардың 4,1% өздерінің мектепте біреуден/бірденеден қорқатындықтарын, балалардың 6,5% құрбылары тарапынан, 3,4% – ересектер тарапынан психологиялық және дене зорлығына ұшырайтындарын атап көрсеткен. Сауалнаманың нәтижелері бойынша балалардың 8,7%, мектептерде мұғалімдер тарапынан оқушыларға қатысты әділетсіз қарым-қатынас жағдайларының бар екендігін көрсетсе, 4,6%-і мұғалімдермен жанжалды жағдайда екендіктерін атаған және балалардың 5,5%-і, мұғалімдер оқушылардың пікіріне көңіл аудармайды деп жауап берген.

Ашық әңгіме барысында балалар мұғалімнің және оқу процесінің алдында қорқыныш сезімін бастан өткізетіндіктерін, жоғары сынып оқушыларынан және бұзақылардан, ақша бопсалаушылардан қорқатындары жайында айтқан.

Балалар – діни радикалдардың ықпалына ұшырағыш, осал топтардың бірі. Әлемнің 70-тен аса елдері білім алушылардың бойында толеранттылық пен дінді түсіну қабілетін дамыту үшін мектептерде дін сабақтарының, бірақ оқытуды білікті мамандар жүргізуі қажеттілігін мойындады.

Осы мақсатта, 2017 жылы ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының дін саласындағы мемлекеттік саясатының 2017-2020 жылдарға арналған тұжырымдамасы бекітілді. Қазақстан мектептерінің 9-сыныптарында «Зайырлылық және дінтану негіздері» міндетті курсы енгізілді. Оқу курсы енгізу үшін оқу-әдістемелік құралдары әзірленген. Дегенмен де, мектептің дінтану пәнінің маңайында оның тиімділігі және оқытылу сапасы туралы пікірталастар көп.

Сарапшылардың пікірінше, Қазақстанда дінтану пәнінің кәсіби мамандарының тапшылығы байқалады. Мектеп директорларымен жүргізілген сұхбат барысында дінтану пәнінен сабақ беретін мұғалімдердің кәсіби деңгейінің жеткіліксіздігі, мектептерде аталған бейін мамандарының жоқтығы мәселесі көтерілді.

Лаңкестік белсенді зоналардан келген кәмелетке толмағандарды дерадикализациялау және оңалту бойынша мәселелер ерекше бақылауда тұр (дерадикализация – психологиялық процесс арқылы адамның экстремистік идеологиядан бас тартуы). 2019 жылы өткізілген «Жусан» және «Русафа» гуманитарлық операцияларының аясында, лаңкестік белсенді зоналардан кәмелетке толмаған 441 бала (соның ішінде ата-анасының қамқорлығынсыз қалған 46 жетім бала) республикаға қайтарылды [30].

2011–2019 жылдар аралығында балаларға қатысты қылмыс санының азайғандығы байқалады. 2011 жылмен салыстырғанда қылмыстық істер 76,1%, қылмыстың құрбаны болған балалар саны 75,2% кеміген. Соңғы үш жылда (2017-2019 ж.ж.) қылмыстардың саны мүлдем дерлік қысқармаған айта кету қажет. 2019 жылы балаларға қатысты 2 115 қылмыс жасалған, 2 223 бала олардың құрбандары болды. 100 мың бала тұрғынға шаққанда зардап шеккендердің саны 37,8 құрайды, бұл сан соңғы үш жыл бойы тұрақты болып тұр.

Балаларға қатысты қылмыстардың негізгі баптары бойынша талдау динамикасы (кісі өлтіру, денсаулыққа ауыр зиян келтіру, нәпсіқұмарлық сипаттағы қылмыстар) көрсеткендей өсу үрдісін көрсетіп отыр. Ұрлық, тонау, бұзақылық тәрізді қылмыстардың саны салыстырмалы түрде әлі де жоғары.

Бүкіл әлем және Қазақстан бойынша да интернет желісін пайдаланушылар саны артып келеді, бұның өзіне тән артықшылықтары мен жағымсыз жақтары бар. Сауалнаманың мәліметтері бойынша, балалардың 70% Интернетті пайдаланады, ұялы телефондары және компьютерлері бар, осылайша, олар электрондық кеңістіктегі кибер-буллинг пен алаяқтықтар үшін неғұрлым осал топқа айналады. Мысалы, балалардың 6 %-і 2019 жылы виртуалды зорлық жағдайларына тап болғандықтарын көрсетті. Ресми статистика деректері интернет-алаяқтықтың кеңеюі туралы мағлұматтар береді, егер 2018 жылы кәмелет жасқа толмағандарды интернет-алаяқтыққа тарту туралы 7 іс қозғалса, 2019 жылы – 15 іс ашылған, яғни 2 есеге өскен [31].

Зерттеу нәтижелері балалардың әлеуметтік желілірге тәуелділігі бар екендігін көрсетті. Сауалнамаға қатысқан балалардың 14% ғана әлеуметтік желілерде күнде қарым-қатынас жасамайтындықтарын атаған. Балалардың негізгі бөлігі виртуалды қарым-қатынас жасаумен әуес (әлеуметтік желілерде 1 сағатқа дейін қарым-қатынас жасайтындар саны 38,8%), балалардың 26,4% тәуелділік шегінде тұр (күніне 2-3 сағат қарым-қатынас жасайды), ал балалардың 20,8% әлеуметтік желілер жұтып алған (әлеуметтік желілерде күніне 4 сағаттан артық уақыт өткізеді).

Жасөспірімдер арасында әлеуметтік желілерде қарым-қатынас жасау неғұрлым танымал екенін болжауға мүмкіндік беретін, ойын ойнаумен байланысты жағдай басқаша.

Сауалнама 12-17 жас аралығындағы оқушылардың шамамен үштен бір бөлігі онлайн ойындарды күн сайын ойнамайтындығын; 48% жуығы ойынға күніне 1 сағатқа жуық уақыттарын бөлетіндігін; ал 13,4% тәуелділік шегіне өтулері мүмкін екенін көрсетті, себебі күніне 2-3 сағат ойнайды. Сонымен қатар, балалардың 6,9% осы ойындарға тәуелді болып отыр, өйткені күніне 4 сағаттан көп уақытын компьютерлік ойын ойнаумен өткізеді.

Балаларды ақпарат ағынынан қорғау жауапкершілігі ересектердің мойнына, негізінен ата-аналар мен педагогтарға жүктеледі. Ата-аналармен жүргізілген сауалнама деректерінің талдауы, ата-аналардың 64 %-і балаларымен ғаламтордың қауіптілігі және тәуекелден қалай аулақ болу керектігі туралы, 25%-і – сирек сөйлесетіндіктерін көрсетті, ал қалған 11%-і осы тақырыпты мүлдем қозғамайтын болып шықты.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша, 2019 жылдың 12 айындағы жасөспірімдер арасындағы суицид саны – 180, ал өзіне-өзі қол жұмсау әрекеті – 351 жағдайды құрады. Жалпы ҚР бойынша 100 мың балаға өзіне-өзі қол жұмсаудың 3 жағдайынан келеді.

Өзіне-өзі қол жұмсаған балалардың негізгі бөлігі, яғни 82,7% толық отбасынан шыққандар (16,2% – толық емес отбасынан, 1,7% – жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар). Бұл деректер, балалар ата-

аналарының жанында болғанымен, өздерін жалғыз сезінетіндіктері және тап болған өмірлік қиын жағдайдан шығу олар үшін күрделі екендігі туралы айтады.

Өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқына әсер етуші белгіленген факторлардың ішінен жалғыздықты (қатардан қуылғандық сезімімен), ата-аналарымен және туыстарымен жанжалды қарым-қатынасты атап айтуға болады.

Маскүнемдік, нашақорлық, жезөкшелік – әлеуметтік проблемалар екені ешкім үшін құпия емес, бұл мәселелерді тұлғаның өзі және тұтастай алғанда қоғам шешу тиіс.

ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің деректері бойынша, 2019 жылы ішімдікке тәуелділікпен 185 және есірткіге тәуелділікпен 101 бала наркологиялық есепте болған. Жалпы алғанда 2010 жылдан бастап аталған санаттағы балалар саны азайып келеді, 2019 жылы 100 мың балаға маскүнемдік бойынша – 3,1 және 100 мың нашақорлыққа – 1,7.

2018 жылмен салыстырғанда жасөспірімдер арасындағы қылмыстың жалпы саны 299-ға немесе 10% азайды. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің деректері бойынша, 2019 жылы жасөспірімдерінен немесе олардың ортақтасуымен 2 650 қылмыстық құқық бұзушылық жасалған, олардың ішінде 2 563-і қылмыс, 87-сі – теріс қылық түрінде топтастырылған.

2019 жылы 2 824 кәмелетке толмағандар қылмыстық жауапкершілікке тартылды, солардың ішінде 6,8% (193 адам) қыздар құрайды. Қылмыстық жауапкершілікке тартылған балалардың негізгі үлесі (80%) 16-17 жас арасындағы жасөспірімдер. Былтырғы жылмен салыстырғанда қылмыстық жауапкершілікке тартылған кәмелеттік жасқа толмағандар саны 10,5% азайды (2018 жылы қылмыстық жауапкершілікке тартылған кәмелетке толмағандар 3 156). Кәмелетке толмағандардың қылмыстық істерінің 80,7 % меншікке, 9,1 % – жеке адамға және 8,2 % – қоғамдық қауіпсіздікке және қоғамдық тәртіпке қарсы.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың негізгі бөлігін келесі құқық бұзушылықтар құрайды:

- қоғамдық тәртіп пен адамгершілікке қастандық жасау (ұсақ бұзақылық, темекі шегуге тыйым салынған жекелеген қоғамдық орындарда тәртіпті бұзу және тыныштықты бұзу) – 38,3%;

- басқарудың белгіленген тәртібіне қастандық жасау (ҚР тіркеусіз немесе жеке басын куәландыратын құжаттарсыз тұру) – 23%;

- көлікте (көлікте жүрудің белгіленген жылдамдығын асыру, жол белгілерімен немесе жолдың жүру бөлігіндегі таңбалармен ұйғарылған талаптарды сақтамау, көлік құралын құжаттары және басқару құқығы жоқ адамның басқаруы және басқалар) – 24,5%.

Ең алдымен өскелең ұрпақтың бойында жағымды-белсенді тұлға, жасөспірімдердің белсенді тұлғалық ұстанымын қалыптастыру, болашақта мықты отбасылық қарым-қатынас құруға бағытталған дене және психикалық денсаулыққа ұмтылу, адамгершілік-жыныстық тәрбие бойынша мемлекеттік

және қоғамдық сипаттағы шаралар қабылдау қажеттілігі туындайды. Сонымен қатар, жүре пайда болған иммунитет тапшылығы синдромымен (ЖИТС) қоса алғанда, жыныстық жолмен берілетін инфекциялардың (ЖЖБИ), қалаусыз жүктіліктің, жыныстық қылмыстардың алдын алу мәселелері шешілуі тиіс.

40-тан астам халықаралық сарапшылардан тұратын комиссия ұсынған «Балаларға арналған әлем» атты баяндамаға сәйкес, балалардың денсаулығы мен олардың болашағын қорғау, бірде-бір елде, оның ішінде Қазақстанда да қажетті деңгейде қамтамасыз етілмейді [32].

Осылайша, қауіпсіз өмір мен денсаулық үшін қоршаған ортаны қамтамасыз ету проблемасы, балалардың құқықтарын қамтамасыз етудегі негізгі проблемалардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасындағы балалар мен жасөспірімдердің арасында қоғамға қарсы құбылыстардың алдын алу шаралары балалардың және жасөспірімдердің құқық бұзушылықтарының алдын алу бойынша тәрбие және алдын алу жұмысы қоғамның әлеуметтік маңызды тапсырысы болып табылады. Алдын алу әлеуметтік жұмыстың негізгі және алғы шартты бағыттарының бірі болып саналады. Кез келген адамның күнделікті өмірінде кездесіп жататын қолайсыз, теріс салдармен күрес жүргізгенге қарағанда, әлеуметтік нысанның әрекетіндегі немесе мінез-құлқындағы болуы мүмкін аутқушылықтарды, қоғам және жеке тұлға үшін әлдеқайда аз шығынмен болдырмау/ алдын алу әлдеқайда жеңіл екендігін өмір күнделікті көрсетеді.

Қазақстанда баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексте бекітілген. Түрлі өмірлік жағдайларға байланысты бұл құқықтың қазақстандық балаларға қатысты бөлігін осал болып қалып отыр. 2019 жылдың аяғында еліміздегі жетім балалар және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар (бұдан әрі – ААҚҚБ) саны 24 239 адамды құрады.

Отбасылық жұптарды сақтап қалу мақсатында, 2018 жылдың қыреуіегінен бастап ҚР Жоғарғы Сотының бастамасымен «Отбасылық сот» пилоттық жобасы іске қосылды. Жобаның басты мақсаты – түрлі отбасылық дауларды оңтайлы жолмен шешу, балалардың толыққанды отбасында тәрбиеленуін қамтамасыз ету, отбасы құндылықтарын насихаттау және сақтау, өмірлік қиын жағдайлардан шығуға, құқықтық және психологиялық көмек көрсету.

Ажырасуға жол бермеуде бейбіт жолмен реттеу рәсімдері оңтайлы рөл атқарады. ҚР ЖС деректері бойынша, дауларды бейбіт жолмен реттеу нәтижесінде 2019 жылы 12 766 отбасының ажырасуы болдырылмады. 2018 жылмен салыстырғанда ажырасуға жол бермеудің арқасында сақталған отбасылардың саны 1,5 есеге артқан.

Бейбіт жолмен реттеудің неғұрлым кең тараған түрі – медиация, оның есебінен 12 518 неке сақталып қалды. Бітімгершілік келісім есебінен ажырасу туралы 191 іс және 57 іс партисипативтік рәсім тәртібімен тоқтатылды [33].

Жетім және ААҚҚБ басым бөлігі – 17 360 (70,5%) қамқорлыққа, 1 982 (8,1%) – патронаттық тәрбиеге алынған, 158 (0,6%) – бала асыраушы отбасында, 133 (0,5%) – отбасылық үлгідегі балалар үйлерінде тәрбиеленеді.

Интернаттық ұйымдарда 4 606 жетім және ААҚҚБ бар (20,2%). Интернаттық мекемелерде өмір сүретін және ата-аналар қамқорлығын алмайтын балалардың осы тобын, өз құқықтарынан шектелген ретінде атап өтуге болады.

Жалпы алғанда интернаттық мекемелерде тұратын жетім және ААҚҚБ санының азаюы, бұл саладағы соңғы 10 жыл бойы тұрақты болып қалып отырған оңтайлы үрдіс болып табылады. Бұған деинституализацияға бағытталған мемлекеттік саясат деңгейінде көрінетін түрлі факторлар және үкіметтік емес сектордың белсенділігін күшейтетін қоғамдық санада болып жатқан өзгерістер ықпал етеді (деинституализация – интернаттық типтегі мекемелердегі балалар санын азайту). Қолданыстағы деинституализациялық жүйе процестерінің нәтижесінде, интернаттық мекемелер тәрбиеленушілерінің жалпы құрамы 10 жыл ішінде 36 %-ке және балалар мекемелерінде тұратындардың саны – 67% азайды. Сәйкесінше мекемелердің өздерінің де саны қысқартылады.

Жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған интернаттық ұйымдар желісі, 2019 жылы 107 ұйымды құрады. Жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың ең көбі – 79% (3 656 бала) білім беру ұйымдарында орналасқан.

Интернатты мекемелеріндегі балалар саны табиғи кемуінен басқа, отбасыларына тәрбиелеуге беру есебінен де төмендейді. 2019 жылдың аяғында, интернаттық мекемелердің тәрбиеленушілерінің 1 111 немесе 22 %-і отбасыларына орналастырылған, яғни: 606 бала отбасыларына берілген және 505 бала өз отбасыларына қайтарылған.

2019 жылдың желтоқсандағы «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы» Қазақстан Республикасының Кодексіне жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды Қазақстан Республикасы азаматтарының отбасыларына орналастыруға көмек көрсету бойынша ұйымдардың қызметі үшін елде жағдай құрумен байланысты өзгертулер мен толықтырылулар енгізілді [34]. Егер бұрын елімізде аккредиттеуді тек балаларды шетелдік отбасыларына орналастырумен айналысатын агенттіктер ғана алған болса, енді қазір қазақстандық азаматтар да бұндай қызметтерге қол жеткізеді алады.

Қазіргі жағдайда интернаттық мекемелерде тұратын жетім және ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар үшін, балалар үйінен шыққаннан кейін тұрғын үймен қамтамасыз етілу мәселесі әлі де өзекті болып қалуда. Тұрғын үй алу кезегінде отбасылар мен жетім және ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдарда тәрбиеленетін 67 397 жетім және ААҚҚБ тұр. 2019 жылы 1 456 бала тұрғын үймен қамтамасыз етілді.

Осылайша, заңнамалық деңгейде жүретін және отбасылық құрылымды қолдауға бағытталған қоғамдық институттарды дамытуға ықпал ететін мекемелерде балалар санының азаюынан, мекемелер қызметінің трансформациялануы мен өзгерістерінен байқалатын жетім және ААҚҚБ қамтамасыз ету және балалардың құқықтарын қорғау саласында оң өзгерістер бар. Елімізде бала асырап алу мәдениеті белсенді түрде дамуда және осы процестерге ықпал ететін заңнамалық база қалыптасуда.

Осы Кодекске сәйкес жетім балаларды, ААҚҚБ қабылдаушы отбасылары үшін, өтеусіз негізде психологиялық дайындау және басқа да кеңестік көмек ұсынылатын болады. Енді осы отбасылар қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі қызметтерді жүзеге асыратын органға психологиялық дайындықтан өткені туралы Сертификат ұсынуы тиіс болады. Әлемдік тәжірибеде кеңінен қолданылатын бұл норма, енді Қазақстанда да міндетті болды.

Өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларды қолдау орталықтары (БҚО) арнайы әлеуметтік қызметтер көлемімен кепілдендірілген, олар өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларды қамтамасыз ету үшін құрылған. Білім беру саласындағы арнайы әлеуметтік қызметтер көрсету стандарттарымен белгіленген әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-еңбек, әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-экономикалық қызметтер кешенін қарастырады.

ЖБО және БҚО-ның барлық тәрбиеленушілері (7 179) әлеуметтік бейімделуден өтті және 5 829 бала немесе 81,2% отбасына тәрбиелеуге, 205 бала (2,86%) – қорғаншылыққа, патронатқа және 26 бала (0,36%) қонақжай отбасына берілді.

Лаңкестік белсенді аймақтардан келген балалар мен олардың аналарын оңалту үшін, қазақстандық қоғамға тиімді ықпалдастыру үшін, Білім және ғылым министрлігі мемлекеттік органдармен бірлесіп ведомствоаралық жұмыс тобын құрды. Аталған тұлғаларды оңалту бойынша іс-әрекеттердің бірыңғай алгоритм жасалды. Жұмысқа үкіметтік емес бейіндік ұйымдар тартылған.

Бейімделу орталықтарында эвакуацияланған адамдарды тұрумен, тамақтанумен, санитарлық-профилактикалық іс-шаралар өткізумен қабылдау қамтамасыз етілді. Орталықта балаларға арналған қонақбөлмелер, жазғы мектеп жұмыс істеді. Барлық келгендерге психологтар, теологтар, әлеуметтік қызметкерлер, дінтанушылар, заңгерлер, тәрбиешілер, медициналық қызметкерлер тарапынан оңалтушылық қолдау көрсетілді.

Карантиндік іс-шаралар аяқталғаннан кейін ҮЕҰ тартумен «Террористік белсенділік аймағынан оралған кәмелетке толмағандарды дерадикалданлау және оңалту жөніндегі қызметті ұйымдастыру» жобасы шеңберінде әлеуметтендіру бойынша жұмыстар жалғастырылды. Елде «Құқық» қоғамдық қоры жанындағы «Шанс» кәмелетке толмағандарды әлеуметтік-психологиялық, құқықтық қолдау бойынша 12 орталық қызмет етті [31].

Балаларға қатысты қылмыстардың жоғары көрсеткіштеріне байланысты, ҚР БҒМ зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың кешенді стратегиясы қалыптастырылды. Баланың құқықтарын қорғауды күшейту, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл және жасөспірімдер арасында суицидтің көбеюі мәселелерін шешу жөніндегі 2020-2023 жылдарға арналған жол картасын бекітілді.

Отбасылық сәтсіздікті азайту мақсатында полиция органдарында есепте тұрған балалар мен отбасыларын медициналық-әлеуметтік есепке алу және өмірлік қиын жағдайға тап болған балалар үшін қолдау орталықтарын құру бойынша жергілікті атқарушы органдардың құзыреті кеңейтілді.

Кәмелетке толмағандарға жыныстық тиіспеушілікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылу күшейтілді, кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның функциялары кеңейтіледі.

Жабық мекемелердегі балалардың құқықтарын сақтауды қоғамдық бақылау шаралары енгізілді. Алдын алудың ұлттық механизмі мандаты аясында баланың құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын барлық ұйымдардың баруына мүмкіндік берілген.

Баланың дүниетанымын қалыптастыратын барлық тұлғалардың интернет-қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесіне атсалысуы маңызды болып табылады.

Атап айтқанда, ата-аналардың айтуынша, ең алдымен жауапкершілік олардың мойнында болу керек (98,7% оң жауап), 85 %-і – сонымен қатар білім беру ұйымдары да жауапты деп санайды, 70,4 %-і бұл мәселеге құқық қорғау органдарын, 68,7 %-і – БАҚ қосады, ал 55 %-і Үкіметтің жауапкершілігі туралы айтады.

Балалардың өздерінің де интернет мінез-құлқына жауапкершілігі теріске шығарылмайды, яғни ата-аналардың 54,7 %-і бала өзінің интернет кеңістігін және виртуалды қызығушылығын бақылай білуі керек деп санайды. Мемлекеттік органдар тарапынан интернет-ресурстарға, оның ішінде деструктивті ақпарат тарату тұрғысынан әлеуметтік желілерге мониторинг жүргізіледі.

«ВКонтакте», «Одноклассники», «mail.ru», «livejournal», «Facebook» және «Instagram» тәрізді әлеуметтік желілердің әкімшіліктерімен келісім бойынша – әлеуметтік желілерде көрсетілген өз-өзіне қол жұмсау және өзге де құқыққа қайшы контенттерді жою жұмысы жүргізіледі.

Осы жағдайға байланысты клесідей шарттар құрылған: әлеуметтік желіде немесе интернет-ресурста заңға қарсы контент таратылған топты тапқан кез-келген пайдаланушы, күдікті болып саналатын бір немесе басқа материалға шағым жасау мүмкіндігіне ие бола алады. Бұл үшін Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің qogam.gov.kz ресми сайтында «Шағымдану» арнайы сервисі құрылған (<http://qogam.gov.kz/ru/complain>).

Ата-аналар қауымдастығы арасында түсіндіру жұмыстарын жүргізу үшін БҒМ Telegram «BALA QORGAU» мессенджерінде балалар мен ата-аналарға уақытылы көмек көрсету мәселелері бойынша білім беру ұйымдары және органдары арасындағы өзара іс-әрекет жасау және жедел әрекет ету үшін кері байланысы бар тәулік бойы жұмыс істейтін чат ұйымдастырылған.

Чаттың жұмысы туралы білім беру ұйымдары хабардар етілген, ақпарат электрондық және баспа БАҚ, әлеуметтік желілер арқылы таратылған. Чатта 7,7 мыңнан астам қолданушылар тіркелген.

2016 жылдан бері ҚР жасөспірімдер арасында өз-өзіне қол жұмсаудың алдын алу бойынша Жоба жүзеге асырылуда. Білім беру ұйым деңгейінде жүзеге асырылатын, суицидтің алдын алудың үшкомпонентті бағдарламасы өзінің құрамына келесі міндеттерді қамтиды: психикалық денсаулық мәселелеріне қатысты жасөспірімдердің сауаттылығын арттыру; мектептер мен

колледждердің қызметкерлерін «суицид кезекшілері» ретінде оқыту; суицидтік мінез-құлыққа қатысты оқушылардың жоғары тәуекел топтарын ерте анықтау.

Суицидтің алдын алу бойынша бағдарлама пилоттық режимде Қызылорда облысында іске қосылды, содан кейін келесі аймақтар таралған: Ақмола, Атырау, Ақтөбе, Солтүстік Қазақстан облыстары және Нұр-Сұлтан, Шымкент қалалары.

Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы аясында ҚР денсаулық сақтау министрлігінде балалар мен жасөспірімдердің денсаулығын қорғауға, соның ішінде жасөспірімдер арасындағы суицидтің алдын алу бойынша мектеп психологтарын оқытуға, медицина қызметкерлерін ата-аналарды алғашқы медициналық-санитарлық көмек көрсету туралы ақпараттандыруға бағытталған іс-шаралар қарастырылған.

2018 жылдан бастап бірқатар өңірлерде (*Нұр-Сұлтан қ., Ақмола, Ақтөбе, Атырау, Қызылорда облыстарында*) кәмелетке толмағандар арасында суицидтің алдын алу және өмірлік дағдыларын қалыптастыру Бағдарламасы жүзеге асырылуда (*ДСМ Республикалық психикалық денсаулық ғылыми-практикалық орталығы мен ЮНИСЕФ бірлесіп әзірлен*).

Бағдарлама арқылы тәуекел тобындағы жасөспірімдерді анықтау және оларға одан әрі психологиялық қолдау көрсету бойынша іс-шаралар жүзеге асырылуда (*өз-өзіне көмек көрсету бойынша ұсыныстар, мамандарға қайта бағыт беру, байланыс ақпаратын ұсыну және т. б.*).

Оны жүзеге асыру мерзімінде республикада суицидтік қауіп-қатерлі жасөспірім топтардың алдын алу, 14721 психологтар және «суицид кезекшілері» кәмелетке толмағандар арасындағы суицидті болдырмау мәселелері бойынша оқытылды (*медициналық емес қызметкерлер, мұғалімдер, полиция қызметкерлері*).

ҚР ішкі істер министрлігімен әрбір суицид фактісі бойынша құрамында өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу қылмыстық құқық бұзушылықтар болуы және оны болдыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау туралы сотқа дейінгі тергеу-тексеру жұмысы жүргізіледі.

Сотқа дейінгі тергеу-тексерудің нәтижелері бойынша, кәмелетке толмағандардың суицид жасауына ықпал еткен себептер мен жағдайларды болдырмау бойынша мемлекеттік органдарға 95 ұсыныс енгізілді (*ұсыныстарды қарастыру нәтижесі бойынша 34 педагог және 5 медицина қызметкері тәртіптік жауапкершілікке тартылды*).

Аумақтық полиция органдары кәмелетке толмағандарға қатысты зорлық-зомбылық жасаумен (*оның ішінде жыныстық, өзіне-өзі қол жұмсау және т. б.*), сондай-ақ қылмыскерлердің әлеуметтік желілерді пайдалануымен байланысты қылмыстық істерді талдайды.

Полиция департаменттері құқыққа қарсы мазмұндағы 1 454 шетелдік интернет-ресурстарды анықтады, оларға қатысты ақпарат бұғаттау үшін уәкілетті органға бағытталған.

ҚР Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі тұрақты негізде суицидалды мінез-құлықты тікелей немесе жанама түрде насихаттайтын, заңсыз

контенттерді анықтау және оқшаулау бойынша БАҚ (сонымен қатар, алуменгік желілердің) мониторинг жүргізеді (2019 ж. суицидті насихаттайтын – 142 материал, 2020 ж. – 9 материал алынып тасталды).

Суицидтің алдын алу және балалардың психикалық денсаулығын нығайту бойынша жұмыс шеңберінде түрлі сипаттағы материалдар жарық көреді.

Кәмелетке толмағандармен профилактикалық жұмысты күшейту мақсатында ҚР Қаржы министрлігімен республикалық бюджеттен 2020-2022 жылдарға арналған төленетін шығыстар қарастырылған. Олар мектептердің педагог-психологтарына педагогтық шеберлік санаттарына үстемақы төлеу үшін, сонымен қатар отбасылық тәрбие мәселелері бойынша мектептердің педагог-психологтарының және сынып жетекшілерінің біліктілігін арттыруға жұмсалыуы тиіс.

2020-2022 жылдарға арналған республикалық бюджет шеңберінде Денсаулық сақтау министрлігімен «Ыстық желінің» (жалпы сомасы 69 863 мың теңге) жұмыс істеуі және бөлінген қаражатты жасөспірімдердің медициналық қызметтерге қол жеткізуі мен құқықтарын іске асыруды кеңейтуге, бірінші кезекте олардың психикалық денсаулығын сақтау, суицидті азайтуға бағыттау қарастырылған.

Республиканың барлық аймақтарында тұрақты негізде call-орталықтар, жедел психологиялық көмек көрсету кабинеттері, жастардың денсаулық орталықтары, психологиялық көмек орталықтары және басқалар қызмет етеді. Жергілікті бюджеттен кәмелетке толмағандар арасындағы суицидтің алдын алу бойынша бағдарламаны жүзеге асыруды жүйелі қаржыландыру мәселелері пысықталған. Суицидтің алдын алуға бағытталған іс-шараларды іске асыру үшін жергілікті бюджеттен 519,7 млн. теңге бөлінді.

Кәмелетке толмағандар арасындағы суицид фактілерінің алдын алу бойынша жасалып жатқан шараларға қарамастан соңғы үш жылда балалардың өзіне-өзі қол жұмсау статистикасы (2017- 166, 2017 – 178, 2019 – 180) және олардың әрекет жасауы (2017- 356, 2017 – 329, 2019 – 351) төмендемей отыр.

Балалар арасындағы суицидтің алдын алу мәселесін шешу үнемі бақылауды және алдын алудың тиімді шараларын қабылдауды талап етеді.

Ведомствоаралық байланысты күшейту мақсатында ағымдағы жылы 2020-2023 жылдарға арналған баланың құқықтарын қорғауды күшейту, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдар мен жасөспірімдер арасындағы суицидтілік мәселелерін шешу бойынша Жол картасы қабылданды.

Балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету, жастар және балалар арасындағы суицидтік мінез-құлықтың алдын алу, оңалту, балаларға медициналық-психологиялық, құқықтық көмек көрсету, кәмелетке толмағандар арасындағы суицидтік мінез-құлық жағдайында жедел ден қоятын мобильді топтар құрастыру, психологтарды оқыту жөніндегі 70 ведомствоаралық іс-шаралар қарастырылған.

Сондай-ақ, Жол картасымен балалардың құқықтарын қорғау, зорлық-зомбылықтың, қатыгездіктің, аутодеструктивті мінез-құлықтың алдын алу бойынша бағдарлама әзірлеу және сынақтан өткізу қарастырылған. Көрсетілген

шараларды іске асыру 2020-2022 жылдарға арналған қаражат шегінде Дүниежүзілік банктің қарызы негізінде жүзеге асырылатын болады.

Өткізілген іс-шаралар кешенінің нәтижесінде орташа есеппен алғанда балалардың 5,3 %-інің психологиялық қолдау мен медициналық көмекке мұқтаж екені анықталды және аталған өңірлердегі кәмелетке толмағандар арасындағы суицидтік мінез-құлықтың таралуын төмендетуге әсер еткені байқалды.

2019 жылғы жағдай бойынша мектеп жасындағы барлық балалар білім алумен қамтылған, мектепке дейінгі жастағы балалар балабақшаларға орналастырылған. Бос уақытты ұйымдастыру іс-шаралары арқылы балаларды қоғамға әлеуметтендіру бойынша қосымша жұмыс жүргізуде (шығармашылық үйлеріне, кинотеатрларға, театрларға, музейлерге, балаларға арналған ойын-сауық іс-шараларына, парктерге, аттракциондарға бару). Орталықтар кейіннен жұмысқа орналастырумен әйелдерге қысқа мерзімді кәсіби курстардан өту бойынша қосымша қолдау көрсетеді. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар туыстарының отбасыларына және отбасылық тәрбиеге жақындатылған жетім балаларға арналған мемлекеттік ұйымдарға қамқорлыққа берілді [32].

Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтың алдын алу шаралары, ішкі істер органдарында профилактикалық есепте тұрған тұлғаларды медициналық-әлеуметтік есепке алу бойынша қызметтер, әлеуметтік-құқықтық және медициналық-психологиялық көмек көрсету жергілікті атқарушы органдардың құзырына жіберілді, сондай-ақ балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау бөлімі бойынша Кәмелетке толмағандардың істері және олардың құқықтарын қорғау жөніндегі комиссияның өкілеттіктері кеңейтілді.

2019 жылы ПБ-де – 1 417, тізімдік – 4 949 кәмелетке толмағандар профилактикалық есепте тұрғанын айта кету қажет.

Республикада кәмелетке толмаған сотталғандарға арналған қауіпсіздігі орташа мекеме (ЛА-155/6) жұмыс істейді. 2019 жылы мекемеде 42 кәмелетке толмағандар ұсталынды.

Қылмыстардың құрамы бойынша: кәмелетке толмағандардың 33 %-і – ауыр қылмыс; 67 %-і – аса ауыр қылмыстар (оның ішінде әрбір төртінші жасөспірім кісі өлтірген, 17 және одан ересек жастағылар – 71%, бес жылдан артық мерзімге сотталғандар – 63%).) үшін жаза өтеп жатыр. 2018 жылмен салыстырғанда ауыр қылмыстар санының өсіп отырғандығы және аса ауыр қылмыстардың сәл төмендегені байқалады.

Тәрбиеленушілер құқықтарының сақталуын қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету үшін, Қоғамдық бақылау комиссиялары (ҚБК) және Ұлттық алдын алу тетігінің қатысушыларынан құралатын топтар (ҰААМ) жұмыс істейді.

2019 жылы пробация қызметтерінің есепке алу бойынша 381 (2018 ж. – 397) қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жаза өтеуге сотталған кәмелетке толмаған есепте болған [35].

Әлеуметтік жұмыс жөніндегі мамандардың, сонымен қатар қиын жасөспірімдермен жұмыс істейтін басқа да мамандардың негізгі міндеті –

ересектер әлемінде өзіне лайықты орын табуға, бейімделу қиындықтарын азайтуға көмектесу, теріс жолдан сақтандыру.

Девиантты мінез-құлық түрлерінің алдын алу және әлеуметтік тәуекел топтарындағы жасөспірімдерді оңалту бүгінгі күні өте маңызды және өзекті бағыт болып табылады.

Алдын-алу міндеттері ауытқулардың болуына жол бермеуге келіп тіреледі, оның ішінде құқық бұзушылықтың бірінші тәжірибесін болдырмау, сонымен қатар жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының қоғам үшін әлеуметтік зиянын азайту неғұрлым маңыздысы болып табылады. Бұл міндеттерді шешу кәсіби жоғары біліктілікті және арнайы дағдыларды талап етеді.

2019 жыл бойы елімізде жасөспірімдерді бейімдеу бойынша 15 орталық (ЖБО) және өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларды қолдау бойынша 17 орталық (БҚО) жұмыс істеді. 2019 жылы өмірлік қиын жағдайға тап болған балаларды қолдау орталықтарын құру және олардың қызмет етуі бойынша заңнамалық нормалар бекітілді. Аталған Орталықтар баланың құқықтарын қорғау жөніндегі қызметтерді жүзеге асыратын ұйымдардың тізбесі кірді. Балалар қолдау орталықтары Ақмола (1), Ақтөбе (1), Ақтөбе (1), ШҚО (1), Жамбыл (1), БҚО (1), Қарағанды (2), Павлодар (2), СҚО (2), Қостанай (4) облыстарында және Нұр-Сұлтан қаласында (1) жұмыс істейді.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің деректері бойынша, жыл бойы Балаларды бейімдеу орталықтарында – 4 597, ал Балаларды қолдау орталықтарында – 2 582 кәмелетке толмағандар тәрбиеленген.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында құқық бұзушылықтың алдын алуға бағытталған, өмірлік қиын жағдайға тап болған кәмелетке толмағандардың қоғамға кірігуінің және оңалтудың әлеуметтік механизмдерін жетілдіру бойынша іс-шаралар кешені қарастырылған.

«Денсаулық туралы» Кодексте, ҚР «Білім туралы», «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» Заңдарына және басқаларға кәмелетке толмағандардың жасаған және оларға қатысты құқық бұзушылық фактілері туралы әлеуметтік сала қызметкерлерінің дереу хабардар етуі нормасы енгізілді.

2019 жылы БҰҰ-ның 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму мақсаттарын, «Қазақстан-2050» стратегиясын іске асыру аясында, республикада балалардың құқықтарын қорғау саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарын айқындайтын бірқатар бағдарламалық құжаттар қабылданды.

Жалпы білім беретін мектептердің арасындағы салауатты бәсекелестікті арттыру және оларды дамыту қызығушылығын күшейту үшін, өткен оқу жылында 437 мемлекеттік және 80 жеке мектеп жан басына қаржыландыруға көшті.

Жүйелі әлеуметтік және демографиялық саясаттың нәтижесінде соңғы бес жылда елімізде балалар санының көрсеткіші – 12%-ке өсті, ана мен бала өлімі сәйкесінше – 15 % және 11 %-ке азайды, мектепке дейінгі білім

ұйымдарының желісі – 20 %-ке өсті, балалар үйі тәрбиеленушілерінің контингенті – 10 %-ке қысқарды.

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді (бұдан әрі – ББҒДМБ), онда білім беруді дамытудың сабақтастық саясаты сақталған және білім берудің барлық деңгейлерінде қолжетімділігін қамтамасыз ету және сапасын арттыру міндеттері анықталған. ББҒДМБ Балалардың әл-ауқат индексінің енгізу және сынақтан өткізу бойынша іс-шаралар енгізілген, олар балалардың жағдайы туралы 2018 жылғы баяндамада ұсынған болатын.

Әлеуметтік-осал санаттағы білім алушылардың жалпыға міндетті оқу қорындағы қаражаттың жұмсалуды бақылаудың тиімділігін бақылау мақсатында, қаражатты қалыптастыру, жұмсалу және есепке алу ережелеріне өзгертулер енгізілді.

Бүгінгі мектеп – бұл күрделі жүйе, онда тәрбие және оқыту маңызды құрамдас элементтер ретінде жүреді. Тәрбие оқуға қосымша элемент ретінде қарастырылмауы тиіс. Мектептердің қызметін ұйымдастыру оқу-тәрбие процесінің бірлігіне сүйенеді. Ол ортақ мақсатпен, оны жүзеге асырудың бағыттары мен құралдарының өзара байланысы арқылы іске асырылады (оқыту және тәрбиелеу, теориялық және практикалық дайындық, сабақ барысындағы және сабақтан тыс іс-әрекет, білім алушылардың және мұғалімдердің ынтымақтастығы, педагогикалық жетекшілік пен білім алушылардың өзін-өзі басқаруы және т. б.).

Мектеп оқушыларының жұмыспен/оқумен қамтылуы бойынша қазақстандық тәжірибе, мектептің тәрбие жұмысындағы ерекше назар балалардың сабақтан тыс іс-әрекетіне аударылатынын көрсетеді.

Сабақтан тыс жұмыс – бұл әлеуметтік тәрбиені ұйымдастыру формасы, ол негізінен тәрбие ұйымдарының іс-әрекеттерін сыныптық сабақтан тыс ұйымдастыру арқылы жүзеге асырылады. Сабақтан тыс жұмыстар, білім алушылардың сабақ шеңберіндегі іс-әрекеттері тәрізді негізгі білім беру бағдарламаларын меңгеру нәтижелеріне қол жеткізуге бағытталған. Бірақ ол ең алдымен – жеке нәтижелерге қол жеткізу. Бұл сабақтан тыс қызметтің де ерекшелігін анықтайды, яғни оның барысында оқыту мақсаттары білім алушылардың өзін-өзі дамытуына дайындығы және қабілеттілігін, оқуға және танымға деген ынтасын, білім алушылардың құндылық көзқарастарын, әлеуметтік құзыреттіліктерді қалыптастырады.

Қазақстан Республикасындағы мектептен тыс білім беру келесі негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- көркем-эстетикалық қосымша білім беру: өнер, көркем шығармашылық арқылы ұрпақтар арасындағы байланысты қалпына келтіруге ықпал ететін, адамзаттың рухани тәжірибесін беру жүргізіледі;
- балаларға экологиялық-биологиялық қосымша білім беру баланың биологияны, географияны, туған өлкенің экологиясын зерделеуге, табиғатты қорғауға деген қызығушылығын дамытуға бағытталған, экологиялық үздіксіз білім берудің негізгі бөлігі болып табылады;
- балалар мен жасөспірімдер туризмін және өлкетануды дамыту;

- білім алушылардың ғылыми-техникалық шығармашылығын дамыту;
- білім беру жүйесіндегі оқушылардың дене шынықтыру-сауықтыру және спорттық-жаппай жұмыстары баланың дене бітімін жетілдіруге, салауатты өмір салтын қалыптастыруға бағытталған.

Соңғы жылдары балаларға қосымша білім беру ұйымдарында білім алушылардың коммуникативтік, зияткерлік қабілеттерін түзетуге және дамытуға, көшбасшылық қасиеттерін дамытуға, балалар мен жасөспірімдердің бос уақытын ұйымдастыруға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық бағыттағы бірлестіктер дамытылды. Бұл іс-әрекет өскелең ұрпақтың әлеуметтік бейімделуіне, азаматтық қалыптасуына ықпал етеді [36].

Қазіргі заманғы қосымша білім беру – бұл білім алушыға жеке көзқарасқа негізделген икемді, динамикалық, көп деңгейлі жүйе. Балаларға қосымша білім беру жүйесі, әр балаға қатысты тұлғалық бағдарлануына байланысты, ұрпақтарды қазіргі ақпараттық қоғамда өмір сүруге дайындау міндеттерін табысты шешу мүмкіндігін береді [37]. Балаларға қосымша білім беру оқушылардың өзінің шығармашылық және танымдық белсенділігін дамыту, өзінің жеке қасиеттерін жүзеге асыру кеңістігін кеңейтуге жағдай жасайды [38].

ҚР БҒМ мәліметінше, қосымша біліммен жалпы қамту білім алушылардың жалпы санының 78,5% (2 619 586 білім алушылар), соның ішінде ауылдық жерлерде 33,7% (1 124 432 білім алушылар) құрайды. Білім беру, мәдениет және спорт жүйесінің 1 256 мектептен тыс ұйымдарында 1 028 896 (30,8%) білім алушы, мектептердегі 63 172 үйірмеде 1 590 690 (47,7%) оқушы қамтылған.

Тұрғындардың әлеуметтік осал топтардан шыққан балаларға ерекше назар аударылады.

Мектептен тыс ұйымдарда қосымша білім берумен жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған 6,5 мың бала, мүмкіндігі шектеулі 5,6 мың бала, аз қамтылған отбасыларынан шыққан 57,9 мың бала қамтылған.

Баланың адамгершілік-рухани бағдарларының негіздері ең алдымен отбасында қаланады. Отбасы тәрбие және әлеуметтендірудің (нормалар мен құндылықтарды меңгерудің) басты институты болып табылады.

Би үйірмелеріне оқушылардың 13,5% барады, олардың 4,8% ұл балалар. Би секцияларын қыздар жиірек таңдайды (20,7%), әсіресе бастауыш сыныптарда.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, балалардың 26,8% үйірмелерге немесе спорттық секцияларға бармайды. Уақыттың жетіспеушілігі (29,2%), үйден алыстығы (15,2%) және үйірмелерге бару ықыласының болмауы (39,0%) бұл құбылыстың бірінші кезекті себебі болып табылады. Үйірмелер мен секциялардың болмауы (8,6%), оларды төлеуге (10,5%) ақшаның болмауы аз айтылатын себептер болып табылады.

Сауалнамаға қатысқан балалардың 35,6% сабақтан бос уақытта спорт секцияларында айналысатындарын көрсеткен. Олардың ішінде қыздармен салыстырғанда ұл балалардың үлесі екі есе артық (сәйкесінше 24,9% және 48,7%). Спортпен негізінен 14 - 15 жастағы балалар (38,5%) айналысады. Сұралған білім алушылардың 16,1% тілдік үйірмелерге барады, олардың ішінде

қыздардың үлесі 12,3%, ал ұл балалардың үлесі – 20,0% құрайды. Көбінесе курстар облыстық орталықтарының балалары үшін қол жетімді (20,1%), сонымен қатар орта және шағын қалаларда өмір сүретіндердің де курстарға бару мүмкіндіктері бар (14,6%). Өкінішке орай, сауалнамаға қатысқан ауыл балаларының 9,6% және шалғайдағы ауыл балаларының 3,4% ғана тілдік курстарға қатысу мүмкіндіктері бар.

Балалардың 8,4% ғылыми үйірмелерді (физика, математика, әдебиет және т. б.) таңдайды, оның ішінде көпшілігі қыздар – 9,5%, ал ер балалар үлесі – 6,3% құрайды. Бастауын сыныптың балаларымен салыстырғанда, 16-17 жас аралығында оқушылар ғылыми үйірмелерге жиі барады – 17,0%, ал үйірмелерге баратын 8-10 жасар балалардың үлесі – 5,7%. Бұны жоғары сынып оқушыларына алда ҰБТ тапсыру керектігімен негіздеуге болады, осы мақсатқа байланысты білім алушылар белгіленген пәндер бойынша факультативтер мен үйірмелер қатысады.

Ғылыми ақпарат көлемінің қарқынды өсуі түбегейлі жаңа дағдыларды, пайда болған технологияларды прогрессивті игеруді, олардың жұмыс істеу принципін түсінуді талап етеді. Қазіргі кездің оқушылары техникалық прогрестің жоғары қажеттіліктері бар қоғамда өмір сүруге дайын болулары және техникалық мәдениеттің қажетті деңгейін меңгерулер тиіс. Алайда, өкінішке орай, техникалық үйірмелерге баратын балалар үлесі өте төмен – 4,3%.

Осыған орай, техникалық үйірмелерді дамыту бойынша жұмысты күшейту, балалар арасында оларға деген қызығушылықты арттыру, осы бағытта қосымша білім беруді қаржыландыруды кеңейту қажеттілігі туындап отыр.

Баланың дамуы, оның жақсы көңіл-күйі, физикалық және психологиялық денсаулығы үшін салауатты өмір салты және дұрыс тамақтануы, дене шынықтыру жаттығуларын жасауы өте маңызды болып табылады. Еліміздің балаларының арасында жүргізілген сауалнаманың нәтижелері бойынша, күніне үш рет және одан да жиі тамақтанатын балалар – 81%, олар өз денсаулы деңгейіне ең жоғары баға берген, яғни ұсынылған бестен бес балл қойған. Тамақтанудың бұндай кестесін «ешқашан» ұстанбайтын балалардың 64,1% өз денсаулықтарын жоғары бағалаған.

Сондай-ақ, үйірмелерге және секцияларға қатысатын балалар мен жасөспірімдер өз денсаулығына бес балмен бағалауға бейім – 79,6%, яғни ешқайда бармайтын балалармен салыстырғанда – 66,5%.

Британдық Колумбия Университетінің зерттеуі мектептен тыс шаралар құрдастарымен қарым-қатынасты жақсартады және олардың психологиялық денсаулығына жақсы әсер етеді деп болжайды [6].

Қазақстан балалары арасында өткізілген зерттеу де, үйірмелер мен спорттық секцияларға қатысатын балалар мен жасөспірімдер арасындағы оң байланысын және олардың жағдайларына жақсы әсерін растайды. үйірмелерге және спорттық секцияларға қатысатын балалар өздерін бақытты сезінетінін (78,7%), энергия толы сезінетінін (70,3%), жақсы демалған (53,6%), олардың

күнделікті өмірі өздері үшін қызықты екенін (77,9%) және оларды құрбыларының қабылдайтынын (77,6%) атап өту керек.

Қазіргі кездесетін проблемалар

Сонымен қатар, балалардың құқықтарын қорғау саласындағы белгілі жетістіктерге қарамастан, келесідей проблемалар өзекті және шешім табуды қажет етеді.

Ажырасулар отбасына, балаларға және қоғамға жағымсыз әсер етеді. Сонымен қатар, әлеуметтік жәрдемақылар алу және тұрғын үй алу бойынша мемлекеттік бағдарламаларға қатысу мүмкіндігі ажырасудың себебі болып табылады.

Балалардың басым бөлігін осал жағдайда қалдырып отырған елеулі кемшіліктер бар. Бұл, бірінші кезекте, әр түрлі себептер бойынша отбасына орналастыру қиындықтары туындайтын жетім және ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға қатысты. Отбасылық қолдау және әлеуметтік қорғаудың жетіспеушілігін толықтыратын қамтамасыз етудің балама түрлері мәселесі шешілмей қалып отыр.

Мекемелерде тұратын жетім және ерекше білім беру қажеттіліктері бар ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар ерекше назар аударуды талап етеді. Ұзақ уақыт мекемелерде өмір сүргенің және отбасылық қамқорлық болмағанның жағымсыз салдарын жоятын, олар үшін жағдай жасауға бағытталған шешімдер жоқ. Жетім және ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың қолайлы әлеуметтенуі үшін түйінді сипаты бар, тұрғын үймен қамтамасыз ету мәселесі өзектілігін сақтап отыр және жүйелі шешім қабылдауды талап етеді.

Заңнамалық базалардың жетілдірілуіне, жүргізілген алдын-алу жұмыстарға қарамастан балаларға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттер әлі де кездеседі және көп жағдайда «зорлық-зомбылық» ұғымын ересектер ауыр дене жарақатын келтіру деп түсінеді, ал «шапалақтау», ауызша тіл тигізу мен кемсіту, психологиялық қысым көрсетуді зорлық-зомбылық жасау емес, тек тәрбие шаралары деп санайды.

Қазіргі уақытта республикада балалардың, жасөспірімдердің және жастардың денсаулығына және адамгершілік мінез-құлқына қатысты қолайсыз ахуал қалыптасқан және келесі жағдайлар оның негізгі себептері болып табылады:

- жынысаралық қатынас саласындағы өнегесіздік;
- денсаулықты сақтау және нығайту бойынша қажетті білімдердің болмауы;
- әр жасөспірімнің, жастардың алдында туындайтын сұрақтарға ересектердің жауап бере алмауы және қажетті жағдайда көмек көрсетуге қабілетсіздіктері;
- жыныстық жолмен берілетін аурулар санының көбеюі;
- кәмелетке толмағандардың жүктілігі, түсік жасатуы немесе ерте жастан ана атану жағдайының өсу нәтижесі, өз баласынан бас тартуға және әлеуметтік жетімділікке әкеп соқтырады;

- кәмелетке толмағандар арасындағы жезөкшеліктің өсуі.

Қазіргі заманғы екі жыныстың да жасөспірімдерінің репродуктивті мінез-құлқы жыныстық өмірлерінің ерте басталуымен, жыныстық серіктерін жиі ауыстыруларымен, жыныстық мінез-құлықтың қауіпті формаларын қолдануларымен, сонымен қатар контрацепция құралдарын пайдаланудың жеткіліксіздігімен және репродуктивті денсаулық жағдайының нашарлауына ықпал ететін жоспарланбаған жоғары жиілікті жүктілікпен ерекшеленеді.

Білім деңгейі және оларды алу көздері жасөспірімдердің бойында репродуктивті денсаулықты сақтауға бағытталған ынталандырғыштың жеткілікті түрі немесе әдісі болып табылмайды.

Жасөспірімдердің репродуктивті денсаулықты қорғау бойынша қызметтер туралы мәліметтерді жалпы білім беретін ұйымдарда алу мүмкіндіктері жоқ, ал біздің еліміздегі негізінен үкіметтік емес ұйымдар жүргізетін ағартушылық, ақпараттық бағдарламалар, іс-шаралар мен қызмет көрсетулер ауылдық жерлерде, шағын қалаларда және аудан орталықтарында тұратын балалар мен жасөспірімдердің басым бөлігіне жетпейді. Еліміздің кәмелетке толмай жүкті болғандарды тіркеу жүйесі әлі де жетілдіруді талап етеді.

Бүгінгі таңда еліміздің жалпы білім беретін мектептерінде балалар мен жасөспірімдердің бойында өмірлік дағдыларды қалыптастыру және дамыту мәселелеріне тиісті деңгейде назар аударылмайды. Ересек халықтың психикалық денсаулық мәселелеріне қатысты сенімсіздік проблемалары бар. Сонымен қатар, өз-өзіне қол жұмсаудың немесе суицидтік мінез-құлықтың алдын-алуды әдістемелік сүйемелдеу де қажетті деңгейге қойылмаған.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, Қазақстанның үлкен жетістіктері мен жұмсаған орасан күш-жігеріне қарамастан, барлық балаларға отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге заңды құқықтарын қамтамасыз ету мүмкіндігінен алыста, ал көңіл көншітпейтін статистика бойынша жыл сайын республикада ата-анасының қамқорлығынсыз қалған 8 мыңға жуық бала анықталады және оның ішінде 3 мыңға жуығы балалар үйіне түседі. Соңғы жылдары толық мемлекеттік қамтамасыз етуге берілген балалар санының өсуінің жағымсыз үрдісі алаңдаушылық тудырып отыр.

3 Орта білім беру ұйымдарында балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу бойынша әдістемелік ұсынымдар

Алдын алу мәселесі өте өзекті, бірақ шешуі қиын мәселе. Жалпы алғанда, бұл ауытқудың алдын алуға негізделеді, мұнда ең бастысы құқық бұзушылықтың алғашқы тәжірибесінің алдын-алу, сонымен қатар қоғамға ауытқудан туындаған әлеуметтік зиянды азайту. Бұл мәселелерді шешу мамандардың жоғары кәсібилігін талап етеді.

Орта білім беру мекемелері педагогтардың жекелеген санаттарының балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттерінің алдын-алу жөніндегі қызметі

1. Әлеуметтік педагог. Әлеуметтік педагогтың профилактикалық жұмысы – білім беру процесінің барлық қатысушылары арасында сенімді психологиялық ахуал туғызуға, білім алушылардың мотивациялық саласын жаңартуға бағытталған болуы керек – адамгершілік пен салауатты өмір салтына деген көзқарасты қалыптастырудың және заңсыз әрекеттердің алдын алудың маңызды шарты.

Баламен сенімді қарым-қатынас жасау мұғалімнен психологиялық әдістермен қатар баланың жеке басының ерекшеліктері туралы ақпаратқа ие болуды талап етеді. Мұндай ақпаратты жинау төменде ұсынылған матрицаның көмегімен жүзеге асырылуы мүмкін, ол сонымен бірге баланың әлеуметтік әлауқатының деңгейінің жалпыланған көрсеткішін есептеу құралы болып табылады [37].

1-кесте – Жасөспірімнің әлеуметтік әлауқатының жиынтық көрсеткішін анықтауға арналған матрица

Жасөспірімнің әлеуметтік сипаттамасы	Балл	Жасөспірімнің әлеуметтік сипаттамасы	Балл
1. Жасөспірімнің отбасы құрамы		6. Отбасының әлеуметтік әлауқатының деңгейі	
- анасы, әкесі, атасы, әжесі	5	- өзара қолдау, мейірімділік, махаббат атмосферасы	5
- тек ана мен әке	4	- ерекше эмоционалды бояусыз салауатты өмір салты: дау-дамайсыз және аса құштарлықсыз «әдеттегідей» өмір сүреді.	4
- анасы мен өгей әкесі, әкесі мен өгей шешесі	3	- жанжал, дау-дамай, ата-ананың бірі ішуге бейім болуы.	3
- бір ана, бір әке	2	- ата-ананың сенімі, маскүнемдік, зорлық-зомбылық, бір немесе екі ата-ананың ақыл-ойының дамуы.	2
- ата-анасы жоқ: әжесі, атасы, басқа туыстары	1	- алкогольизм, нашақорлық, қоғамға қайшы мінез-құлқы диагнозымен есепке тұрған	1
2. Мектептегі үлгерім		7. Мектептегі жасөспірімдердің мінез-құлқы	
- жақсы	5	- жақсы	5
- қанағаттанарлық	4	- қанағаттанарлық	4

- қанағаттанарлықсыз	3	- қанағаттанарлықсыз	3
- мектептен шықты, жұмыс істейді	2	- қоғамға жат мінезі бірнеше рет байқалды	2
- мектепті тастап кетті, жұмыс істемейді	1	- ИДН есебінде тұр.	1
3. Жасөспірімдердің денсаулығы		8. Жасөспірімнің мектептен тыс қарым-қатынасы	
- іс жүзінде сау	5	- үйірмелерде, секциялардағы тұрақты бірлескен сабақтар негізінде, ортақ позитивті мүдделер негізінде.	5
- қалыпты даму кезінде жиі ауырады.	4	- бос уақытты бірге өткізуге арналған бір реттік кездесулер, қызығушылыққа сәйкес жүйесіз коммуникация.	4
- созылмалы аурулары бар	3	- бос уақытқа негізделген қарым-қатынас, оң мақсаттардың болмауы.	3
- ақыл-ойдың дамуы	2	- ішуге, ұсақ бұзақылыққа, төбелеске, улы заттарға көңіл аударатын қоғамға жат топтар	2
- туа біткен патологиясы бар, психоневрологиялық аурулары бар	1	- ұсақ ұрлыққа, көлік құралдарының ұрлығына, есірткілерге баса назар аудара отырып, ИДН -де тіркелген криминогендік топтар	1
4. Отбасының санитарлық-тұрмыстық жағдайы.		9. Жасөспірімнің өмірлік мақсаттары.	
- жайлы жеке пәтер	5	- нақты белгіленген, сындарлы өмірлік жоспарлар, алға қойылған мақсаттарға жетуге тырысу	5
- ерлі-зайыптылардың ата-аналары бар жеке пәтер	4	- өмірлік мақсаттарды тұжырымдаудағы оң бағыт, бірақ оған жетудің жолдары мен құралдары туралы түсінік бұлыңғыр, белгісіз.	4
- коммуналдық пәтерде бірнеше бөлмеде тұрады	3	- болашаққа белгілі бір мақсаттар мен жоспарлардың болмауы немесе нақты емес жоспарлардың, әлеуметтік жетілмегендіктің, инфантилизмнің, кездейсоқ үміттің болуы;	3
- коммуналдық пәтердегі бөлме	2	- мақсат бағдарлары теріс, қарабайыр, рухсыз, анықтамалық топ - бұл қызығушылықтардың қоғамға жат қылығы бар құрдастар	2
- жатақхана, ыңғайлы казармада	1	- айқын негативті, өмірлік мақсатында қоғамға жат қылығы бар, әлеуметтік пайдалы жұмысқа деген көзқарастың болмауы. Қызығушылықтар шектеулі, құқық бұзушылықтар анықталған, ИДН-де тіркелген	1
5. Отбасының табысы		10. Ата-аналар мен балалар арасындағы эмоционалды қатынастар	
- олар өздерінде ештеңе жоққа санайды	5	- үнемі қолдау, балаларға қойылған ақылға қонымды талаптар, демократиялық қатынастар, сенім атмосферасы	5
- ақша жеткілікті, бірақ олар	4	- соқыр махаббат, шектен тыс қамқорлық	4

ұзақ мерзімге тауар сатып алу үшін несие немесе қарыз алады			
- күнделікті шығындар үшін ақша жеткілікті, бірақ киім сатып алу қиындық тудырады.	3	- ата-аналар үшін олардың жеке өмірі маңызды, бірақ балаларға деген қарым-қатынас мейірімді, қызығушылық тудырады	3
- жалақы төлемі бойынша нақты төлем	2	- немқұрайлылық, балаларға қамқорлықтың болмауы, балаларға қосымша ауыртпалық, қосымша проблемалар.	2
- жалақыға дейін ақша жетіспейді	1	- ата-аналар мен балалар арасындағы қарама-қайшылықты қатынастар, балаларға қолданылатын түрлі зорлық-зомбылық түрлері.	1
Жиынтық индикаторды анықтауға арналған нұсқаулық жасөспірімнің әлеуметтік жағдайы			
Матрицаны бала туралы жиналған ақпарат негізінде әлеуметтік педагог немесе сынып жетекшісі толтырады. Матрица алдын-алу шараларын қабылдау және жасөспіріммен жеке жұмыс жасау тәсілдерін анықтау үшін қауіпті жасөспірімдерді уақтылы анықтауға мүмкіндік береді.			
Жалпы ұпайлар – 150			
Белгілі бір жасөспірімнің сипаттамаларын талдағанда балл: - 30 - дан төмен – жасөспірімнің жоғары тәуекел тобына жататындығы болжанады (қанша ұпай аз болса, қауіп соғұрлым жоғары болады); - 31- ден 40-дейін – жасөспірімнің әлеуметтік әл-ауқаты орташа норма шегінде анықталады; - 40 - асса – жасөспірімнің әлеуметтік әл-ауқатының жоғары деңгейі (неғұрлым көп балл болса, оның әл-ауқатының деңгейі соғұрлым жоғары болады)			

Девиантты мінез-құлықты болдырмауға арналған әлеуметтік педагогтың келесі бағыттарын бөлуге болады:

- девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімдерді анықтау;
- оқу орындарының мүмкіндіктерін ескере отырып, олардың әлеуметтік мәселелерін, туындау және шешілу жағдайларын зерттеу;
- жасөспірімдердің теріс әрекеттерін жасауға, ашулануға итермелеуі мүмкін баланың отбасылық мәселелерін зерттеуге сынып жетекшілерін тарту;
- әлеуметтік және білім беру қызметінің барлық субъектілерінің тәрбие және алдын алу жұмыстарындағы өзара әрекеттестік пен сабақтастықты ұйымдастыру;
- осы жасөспірімнің отбасымен байланыс (бару, ұйымдастыру, кеңес беру және түсіндіру жұмыстары);
- қол жетімді нысандар мен әдістерді, оларды қолдану тиімділігін ескере отырып, қоғамға қарсы мінез-құлыққа бейім жасөспірімдерге жеке профилактикалық әсерді ұйымдастыру;
- білім алушыларға құқықтық білім беру жүйесін дамыту;
- қоршаған ортаның білім беру әлеуетін жұмылдыру, әлеуметтік-педагогикалық назардан тыс қалған жасөспірімдердің топтық қарым-қатынасын қайта бағыттау бойынша жұмысты ұйымдастыру.

Әлеуметтік педагогтың профилактикалық жұмысы әртүрлі қалалық қызметтер мен бөлімдердің өзара әрекеттесусіз мүмкін емес. Әлеуметтік тәрбиеші ішкі істер органдарымен, қалалық әкімшілік жанындағы ҚДН, халықты әлеуметтік қорғау бөлімімен, қорғаншылық және қамқоршылық секторымен және басқа қызметтермен тікелей өзара әрекеттеседі. Білім алушылармен алдын-алу жұмыстарында адамдар саны көп болғаны маңызды: мектеп әкімшілігі, сынып жетекшілері, ата-аналар, қосымша білім беру мекемесінің қызметкерлері.

2. Педагог-психолог: девиантты мінез-құлықтың мүмкін себептеріне психологиялық диагностика жүргізеді; түзету жұмыстарының жоспарын дайындауға және кейбір іс-шараларды орындауға қатысады; алдын алу жөніндегі кеңесті және психологиялық-педагогикалық кеңес мүшелерін қабылданған шаралардың тиімділігі туралы ақпараттандырады; алдын алу жұмыстарын жүргізеді.

Білім беру ұйымдарында психологиялық қызмет көрсетудің бірыңғай жүйесін ұйымдастыру үшін мектеп психологтарының қауымдастығы қажет.

Осыған байланысты «Профессиональная Психологическая Лига» қоғамдық бірлестігі Лига қамқоршылығымен бірыңғай платформаны ұсынады. Бұл білім берудегі психологтардың жұмысын дамытуға және жетілдіруге қажетті жағдайларды жасауға көмектеседі [40].

Тапсырмаға сәйкес 3 негізгі компоненттен тұратын іс-шаралар кешені ұсынылады: оқыту, тәрбиелеу және дамыту.

Психологиялық қызметке белсенді қатысуы қажет мектептер жұмысының негізгі көрсеткіштері:

1. Оқушылардың ақыл-ой дамуы (оқу, ақыл-ой және дайындық деңгейі). Оқу іс-әрекетін қалыптастыру (балаларға үйрету керек пе: мотивтер, мақсаттар, әрекеттер).

2. Мектеп оқушыларының тәрбиелік мотивациясы және оның даму динамикасы - мектептегі оқу процесінің тиімділігінің көрсеткіші (баланың психологиялық даму динамикасы).

3. Оқушының құндылық бағдары және олардың даму динамикасы.

4. Оқу процесіне қатысушылардың оның әр түрлі аспектілеріне қанағаттануы (мемлекеттік тапсырыс, білім алушылар, ата-аналар, мұғалімдер).

5. Мектеп ұжымындағы психологиялық ахуал. Оқу процесіне қатысушылардың эмоционалды әл-ауқаты.

6. Мұғалімнің кәсіби психологиялық құзіреттілігі.

Мектеп жұмысының жоғарыда аталған көрсеткіштері:

1. Түзету-дамытушы.

2. Дарынды оқушылармен жұмыс.

3. Оқу процесін психологиялық қолдау.

4. Қайта қабылданған оқушыны мектеп жағдайларына бейімдеу.

5. Өнімділікті бақылау:

- оқу мотивациясы;

- құндылық бағдарлары;

- қатысушылардың оқу процесіне қанағаттануы.

6. Мектеп ұжымындағы психологиялық ахуал.

7. Мұғалімнің кәсіби психологиялық күзiреттiлiгi.

8. Бiлiм алушылардың кәсiби бағдары тәрiздi бағдарламалар арқылы жүзеге асырылады:

Бағдарламалар мектеп өмiрiндегi маңызды сәттерге психологиялық қолдау көрсетуге, сондай-ақ баланың интеллектуалды дамуындағы маңызды сәттерге, баланың жеке басындағы сандық өзгерiстердiң сапалық деңгейге ауысуы кезiнде жасалынған: 7,10,13,15,17 жас.

7 жаста – мектепке бару (егер бастауыш бiлiм қарастырылған болса):

- орта мектепке қабылдау деңгейi;
- бiлiм беру қызметiне қатысудың алғышарттарын қалыптастыру;
- бiрiншi сынып оқушыларының бейiмделуi.

10 жаста – бастауыш мектептен орта мектепке ауысу:

- мектеп оқушыларының психикалық дамуындағы өзгерiстердi анықтау;
- балалар дамуының жалпы тенденциясын анықтаңыз;
- орта мектепте оқуға бейiмделу деңгейiн болжау;
- түзетуге мұқтаж оқушыны анықтау,
- 5 - сынып оқушыларының бейiмделуi.

13-15 жас – жасөспiрiм шақ.

- психикалық бейiндi анықтаңыз;
- негiзгi оқу пәндерiн меңгеру деңгейiн зерттеу;
- ақыл-ой басымдығының дамуын анықтау (гуманитарлық, техникалық),

«Қиын жас» - бұл девиантты мiнез-құлық, жаман әдеттер, тiптi суицид болуы мүмкiн.

- 7-сынып оқушыларының бейiмделуi.

Мектептi 17 жаста аяқтау.

- ақыл-ой дамуының жалпы деңгейiн зерттеу;
- оқу iс-әрекетiнiң қалыптасуын зерттеу;
- бiлiм алушылардың жалпы шығармашылығы мен бiлiмiне талдау жасау
- кәсiптiк бағдар беру, бiлiм алушылардың кәсiби таңдауы

Психологиялық қолдау келесi iс-шаралар арқылы жүзеге асырылады:

1. Жекелей психологиялық зерттеу.
2. Топтық психологиялық зерттеу. (скрининг).
3. Жеке кеңес беру.
4. Жекелей коррекциялық және дамытушылық сабақтар.
5. Топтық түзету және дамытушылық сыныптар.
6. Ағартушылық жұмысы.
7. Сараптамалық жұмыс.
8. Ұйымдастырушылық-әдiстемелiк жұмыс.
9. Дамытушылық жұмыс (қабiлеттер, тұлғалық сапа).

бiлiм берушi психологтың жұмыс жағдайына

а) жабдықталған кабинет (S=30 м², кiлем, шкаф, сейф, компьютер, психологтың оқу-әдiстемелiк кешенi, диагностикалық құралдар);

б) психолог мектеп директорына бағынады, сонымен қатар оқушылармен, мұғалiмдермен, сынып жетекшiлермен, ата-аналармен, қоғамдық және

мектептен тыс мекемелермен жұмыс жасайды;

в) жұмыс құжаттарында көрсетілген есеп пен бақылау:

- психологтың оқу жылына арналған ұзақ мерзімді жұмыс жоспары;
- апталық кесте (график);
- диагностика (жеке, топтық);
- кеңес беру;
- дамыту және түзету жұмыстары (жеке, топтық);
- ағартушылық жұмыс;
- сараптамалық жұмыс;
- аналитикалық жылдық есеп;
- статистикалық анықтама;
- қорытындылар;
- әлеуметтік-психологиялық бағыт (бала, сынып, мектеп);
- диагностикалық карталар.

3. *Сынып жетекшілері* девиантты мінез-құлқы бар балаларды анықтау бойынша жұмыс істеуге міндетті; девиантты мінез-құлықтың мүмкін себептерін бастапқы диагностикалау; түзету жұмыстарының жоспарын дайындауға және кейбір іс-шараларды орындауға қатысу; алдын-алу және психологиялық-педагогикалық кеңес мүшелерін қабылданған шаралардың тиімділігі туралы хабардар етеді; профилактикалық жұмыстарды жүргізіңіз (3.1-тармақ. Қоғамға қарсы мінез-құлықты болдырмаудың жалпы педагогикалық әдістері).

Сынып жетекшілері жауапкершілікті, сыйластық, адалдық, адамгершілік, мейірімділік, азаматтық, мәдениетті, өз халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрыптарын тәрбиелеуге, білім берудің жалпы міндеттеріне жауап беретін сапаларды қалыптастыруға ықпал ететін оқу процесін ұйымдастырудың формаларын қолданады.

4. *Пән мұғалімдері:* девиантты мінез-құлықты балаларды анықтауға қатысу; сынып жетекшілеріне девиантты мінез-құлық жағдайлары туралы хабарлау; профилактикалық жұмыстарды жүргізу үшін білім алушылардың қоғамға қайшы мінез-құлқының алдын-алу және түзету бойынша шараларды жүзеге асыруға жәрдемдесу (3.1. қоғамға қайшы мінез-құлық профилактикасының жалпы педагогикалық әдістері).

Қоғамға қайшы мінез-құлықты алдын-алудың жалпы педагогикалық әдістері.

Қоғамға қарсы мінез-құлықты болдырмау және жою әр түрлі технологиялар мен нысандарды қолдану арқылы жүзеге асырылады, олардың таңдауы «қиын» жасөспірімдердің сипаттамаларына, олардың мінез-құлқының пайда болу себептеріне, алдын-алу шараларының шарттары мен мүмкіндіктеріне байланысты.

Орта білім беру ұйымдарындағы жасөспірімдердің асоциалдық көріністерімен жұмыс жасаудың алдын алу шаралары:

1. Мектеп пен отбасының өзара әрекеті.
2. Қауіпсіз Интернет.
3. Оқушылардың бос уақытын ұйымдастыру.

4. Салауатты өмір салтын насихаттау.
5. Кұқықтық білім.
6. Оқушылардың біліміндегі кемшіліктерді жою.
7. Күдікті күрес.
8. Жеке тәрбие жұмысын жүргізу.
9. Оқушылардың өзін-өзі басқаруы.
10. Еріктілер қозғалысы.
11. Білім беру ұйымында медиация қызметін құру.

Мектептің ата-аналармен өзара әрекеттесуі балаға бірыңғай талаптарды әзірлеуді, тәрбиелік міндеттерді анықтауды және осы міндеттерді орындау үшін мұғалімдер мен ата-аналардың бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыруды көздейді, бұл өз кезегінде баланы арнайы әдістерді қолдана отырып, отбасында және мектепте зерттеуді және оның даму бағдарламасын құруды қарастырады.

Психологтар статистика бойынша, көбінесе жасөспірімдерде қоғамға қайшы мінез-құлық төмен отбасыларында кездеседі.

- психикалық бұзылулар немесе басқа аурулар, аурудан кейінгі салдар;
- Нашақорлыққа, алкогольизмге, қоғамға қайшы мінез-құлыққа тәуелділік;
- ата-аналар арасындағы қарым-қатынаста бір-біріне деген құрметсіздік, балаларға деген қатігездік, немқұрайдылық байқалады;
- жасөспірімге қатысты ата-ана тәрбиесінің болмауы;
- тәрбиенің авторитарлық жолмен болуы немесе керісінше жасөспірімге аса қамқорлық танытуы байқалады.

Мұғалімдердің отбасымен өзара әрекеттесу табиғаты негізінен мектепке әр түрлі көзқараспен қарайтын, мектепте және сыныпта тәрбие жұмысын ұйымдастырудағы рөлін көретін, баланы отбасында әртүрлі жолмен тәрбиелейтін, зияткерлік деңгейлері әртүрлі ата-аналардың жағдайына байланысты.

Отбасымен және ата-аналармен жұмысты саралау керек, бәріне бірдей қарым-қатынас жасамай, ата-аналардың қажеттіліктеріне, сұраныстарына, отбасы мен отбасы тәрбиесінің ерекшеліктеріне назар аударып, оларды мектеп, сынып және сіздің балаңыздың күнделікті істеріне шыдамдылықпен енгізіңіз.

Мектеп пен отбасы арасындағы мақсаттар мен педагогикалық шарттары өзара әрекеттесуді ұйымдастырудағы негізгі құрылымдық элементтер болып табылады. Алға қойылған мақсатқа жетудің құралы – өзара әрекеттесудің нысандары мен әдістерін таңдау.

Өзара әрекетті жүзеге асырудың мазмұнын, формалары мен әдістерін таңдау мектепке тиесілі. Олар ата-аналардың әлеуметтік көзқарасы мен ұмтылыстарына, сондай-ақ осы кезеңде мектеп пен отбасының алдында тұрған нақты міндеттерге байланысты.

Мектеп пен отбасы арасындағы өзара әрекеттестіктің ұжымдық нысандары [41]:

- ✓ жалпы және сыныптық ата-аналар жиналыстары, оларда сынып және ата-аналар топтарының маңызды мәселелері талқыланады;
- ✓ ата-аналардың психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық құзіреттілігіне ықпал ететін ата-аналар лекциясы;

- ✓ тақырыптық конференциялар, «дөңгелек үстелдер», бала тәрбиесіндегі тәжірибе алмасу бойынша ойталқылар мен пікірталастар;
- ✓ мамандардың қатысуымен сұрақтар мен жауаптардың кештері;
- ✓ ата-аналар үшін ашық есік күндері;
- ✓ сабаққа қатысу және белгілі бір уақытта балаларды бақылау;
- ✓ тәрбиешілер мен отбасы мүшелері дайындаған презентациялар;
- ✓ ата-аналарды тақырыптық газеттерді шығаруға, оқушылардың жұмыстарының көрмелеріне, мәтіндік және фотоматериалдарға, көрнекі үгіт-насихат жұмыстарына қатысуға тарту;
- ✓ мектеп үйірмесінің жетекшілігіне ата-аналарды тарту;
- ✓ ата-аналардың білім алушылармен сыныпта және сыныптан тыс жұмыстарды дайындауға және өткізуге қатысуы;
- ✓ ата-ананы баламен бірлескен іс-шараларға тарту, мектеп ұжымында оның өмірін ұйымдастыру.

Мектеп пен ата-ананың өзара әрекеттесуінің жеке түрлеріне ата-аналармен және басқа да отбасы мүшелерімен жеке әңгімелесу, нәтижесінде белгілі бір баламен жүргізілетін педагогикалық іс-қимылдардың бағдарламасы мен жүйесі келісілген түрде жасалады; баланың үй жағдайымен танысу үшін отбасына бару; отбасы мүшелеріне сұрақ қою; отбасының әлеуметтік картасын жасау; өмір сүру және оқу жағдайларын тексеру; отбасы және бала тәрбиесі мәселелері бойынша кеңес беру жатады.

Сынып жетекшілері оқушылардың тұрмыс жағдайымен танысады, үйде ата-аналармен, ересек отбасы мүшелерімен әңгімелеседі, тұрғын үй жағдайларын тексеру актілерін жасайды, баланың отбасындағы жағдайын, ата-анасымен қарым-қатынасын анықтайды. Ата-аналар мен балалар арасындағы дауларды, отбасы тәрбиесіндегі проблемаларды анықтаған кезде жұмысты ата-аналармен және балалармен бір уақытта жүргізу ұсынылады. Кейде балаларда темекіге әуестік пен нашақорлықтың белгілері болған кезде, мұндай жұмысқа көбінесе мектеп психологы, психиатр-нарколог, әлеуметтік қорғау маманы тартылуы керек.

Ата-аналарға «қиын балалармен» дұрыс қарым-қатынас жасауды үйрету, балалардың ерекшеліктерін ескеру және олардың мінез-құлқының себептерін талдау ең қиын міндет болып табылады [42].

Бұл жұмыстағы маңызды бағыттар:

- ата-ана мен маман (сынып жетекшісі, әлеуметтік педагог, тәрбие психологы) арасындағы сенімді қарым-қатынас орнату;
- баланың мінез-құлқындағы жағымсыз көріністердің себептерін: ашулану, агрессия, реніш, қорқыныш және басқаларын түсіну үшін ата-аналарға адамгершілік қатынастардың негіздерін түсіндіру, деструктивті тәжірибенің шынайы себебі сыртқы көріністерге қарағанда тереңірек орналасуы мүмкін екенін түсіну. Сондықтан әрбір теріс әрекеттің немесе мінез-құлықтағы жойқын наразылық жағдайларына себеп болатын қажеттілікті іздеу керек;
- ата-ананың немесе баланың өзін-өзі бағалауына деген дұрыс көзқарасын қалыптастыру керек. Өйткені «қиын» баласы бар отбасына кез келген көмек

осы көзқарасты түзеуден басталуы керек.

Жетекші ереже – баланың жетістіктеріне назар аударудың қажеттілігі және оны тану қажеттілігі, тек осы жағдайларда ғана тұрақты жеке көзқарас және оның белсенділігі; тәрбиелеудегі туындайтын проблемаларды шешуде ата-аналарға деген сенімділік сезімін дамытуға бағытталған көзқарас қалыптасады.

Ата-аналармен жұмысты жайсыз отбасының қоғамға қайшы әрекеттерінен емес, салауатты отбасының өнегесі мен тәжірибесін талқылаудан бастаған жөн. «Жақсы ата-ана» деген атқа лайық психологиялық портретін әңгімелеген жөн [43].

Әрі қарай, зорлықшыл балалардың заңсыз әрекеттерін айыптауда, жазалауда, тыюда оның себептеріне үңілу керек. Яғни, баланың қажеттіліктеріне тиісті дәрежеде назар аударылмағандықтан туындайды. Даму дағдарысының көптеген проблемалары мен нұсқалары болады. Болашақта олармен байланысты мінез-құлық бұзылыстары болатындығын түсіндіру қажет.

Ата-аналар жиналысы олармен жұмыстың негізгі формасы болып табылады. Онда сынып өміріндегі мәселелер шешіледі. Ата-аналар жиналысындағы мұғалімдердің қарым-қатынас стилі өзара әрекеттесу үшін қажет. Тәрбиешілер ата-аналар өздерінің мүдделері мен балалардың мүдделерін қозғайтын мәселелерді талқылау үшін жиналады деп болжауы керек.

Сынып жетекшісі ата-аналардың мәселелерді талқылауға, сабақты ұйымдастыруға және өткізуге белсенді, шығармашылықпен қатысуын көздейтін психологиялық-педагогикалық білім берудің әртүрлі нысандарын қарастырады. Дәріс тақырыбын анықтауға ата-аналардың өзі қатысады.

Педагогтар мен ата-аналардың өзара әрекеттесуінің белсенді формалары тәжірибе алмасуға арналған конференциялар, сұрақтар мен жауаптар кештері, даулар, мұғалімдермен, әкімшілікпен, мамандармен / дәрігерлермен, психологтармен, әлеуметтік қызметкерлермен және басқалармен кездесулер болуы мүмкін.

Сынып жетекшісі ата-аналарды мектепті басқаруға және сыныптық іс-шараларды ұйымдастыруға тартады, оған мыналар кіреді:

а) ата-аналардың бала тәрбиесі, мектеп өміріндегі мәселелерін талқылауы және шешуі;

б) ата-аналардың тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруға қатысуы, мерекелерді, түрлі жұмыстарды дайындауға, экскурсияларды ұйымдастыруға, театрларға, музейлерге баруға; шкафты безендіруге көмек; шеңберлермен жүреді;

в) өзін-өзі басқару органдарын құру, олардың қызметін мектептер мен сыныптарда ұйымдастыру (ата-аналар жиналыстары, конференциялар, ата-аналар комитеті, бизнес-кеңестер, проблемалық топтар).

Сонымен, мұғалімдердің, сынып жетекшілерінің міндеті бірлікке, отбасылық келісімге, ата-аналар мен балалар арасында өзара түсіністік орнатуға, олардың бірлескен іс-әрекеті мен қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталуы керек.

Сынып жетекшісі отбасылық клубтар құруды қарастырады және

ынталандырады, ата-аналарды клубтар мен басқа қызығушылық бірлестіктерін ұйымдастыруға қатысады. Оларды клуб типіндегі топтардағы балалармен бірлескен іс-шараларға енгізеді. Мұғалім балалар мен олардың ата-аналары арасындағы қарым-қатынасты қалыптастыру мақсатында мақсатты жұмыс жүргізеді. Балалардың ата-аналарына құрметпен қарауына жағдай жасайды.

«Қауіпсіз Интернет»

Қазір бүкіләлемдік ғаламтор барлығымыз үшін микротолқынды пеш немесе шарикті қалам сияқты өмірімізге бөлігіне айналды. Сондықтан білімді және сауатты адам болу үшін қазіргі күні интернетті қолдана білу керек. Сонымен қатар Интернеттің басты аспектілерінің бірі оның қауіпсіздігі болып табылады. Балаларды Интернеттен болатын зиянды нәрселерден қорғауға қабілетті болу өте маңызды [44].

Балалардың Интернет-ресурстармен жұмысы қасаң қағидатқа негізделуі керек: «рұқсат етілмегеннің бәріне тыйым салынады». ««контент-филтрация»» негізгі функциясы - «ақ тізімге» енбеген сайттарды толығымен бұғаттау.

«Зиянды ресурстар» деп сіз, ата-аналар, балаларыңызға алдын-ала көрсеткіңіз келмейтін материалдарды айтамыз, атап айтқанда:

«Ересектер» сайттары:

- порнографиялық және эротикалық сипаттағы материалдар;
- «ересектер» аудиториясына бағытталған (мысалы, интимдік тауарларды сататын интернет-дүкендер);

- құрамында дөрекі сөздер бар (дөрекі, өрескел, ұятсыз немесе басқа ұятсыз сөздер, сөйлеу бұрылыстары мен сөздер, оның ішінде қылмыстық жаргон мен лақаптар);

- қылмыстық сипаттағы ақпараттардан тұрады (қылмыс құрамын, қылмыскерлердің жеке басын, қылмыстық өмір салтын, қылмыстық нормаларды, құндылықтарды, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлерді, сондай-ақ қылмыстық ортаның белгілері мен рәміздерін насихаттайтын жағымды көріністер);

- құмар ойындарға, онлайн-казиноларға арналған; мазмұны алкоголь және темекі өнімдерін сату туралы жарнамалар мен ақпараттардан; танысу сайттары.

Деструктивті сайттар:

- жастарға субмәдениеттер туралы («скинхедтер», «нео-нацистер», «қызылдар», «анархисттер», «антиглобалистер», «рэперлер», «эмо», «готтар» және т.б.) жағымды түрде айту;

- радикалды қоғамға жат топтарға жататындар (мысалы, «радикалды экологтар»);

- денені түрлендіруге, пирсингке және татуировкаға арналған;

- осы қызметтерді ұсынатын салондардың сайттары; эзотерикке, оккультизмге, уфологияға арналған.

Интернеттің балаларға деген деструктивті әсерінің алдын алу үшін ата-аналар келесі ережелерді сақтау керек [45].

1. «Әлемдік ғаламтордағы» балалардың іс-әрекеттерін мұқият қарау керек:

Балаларға Интернетті «еркін ақтаруға» мүмкіндік бермеңіз. Баланың Интернетпен, әсіресе даму сатысында белсенділігін назарда ұстаңыз;

- Баламен Интернет арқылы өзі үшін нені үйренетіні туралы және уақытында қауіптердің алдын-алу жолдары туралы сөйлесу;

- Қажет емес материалдарды сүзу құралдарын қолданыңыз;

- Интернетте балаларыңызбен уақыт өткізген кезде ата-аналардың болуы баланың қауіпсіздігінің ең жақсы кепілі болып табылады.

- Балаға өзіне қатысты жеке ақпаратты (мекен-жайы, телефоны, мектеп нөмірі, ата-ананың жұмыс орны немесе жұмыс телефоны нөмірі) қалдырмауға үйрету, әсіресе хабарлама тақталарында, әлеуметтік желілерде: ниеті таза емес адамдар бұл ақпаратты пайдалануы мүмкін.

2. Баланы Интернеттің мүмкіндіктері мен қауіптілігі туралы хабардар ету:

- балаға Интернетте өмірдегідей «жақсы» және «жаман» адамдар бар екенін түсіндіру. Егер бала басқа Интернет қолданушы тарапынан жағымсыз пікір мен зорлық-зомбылыққа тап болса, ол бұл туралы жақын адамдарына хабарлауы керек екенін түсіндіріңіз;

- баланы өзіне керекті ақпаратты іздеуге және оны тексеруге, оның ішінде ата-аналардың көмегімен тексеруге үйрету;

- ақшаны бекерге жаратпау мақсатында баланы ақылы қосымшаларды жүктеуге және Интернеттен ақылы қызметтерді алуға, әсіресе sms жолдау арқылы алғанда мұқият болуға үйрету. Хабарламаларға (спам) назар аударыңыз.

- бала қолдана алатын пайдалы, қызықты, қауіпсіз ресурстардың тізімін жасаңыз және оларды пайдалануға кеңес беріңіз.

3. Интернетте балаңыздың тірлігін бақылаудың ыңғайлы түрін таңдаңыз:

- егер бала бастауыш сыныптардың оқушысы болса және көбінесе үйде жалғыз қалса, оның Интернетте болу уақытын шектеу керек;

- бала кіретін ресурстарды үнемі қадағалап отыру, кірген ресурстардың журналын тексеру;

- компьютердің қарапайым параметрлері баланың қандай ақпаратты көргенін білуге мүмкіндік береді;

- ата-аналары баланың белгісіз, қауіпті адаммен байланысқа түспейтініне көз жеткізу үшін электрондық поштаны тексеріңіз.

Білім алушыларды спортқа, көркем шығармашылыққа, үйірме жұмыстарына кеңінен тарту баланың шығармашылық бастамасын дамытуға, бос уақытын белсенді және пайдалы өткізуге, заңға бағынатын мінез-құлықты қалыптастыруға ықпал ететін білім беру қызметінің маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Білім алушыларды сабақтан тыс уақытта оқу орындарында жұмыспен қамтуды ұйымдастыра отырып, сыныптан тыс жұмыстарға арналған әртүрлі білім беру бағдарламаларын жасауға болады [46].

– кешенді білім беру бағдарламалары, әртүрлі сыныптан тыс жұмыстарда оқу нәтижелерінен келесі деңгейдің нәтижелеріне жүйелі түрде көшуді қамтитын;

– тақырыптық білім беру бағдарламалары, белгілі бір проблемалық салада білім нәтижелерін алуға бағытталған және мектептен тыс жұмыстардың әртүрлі түрлерінің мүмкіндіктерін пайдалануға бағытталған (мысалы, патриоттық тәрбие берудің білім беру бағдарламасы, толеранттылықты тәрбиелеудің білім беру бағдарламасы және т.б.);

- белгілі бір деңгейге қол жеткізуге бағытталған білім беру бағдарламалары. Мұндай бағдарламалар жасына байланысты болуы мүмкін, мысалы:

1-сынып үшін – әртүрлі іс-шараларда оқушының әлеуметтік білімді алуға бағытталған білім беру бағдарламасы;

2-3 сыныптар үшін – әлеуметтік шындыққа құндылық қатынасын қалыптастыратын білім беру бағдарламасы;

4 сынып үшін – білім алушыға тәуелсіз қоғамдық іс-әрекет тәжірибесін беретін білім беру бағдарламасы;

- сыныптан тыс жұмыстардың нақты түрлеріне арналған білім беру бағдарламалары;

- жасына байланысты білім беру бағдарламалары (бастауыш мектеп жасындағы білім алушылардың сыныптан тыс жұмыстарының білім беру бағдарламасы; жоғары сынып білім алушыларының мектептен тыс жұмыстарының оқу бағдарламасы);

- білім алушыларға арналған жеке білім беру бағдарламалары.

Білім беру ұйымдары сабақтан тыс жұмыстардың бағыттарын өз бетінше таңдайды, уақыт шеңберін (белгілі бір қызмет түріне арналған сағаттар саны), сабақтан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың формалары мен әдістерін анықтайды.

Сыныптан тыс жұмыстардың бағыттары маңызды нұсқаулық болып табылады және сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың басым бағыттары және білім беру ұйымдары үшін тиісті білім беру бағдарламаларын құрудың негізі болып табылады.

Салауатты өмір салтын насихаттау балалардың қажеттіліктері мен олардың табиғи күш-қуатынан бастау алуы керек. Ғалымдардың зерттеулері денсаулық және салауатты өмір салты туралы білімнің қажеттілігі; өз денсаулығының, жақындарының, болашақ балаларының және бүкіл елдің денсаулығына аландаршылық; денсаулықты сақтау және насихаттау бойынша іс-қимылдардың қажеттілігі; аталған қызметтерге дайын болу және денсаулықты сақтау және адам өмірін ұзарту туралы өз идеяларын жүзеге асыру ниеті бар екенін көрсетті [47].

Салауатты өмір салтын қалыптастыру, жаман әдеттердің алдын алу бағдарламасына тек мамандарды (дәрігерлерді, наркологтарды, психологтарды, экологтарды, спортшыларды) қатыстырып қана қоймай, сонымен бірге балалардың әлеуетін кеңінен қолдану керек. Бұл бағдарламаны жүзеге асыруда денсаулықтары деген қамқорлықты білім алушылардың өздері ұйымдастыра білуі керек. Осы жұмысқа қатысатын еріктілер топтарын құрыңыз.

Салауатты өмір салтын насихаттауда келесі іс-шараларды қолдану пайдалы:

- білім алушылардың өздері таңдаған өзекті мәселелер бойынша медицина қызметкерлерімен әңгімелесу;
- сынып жетекшісінің қолдауымен оқушылардың өздері дайындаған әңгіме, ойталқы, пікірталас, миға шабуылы;
- салауатты өмір салтының артықшылықтарын көрсететін «қызықты адамдармен» кездесу;
- «денсаулық сабағы», бейнефильмдер немесе фильм фрагменттері, теледидар бағдарламаларының жазбалары талқылануымен.

Балалармен әңгімелесу кезінде дәстүрлі тақырыптардан басқа: нашакорлық, АИТВ-инфекциясы, гепатит, алкоголизм, келесі мәселелерге назар аудару керек:

- темекі, алкоголь және есірткісіз өмірдің артықшылығы;
- мейірімділік, қайырымдылық және денсаулық;
- табиғат және денсаулық;
- махаббат және денсаулық;
- денсаулық және табысты мансап;
- сән және денсаулық;
- дене бітімі және денсаулық;
- спорт және денсаулық;
- компьютерлік ойындар және денсаулық.

Салауатты өмір салтын насихаттау қазыққа байланған сипатта болмауы керек, оны сынып жетекшісінің бейресми әңгімелерінен бастағаныңыз жөн. Уақытты қатаң шектемеңіз, оқушылардың әдеттері мен бейімділігін білуге тырысыңыз, әртүрлі мінез-құлық формаларын қолданыңыз: ойындарды әңгімеден, қойылымға дейін.

Білім алушылардың санасы мен құқықтық мәдениетін қалыптастыру өлшемдері негізгі заңдарды білу, оларды түсіну және міндетті түрде қатаң орындау болып саналады; заңды құрметтеу, заңдылық; күнделікті өмірде алған білімдерін өз бетімен, орынды қолдана білу, практикада қолдана білу; нормаларға қайшы келмейтін мінез-құлық әдеттерін және кез-келген заңсыз әрекеттерге бармайтын иммунитет қалыптастыру.

Білім алушыларға білім берудің негізгі формалары аудитория сағаттары, дәрістер болуы керек; экскурсиялар; әңгімелер; кино, теледидар; кештер; даулар, фильмдер мен кітаптарды, мақалаларды талқылау; көрнекі үгіт.

Орта мектепте білім алушыларды құқық қорғау органдарының қызметімен таныстыру, құқыққа қайшы мінез-құлық үшін жауапкершілік туралы тәрбиелеу қажет. Білім алушылар БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясының негізгі ережелерін, Қазақстан Республикасының «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексін, «Бала құқықтары туралы» және «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Қазақстан Республикасының заңдарын білуі керек. Репродуктивті денсаулық және жасөспірімдердің қауіпсіз мінез-құлық мәселелерін зерттеуге назар аудару керек.

Мектептер мен ата-аналар балаларда қоғамға қарсы мінез-құлықты қабылдамау мәдениетін дамытуы керек.

Сынып сағаттарында, ата-аналар жиналыстарында әңгімелер жүргізу, белгілі бір заңсыз әрекеттері үшін жауаптылық түрлері, жасөспірімдер ортасына тән қылмыс түрлерін, кәмелетке толмағандардың және олардың ата-аналарының әкімшілік, азаматтық, қылмыстық жауаптылығы туралы түсініктері туралы түсіндіру жұмыстарын жүргізу.

Мектеп өміріндегі ең маңызды, жауапкершілікті талап ететін жұмыстардың бірі – ата-аналар жиналысы. Ата-аналар жиналысының үлгісі ретінде Ақмола облысы Степногорск қаласы № 3 арнайы мектеп-интернаты КММ «Ата-ана махаббаты» атты іс-шараны ұсынамыз (<http://sc0023.stepnogorsk.aqmoedu.kz/news/open/id-62413>).

Мақсаты: Ата-ана мен баланың арасындағы қарым-қатынастың ерекшеліктерін психологиялық жаттығулар арқылы көрсету.

Көрнекіліктері: тақырып, қағаздар, шам, теледидар, сиқырлы таяқша, альбом, газет, шар.

Тренинг бағдарламасы:

- Есімдер аллитерациясы.
- Баяндама. «Ата-ана махаббаты».
- «Біз біргеміз!» жаттығулар.
- «Өтінемін!» ойыны.
- «Сиқырлы таяқша» жаттығу.
- «Тілек шамы».
- Ой- толғаныс.

Тренинг барысы:

I. Ата-аналарды тіркеу. Бағдарламамен танысу.

II. Есімдер аллитерациясы.

Мақсаты: Ата-аналарды бір-бірімен таныстыру.

Шарты: Әр отбасынан бір адам осы жерде отырған отбасы мүшелерінің есімдерін айтып және де есімдерінің бірінші әрпінен басталатын жағымды қасиетін айту керек.

Әр отбасының сөзінен кейін қалғандары үш рет қол соғып қошеметтеп қояды.

- Сіздің есіміңізді, жақсы қасиетіңізді айтып жатқанда қандай сезімде болдыңыз?

- Өзіңіз қазіргі кезде қандай көңіл-күйде отырсыз?

III. Баяндама. «Ата-ана махаббаты».

Адамдар арасындағы қарым-қатынаста адамгершілік, әдеп-инабат үрдістерінің қаншалық кең жайылып, терең тамырлануы, ең алдымен, олардың жекелеген отбасында өркен жаюына, яғни баланың ата-анасын жан-жүрек қалауымен, саналы түрде ардақтап, құрметтеуіне, инабат тағылымын үлкендерден үйрене отырып, олардың өздеріне деген қарым-қатынстарында мүлтіксіз жүзеге асырып отыруларына байланысты.

Адам өмірінің мәне мен сұлулығы, адамның келешегіне сенімділігі – баланың ата-анасын ардақ тұтып, өзінің перзенттік қарызын бір сәтке де есінен шығармауында. Бұл – жас ұрпақтың мәдениеттілігін, әдептілігінің ғана емес, ең алдымен, адамшылығының белгісі.

Бала – ата-ана өмірінің жалғасы. «Баламның табанына кірген шөнге менің маңдайыма кірсін» деп, әлпештеп өсірген перзенті ауырып не басқа бір қатер төнгенде мойындарына бұршағын салып, «Өзімді алып, баламды аман қалдыр!» деп құдайға жалбарынған.

Бала тәрбиесі – қызығы мен қиыншылығы қатар жүретін күрделі процесс. Ата-аналардың жастығы мен бала тәрбиесіндегі тәжірибенің жоқтығы, болмаса тәрбие жұмыстарында тек қана өз ойлары мен көзқарастарына ғана жүгінуі немесе қажетті педагогикалық білімдерінің жетіспеушілігі салдарынан тәрбие процестері көптеген қателіктерге ұшырап отырады.

Сондықтан да мектеп өміріндегі ата-аналардың педагогикалық білімін жетілдіру, мәдениетін арттыру, бала тәрбиесіне белсене араластыру, соның нәтижесінде ата-ананы баланың алғашқы ұстазына айналдыру мақсатында ұйымдастырылатын семинар тренингтердің маңызы орасан зор.

III. «Біз біргеміз!» жаттығулар

Мақсаты: Отбасындағы қарым-қатынасты нығайтуға өзара түсінушілікте ата-аналар мен балаларға қолдау көмек көрсету.

«Қолынан танып біл!»

Көздері байлаулы әкелері балаларын тауып алулары керек. Талдау: Сізге балаңызды табуға не көмектесті? Балаңыздың қолынан ұстағанда не сезіндіңіз?

«Біз бақытты жанұямыз!»

Алдын-ала салынған суреттер арқылы өз балаларыңыздың салған суреттерін тауып алыңыздар.

Талдау: Өз отбасыңыздың суретін қалай таптыңыз? Өз отбасыңызды табу қиын болды ма? Суреттерден отбасыңыздың суретін тапқаннан кейін қандай сезімде болдыңыз?

«Аралда»

Қажетті құралдар: газет. Қатты теңіз толқуынан кейін кеме суға кетіп, кеменің ішіндегі жолаушылар аралдарға бөлініп топталды. Енді осы аралдарда әрбір отбасы өмір сүріп жатыр. Аралдарды бірте-бірте су басуда, енді әр отбасы осы аралдан өздерін аман алып шығулары керек.

«Үшеуіміздің суретіміз!»

Суретті бір-бірімен ақылдаспай салады. Баласы суретті бастайды, әкесі жалғастырады және екінші суретті бастап кетеді. Анасы ол суретті жалғастырады және келесі суретті бастап кетеді. Баласы суретті аяқтау керек.

Талдау: Сіздің бастаған суретіңіз ойыңыздан шықты ма? Алға қойған мақсатқа жету үшін кедергі болды ма? Бір-біріңізді қалай түсіндіңіз? Өзіңіз суретке қанағаттанасыз ба? Жоқ болса неге?

Әр отбасының салған суреттерін талқылауға уақыт беріледі.

IV. «Өтінемін» ойыны.

Мақсаты: Ата-ана мен балалар арасындағы қарым-қатынасты жақсарту, бір-біріне көңіл бөлу, бір-бірін тыңдай білуге үйрету.

Қатысушылар ортаға жартылай шеңбер жасап тұрады.

- Құрметті ата-аналар, балалар! Сіздер «сиқырлы» күші бар қандай сөздерді білесіздер?

- Рақмет, өтінемін, т.б.

- Мен әр түрлі өтініштер жасаймын, егер мен «өтінемін» деген сөзді айтсам сіздер оны орындауларыңыз қажет. «Өтінемін» деген сөзді айтпасам, сіздер ол өтінішті орындамайсыздар.

- секіріңдер;
- оң аяқтарын көтеріңдер;
- өтінемін, алақанмен қол шапалақтандар;
- өтінемін, бір-бірінді құшақтандар;
- оң қолдарыңмен сол құлақтарыңды уқаландар.

II.«Сиқырлы таяқша» жаттығуы.

Сиқырлы таяқшаны бір-біріне ұсына отырып, адам бойындағы жағымды және жағымсыз қасиеттерді айтып шығайық

Жағымды	Жағымсыз
Мейірімділік	өтірік айту
Жан ашу	өшпенділік
Сыпайылық	Кек сақтау
даналық	Тіл алмау

- Әр жағымсыз қасиеттің өзінің жақсы жағы болады. Мысалы: сараң адам ол – үнемшіл. Төбелесу – біреуге қол ұшын беру. Енді осы жағымсыз қасиеттердің де өзіндік жақсы жақтары болады, соны айтайық.

VI. «Тілек шамы».

Мақсаты: тренинг туралы пікірлерін ортаға салу.

- Құрметті ата-аналар, балалар. Біз сіздермен жанұядағы ата-ана мен балалар арасындағы қарым-қатынастың түрлі жақтарын тануға, жан-жақты талқылауға тырыстық. Отбасы, ұшқан ұя – жылылықтың, жылулықтың мекені.

«Отбасы» атауының мәніне терең үңілер болсақ, оттың да үлкен маңызы бар екенін сеземіз. Сондықтан оттың басы, ошағымыздың түтіні түзу болуы үшін «Тілек шамы» жаттығуын бір-бірімізге тілек айта отырып жүргізейік.

Бір- бірімізге мына шамды бере отырып бүгінгі кездесуден алған әсерлеріңізбен бөлісіп, тренинг барысында айта алмай қалған ойларыңыз болса барлығыңыз да осы жерде айтуларыңызды сұраймын.

VII. Ой-толғаныс.

- Тренингтің басталуында сіздерге бағдарлама берілді. Сол бағдарламаның артында күн, гүл, жапырақ бейнесіндегі жапсырмалар бар.

- Осы белгілер бойынша ата-анаға, оқушыға, мұғалімге өз ұсыныстарыңызды немесе ой-пікірлеріңізді жазуыңызға болады. (Жазған пікірлерін оқи отырып, көктем бейнесін шығару).

Мұны жеңілдетуге болады: мерекелер, туған күндерімен құттықтау (сыйлықтар, тосын сыйлар); тақырыбы өздерінің жақындарының тарихымен байланысты эсселер; ата-аналарының мамандықтары туралы әңгімелер; ата-аналармен шығармашылық кездесулер, олардың хоббиі туралы айту; ата-аналардың жұмысы нәтижелерінің көрмелерін ұйымдастыру.

Білім алушылардың назарын «жәбірленуші жағдайына» келтіретін жою, жазалау шараларына ғана емес, құқық қорғау органдарының, бұқаралық ақпарат құралдарының тәжірибесіндегі мысалдарды кеңінен қолдана отырып, құқықтық нормалардың қорғаныс функциясына аударған жөн. Ата-аналар

жиналыстарында кәмелетке толмағандарды заңсыз әрекеттерге, маскүнемдікке, нашақорлыққа, әсіресе ата-аналарға (оларды алмастыратын адамдарға) тарту, балаларына келтірілген залал үшін материалдық жауапкершілік үшін ересектердің әкімшілік және қылмыстық жауаптылығы туралы хабарлау қажет. Мұндай жұмысқа құқық қорғау органдарының қызметкерлерін қатыстырған жөн, заңгерлерді, психологтарды және кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарымен жұмыс тәжірибесі бар басқа мамандарды дәрістерді өткізуге шақырған жөн.

Білім алушыларды сынып жетекшісі мен ата-аналар тарапынан *үлгерімін күнделікті бақылау* арқылы білімдегі кемшіліктерді жою үшін уақытылы шаралар қабылдауға мүмкіндік береді. Мәселен, артта қалған білім алушылармен жеке жұмыс жүргізу, қосымша сабақтар ұйымдастыру білімдегі кемшіліктерін жояды. Бұл пән-мұғаліміне де, оқу үлгерімі жақсы оқушыларға да көмек болады [48].

Сабақты себепсіз қалдырумен күрес. Оны мектептегі құқық бұзушылықтың алдын-алу бағдарламасына енгізілуі керек. Кемінде бір күн сабақты өткізіп алған оқушыға уақытылы шаралар қолданылмаса, оның бойында жауапсыздық сезімін дамытады, бұл оның сабақтан қашуын қайталауға итермелейді және сайып келгенде оны катігез қаңғыбасқа айналдырады. Ол уақытын ойын алаңдарында, базарларда, вокзалдарда өткізеді. Оңай табыс табу мақсатымен ол қаңғыбастық пен қайыршылыққа бой алдыруы мүмкін. Мұндай жасөспірім нашақорлық пен қылмыстық әрекетке оңай араласады. Сынып жетекшілері сабаққа қатысудың күнделікті мониторингін жасауы керек.

Профилактикалық мектеп қызметінің маңызды бағыттарының бірі - бұл асоциалды мінез-құлқы бар оқушыларды анықтау, мектепішілік бақылау және олар үшін *жеке оқу-білім беру бағдарламасын құру*.

Алдымен, тәртіпсіздік, агрессивтілік және т.б. - бұл баланың мәжбүрлі мектеп жүйесіне бағынбайтындығын көрсететін маңызды көріністер.

Екіншіден, мектеп оқушыларын оқу пәніне үнемі қызықтырып, қызығушылығын риясыз көңілмен пен дербес танытуға мүмкіндік беру. Сонымен қатар тиімді қарым-қатынас пен ынтымақтастық дағдыларын игеру қажет.

Үшіншіден, білім алушылармен жұмысты талап ету емес, олармен жұмыс жасау қажет. Білім алушыларға педагогикалық түрлендіру процесінде көрінетін «МЕН - айрықша» талаптарын орындау арқылы емес, өздерін мұғаліммен сәйкестендіру арқылы жұмысқа орналасуға мүмкіндік беру.

Педагогикалық әрекеттер балалар мен ересектердегі агрессивтілікті қоздыруы немесе залалсыздандыруы мүмкін. Зерттеулер көрсеткендей, ересектердің балаға немесе жасөспірімге деген қатынасында басым болуы балалар тарапынан психологиялық зорлық-зомбылықтың, қатыгездік пен агрессивтіліктің көріністерін тудырады. Сонымен, егер сынып жетекшісі оқушыларына қорлайтын немесе жаншып тастайтын негізсіз талаптар қойса, онда мұндай сыныпта агрессивтілік пен дұшпандық, мұғалімі оқушыларға құрметпен және мейірімділікпен қарайтын сыныптарға қарағанда әлдеқайда

жоғары болады.

Білім алушылардың бостандығын бақылау мен шектеу жүйесі неғұрлым қатал болған сайын, олар әлсіз балаларға, кейде мұғалімдерге де агрессивтілік танытады. Рас, соңғысы көбінесе жасырын түрде жасалады, бірақ наразылықтың демонстрациялық түрлері де кездеседі. Осыдан туындайтын жеке педагогикалық білім беру бағдарламасы девиантты мінез-құлықты түзету, әлеуметтендіру және девиантты мінез-құлық бар белгілі бір оқушының жеке тұлғасын түзету, дамыту және әлеуметтендіру мақсатында тәрбиелеу жүйесі ретінде ұсынылуы керек.

Мектептегі оқушылық өзін-өзі басқару. Мектептегі әлеуметтік-педагогикалық қызметтің маңызды міндеттерінің бірі - қазіргі жағдайда жақсы өмір сүруге және оларды түрлендіруге қабілетті, өз бетінше дұрыс, өмірлік маңызды шешімдер қабылдауға, өмірдің негізгі салаларында позитивті өзін-өзі көрсетуге қабілетті, әлеуметтік белсенді тұлғаны қалыптастыру.

Балаларға шынайы өмір туралы білім беру үшін оларды осы өмірдің нақты құрылымы бойынша бірлескен іс-шараларға қосу керек. Мұндай іс-әрекетті әр оқушының әлеуметтік белсенділігінің дамуын қамтамасыз ететін оқушылар ұйымының өмірін ұйымдастыру формасы ретінде мектеп оқушыларының өзін-өзі басқару процесінде ұйымдастыруға болады. Түрлі зерттеулердің нәтижелері бұл адамның әлеуметтенуіндегі маңызды фактор екенін растайды, өйткені ол тәуелсіздік, белсенділік, бастамашылық, жауапкершілік сияқты қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етеді.

Орта білім беру ұйымдарында мектептің өзін-өзі басқару органдарына маңызды рөл беру және «Жас Ұлан» бірыңғай балалар мен жасөспірімдер ұйымы мектеп комитетінің жұмысының үлгісі бойынша жұмыс жасауы маңызды [49]. (««Жас Ұлан» Біріккен балалар мен жасөспірімдер ұйымы» республикалық қоғамдық бірлестігінің қызметін ұйымдастыруға арналған әдістемелік ұсыныстар).

Өзін-өзі басқарудың дамуы жасөспірімдерге әлеуметтік қатынастардың күрделілігін түсінуге, белсенді әлеуметтік позицияны қалыптастыруға және көшбасшылық функцияларды жүзеге асырудағы мүмкіндіктерін анықтауға көмектеседі. Мектептегі өзін-өзі басқарудың мақсаты - жасөспірімдердің өзін-өзі тануы мен бірлескен іс-әрекеттері үшін жағдай жасау, олардың шығармашылық әлеуетін, көшбасшылық және ұйымдастырушылық қабілеттерін, өзара түсіністік, белсенді азаматтық ұстанымы мен жалпы мәдениетін дамыту.

Білім алушылардың өзін-өзі басқару жүйесі 1-ден 11- сыныпқа дейінгі оқушыларды қамтуы керек. Өзін-өзі басқарудың жоғарғы органы жалпы мектеп жиналысы (конференция), атқарушы орган - Балалар қауымдастығы болуы мүмкін. Бастапқы ұжымдағы ең жоғары өзін-өзі басқару органы сынып жиналысы бола алады, онда сынып активі сайланады, микро-қызығушылық топтары құрылады, олардың қызмет бағыттары мен функциялары талқыланады. Бұл кеңседе кезекшілікті ұйымдастыру болуы мүмкін; сыныпта ұжымдық шығармашылық іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу; безендіру жұмыстары; зияткерлік ойындар, викториналар және т.б. өткізу.

Балалар қауымдастығы қызметінің бағыттары әр түрлі болуы мүмкін: білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту; көшбасшылық қасиеттерді анықтау және дамыту; қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру; білім алушыларға патриоттық тәрбие беру; экологиялық білім; рухани-адамгершілік тәрбие; жауапкершілік сезімін дамыту; қайырымдылық акцияларын ұйымдастыру; салауатты өмір салтын, дене шынықтыруды насихаттау; Ұлы Отан соғысының ардагерлерімен кездесулер ұйымдастыру; концерттер мен жарыстар ұйымдастыру; Мектеп Кеңесінің мүшелерін дайындау (сегізінші сынып оқушыларына арналған белсенділер мектебі); әкімшілікпен, мұғалімдермен және ата-аналармен ынтымақтастық; мектеп дәстүрлерін сақтау және жалғастыру т.б.

Оқушылар ұйымының барлық мүшелерінің мүдделерін білдіре отырып, білім алушылар өздерінің қабілеттерін көрсете және дамыта отырып, өздеріне қызықты іс-шараларды ұйымдастырып, өткізе алады. Егер білім алушылар таңдау жағдайына тап болып, мәселені шешу жолдарын өздері анықтаса, өзін-өзі басқару сәтті дамиды. Дәл осы шешімді дербес қабылдау, топтық жұмыстың мотивін қалыптастыруда негізгі роль атқарады.

Мектеп қауымдастығының қызметі белгілі бір бағдарламалар аясында жүзеге асырылуы мүмкін: «Кездесуге қадам жаса» мақсаты – білім алушылардың рухани-адамгершілік тәрбиесі, қайырымдылық, мейірімділік, жанашырлық сезімдерін дамыту; «Біз салауатты өмір салтын қолдаймыз!», темекі шегуге, нашақорлық пен алкогольизмге қарсы күрес, салауатты өмір салтын насихаттау және т.б.

Құндылықтар балалар-жастар ұйымында балаларды тәрбиелеу мен әлеуметтендірудің мәні болып табылады. Олар баланы іс-әрекет арқылы қабылдауға және іс-әрекетті бағалауға, оны адамгершілікке, қоғамда мақұлданған ұстанымдар арқылы бастамашылық етуге және қолдауға үйрету үшін құрылған. Сонымен бірге тұлғаралық өзіндік құны бар іс-әрекет ретінде тәрбиелеу баланың құндылық дамуын қолдауды қамтамасыз етеді, әлеуметтендіру оны қоғамдық, мәдениеттік, экологиялық, өндірістік және басқа да міндеттерді шешуге жұмылдыру арқылы бастапқы әлеуметтік-адамилық тәжірибеге ие болуға ықпал етеді.

«Жас Ұлан» бірыңғай балалар-жастар ұйымы» балалар мен жасөспірімдерді жоғары рухани-адамгершілік құндылықтар, ізгілік, толеранттылық және демократизм принциптері негізінде өскелең ұрпақтың бойында қазақстандық патриотизм рухын қалыптастыратын Қазақстан Республикасының балалар мен жасөспірімдердің бірыңғай қоғамдық ұйымы болып табылады. «Жас Ұлан» өз қызметін шығармашылық, спорттық, қоғамдық, үкіметтік емес ұйымдармен және мемлекеттік мекемелермен бірлесіп жүзеге асырады. «Жас Ұлан» өз қызметінде Қазақстан Республикасының Конституциясын, заңнамалық және басқа да нормативтік-құқықтық актілері мен Қазақстан Республикасында ратификацияланған халықаралық актілерді басшылыққа алады.

Аталған балалар мен жасөспірімдер ұйымының мақсаты – өскелең ұрпақтың бойында отан сүйгіштік сезімін, білімге және өзін-өзі жетілдіруге

ұмтылуды; іске деген жауапты қарым-қатынасты; еліміздің тарихына, Тәуелсіз Қазақстанның бүгіні мен болашағына ортақтықты қалыптастыру.

Волонтерлік қызметті ұйымдастыру – жасөспірімдердегі асоциалдық мінез-құлықтың алдын-алудың тиімді әдісі. Қараусыз қалған жасөспірімдерге көмекке кәметке толмағандарды тарту волонтерлердің көшбасшылық қасиеттерін, азаматтық жауапкершілігін қалыптастырады, өзгеге деген қамқорлық сезімін дамытады, қиын өмірлік жағдайға тап болған құрдастарымен қарым-қатынас және көзқарас қалыптастырады. Еріктілер қозғалысына білім беру ұйымының барлық профессорлық-оқытушылық құрамының психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік көмегі сүйемелденуі керек.

Оқу-тәрбие саласындағы күрделі жанжал жағдайлары минут сайын, сонымен қатар жалпы өмірде туындайды. Бүгінгі таңда педагог-психологтың, әлеуметтік педагогтың қатысуымен *медиация практикасы* мектеп қабырғасында әртүрлі пәндер арасындағы даулар мен жанжалдарды шешуде маңызды бола түсуде, бұл мәжбүрлеу қауіпсіз, ерікті болу қағидаттары бойынша іс жүргізу кезінде өзара келісімге келуге мүмкіндік береді.

Жанжалдың алдын-алу үшін мектеп әкімшілігі және барлық оқытушылар құрамы медиация күзіреттілігінің жоғары деңгейіне ие болуы, білім беру ортасындағы қақтығыстардың қалай пайда болатындығы, дамуы және аяқталуы, олардың сипаттамалары мен себептері қандай екендігі туралы нақты түсінікке ие болуы керек. Бұл күзіреттілікті дамыту сұранысқа ие және қазіргі өмір жағдайындағы басым міндеттердің бірі болып табылады.

Медиация тәсілі барлық тараптардың диалогтық қарым-қатынасына негізделген, бұл теңдік пен өзін-өзі көрсетуге және олардың мүдделерін қорғауға бірдей кеңістікті қамтамасыз етуді білдіреді. Осы мүмкіндіктерді іске асыру үшін барлық тараптар өздерінің жауапкершілік деңгейлерін нақты түсінуі керек.

Қазіргі уақытта мектептегі медиация қызметінің үш ұйымдастырушылық моделі бар: профилактикалық; тәрбиелік (педагогикалық); қызметтік.

Педагог-медиатор дегеніміз рухани құндылықтар мен мәдени нормаларды өткізуші делдал. 2013 жылғы 18 қазанда жарияланған негізгі және орта жалпы білім беретін мұғалімдердің кәсіби стандарты мектеп мұғалімдерінің «... жанжал жағдайларының себептерін диагностикалау технологияларын, олардың алдын-алу және шешу әдістерін игеру» қажетті дағдысын белгілейді.

Мектептегі медиация қызметі – бұл білім беру ұйымында құрылған және оның құрамына кіретін қызмет: оның қызметкерлері (психолог, әлеуметтік педагог, басқа педагогтар); білім алушылар/жоғары сынып оқушылары («тең құрбылар тобының» мүшелері); белсенді ата-аналар.

Медиация қызметінің «негізгі» тұлғалары мектеп медиациясы әдісінің негіздері бойынша қажетті тәрбие мен білімді алуы керек. Сонымен бірге, медиация және қалпына келтіруші тәсіл көмегімен отбасылар мен балаларға көмек көрсетудің жаңа неғұрлым тиімді жүйесі құрылады. Сонымен қатар кез-келген жастағы және топтағы балалардың, соның ішінде қиын өмірлік жағдайға

тап болған немесе заңға қайшы келетін балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау және кепілдік беру қамтамасыз етіледі.

Мектептегі медиация қызметінің қызметі әр түрлі жанжал жағдайларында конструктивті мінез-құлық мәдениетін насихаттау арқылы балалар үшін ғана емес, ересектер үшін де қауіпсіз кеңістік (орта) құруға бағытталған [20].

Мектептегі келісім қызметінің негізгі функциялары:

1. Қалпына келтіру – жәбірленуші мен кінәлінің қоғамдағы мәртебесін, олардың арасындағы қарым-қатынасты және мектеп қоғамдастығын қалпына келтіру.

2. Тәрбиелік – білім алушылар мен оқытушылардың коммуникативтік күзіреттілігін арттыру.

3. Тәрбиелік (рефлексияны, тәуелсіздікті ынталандыру, жауапкершілікті қабылдау, болашақты жоспарлау, қатынастардың құндылығын түсіну).

4. Профилактикалық (жанжалдың алдын-алу) [50].

Мектептегі медиация қызметінің негізгі бағыттары:

– білім алушылар, олардың ата-аналары және профессорлық-оқытушылық құрамы арасында тәрбие жұмыстарын жүргізу (медиацияға байланысты);

– білім беру ұйымында туындайтын түрлі және жан-жақты жанжалдарды шешу;

– жанжалдардың пайда болуын болдырмау, олардың өршуіне жол бермеу;

– балалар мен жасөспірімдерде коммуникативтілік дағдыларын қалыптастыру:

– мұғалімдер мен ата-аналар (жанжалдарды сындарлы шешу дағдылары, зорлық-зомбылықсыз мінез-құлық стратегиясы);

– балалар мен жасөспірімдер арасындағы әлеуметтік ауытқулардың алдын-алу (немқұрайдылық пен панасыздық, нашақорлық, маскүнемдік, темекі шегу, кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыс);

– әлеуметтік қауіпті жағдайдағы балалармен және отбасылармен профилактикалық және түзету жұмыстары.

Ресей мен шет елдердің тәжірибесінен білім беру жүйесінде жұмыс істейтін медиатордың профессиограммалық үлгілерін талдау [50] мынаны көрсетеді:

1. Медиацияға қатысу арқылы білім алушылар жанжалды жағдайларды шешуге арналған қадамдарды үйренеді. Олар мұны мектептен бастап конфликологиялық күзіреттілікті дамыта отырып, өз бетімен жасауға үйренеді. Мектеп медиациясы, егер тараппен диалог дұрыс жолға қойылса, қаншалықты қиын болса да, жанжалды шешуге болатындығын айқын көрсетеді. Бұл диалогқа ересек адамның араласуы әрқашан қажет емес.

2. Медиация көшбасшылық, тілдік және сыни ойлау қабілеттерін, сонымен қатар проблемаларды шешу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Зорлық-зомбылық және сабақтан қалу деңгейінің төмендеуі мектептегі медиацияның нәтижесі болуы мүмкін.

3. Медиация ынтымақтастық стратегиясын көрсету тәсілі ретінде

стратегиялық ойлауға қабілетті адамдарды тәрбиелеуге көмектеседі. Біз көбінесе қазіргі уақытта өмір сүреміз, біздің әрекеттеріміз тез нәтижеге жетуге бағытталған. Басқа адамдармен қарым-қатынаста нәтижеге қол жеткізген адам, оны қорламай, ең алдымен өзін құрметтеуді біледі. Бұл бүлдіруші емес, жасампаз адам.

4. Медиация тәжірибесінен өткен балалар тек жанжалдарды жеңіп қана қоймай, олардың алдын-алу бойынша да жақсы дағдыларды дамытады. Қақтығыстарды құрдастардың медиаторларының көмегімен шешкен білім алушылар бірнеше сәтті тәжірибеден кейін қарым-қатынастарын өзгертіп, келіспеушіліктерді талқылауда бейбіт және сындарлы бола бастайды.

5. Медиацияны шынайы және қажетті деп санаған мектептерде барлық білім беру процесіне қатысушылары арасында жанға жайлы және достық қарым-қатынас орнаған.

«Жас Ұлан» бірыңғай балалар-жастар ұйымы» балалар мен ата-аналарға арналған мектеп психологтары үшін психотерапия саласындағы озық тәжірибелер жинағын шығарды. Ол келесі мәселелерді шешуге көмектесетін болады:

– мектеп психологының жұмысына өзіндік психологиялық білім беру бағдарламасы мен құрдастардың (ең алдымен жоғары сынып оқушыларына) өзін-өзі қорғау және психологиялық көмек беру элементтерін, төтенше жағдайлардағы мінез-құлық ережелерін жасауға мүмкіндік беретін практиканы енгізу;

– жоғары сынып оқушыларының әлеуметтенуіне қолдау көрсету, өсу кезеңдерінің саналы өтуі және өзіндік ерекшеліктерін қалыптастыру үшін жағдай жасау;

– коучинг, медиация элементтерін мектептің өзін-өзі басқару, тәрбие жұмысы, жастар саясаты шеңберіндегі қолданыстағы жобалық жұмыстарына енгізу (мысалы, «Жас Ұлан» ББЖҰ жобалары).

Білім беруді ұйымдастырудағы медиация тәжірибесінің мысалы ретінде біз психологиялық тренингті «Мен жанжалды қалай шештім және маған оның қандай пайдасы болды?» атты квест форматында ұсынамыз [51].

Квест форматындағы психологиялық тренинг.

«Мен жанжалды қалай шештім және маған оның қандай пайдасы болды?»

Сабақ жоспарының сценарийі:

1) Амандасқаннан кейін балаларды 4-5 адамнан тұратын топтарға бөліңіз. Қандай жанжалдар бар екенін талқылауды, қақтығысты басынан өткізудің жеке тәжірибесімен бөлісуді, бір мысалды тандап, әр топтан болған оқиға туралы, өзіңді қалай ұстағанын туралы түсініктеме бер.

2) Жанжалды шешудің технологиялары бар екенін айтыңыз. Медиацияны медиаторлардың жеке саласы және кәсібі ретінде айтыңыз.

Жанжалдың бірінші формуласы.

Жанжалды шешу технологиясы неден басталады?

Алдымен жанжал себептерін анықтау. Мұндағы қиындық, шынайы себептердің жиі жасырылғандығында, өйткені олар жанжал бастамашысын жақсы жағынан емес сипаттай алады. Сонымен қатар, ұзаққа созылған

қақтығыс негізгі себептерді табуды қиындататын мүдделер тізімін кеңейте отырып, өз орбитасына көбірек қатысушыны тартады. Қақтығыстарды шешудегі тәжірибе көрсеткендей, қақтығыстар формулаларын білу бұған үлкен көмектеседі.

Жанжалдың алғашқы формуласы.

Жанжал жағдайы + инцидент (оқыс оқиға) + жанжал, қай жерде?

Жанжал жағдай – бұл жанжалдың нақты себебін қамтитын жинақталған келіспеушілік.

Оқыс оқиға – бұл жанжалды тудыратын жағдайлардың жиынтығы.

Жанжал дегеніміз – өзара мүдделер мен ұстанымдардың нәтижесінде пайда болған ашық қақтығыс.

Формула қақтығыс жағдайы мен оқиғаның бір-бірінен тәуелсіз екендігін, яғни олардың екеуі де екіншісінің салдары немесе көрінісі емес екенін көрсетеді.

Жанжалды шешу дегеніміз: жанжалды жағдайды жою, оқиғаны толығымен жою.

Екі немесе одан да көп жанжалды жағдайлардың қосындысы қақтығысқа әкеледі. Сонымен қатар, жанжал жағдайлары бір-бірінен туындайтын емес, тәуелсіз. Бұл формула бірінші формуланы толықтырады, оған сәйкес әр қайшылықты жағдай өзінің көрінісі бойынша екіншісі үшін оқиға рөлін атқарады. Осы формула бойынша жанжалды шешу әр қайшылықты жағдайды жоюды білдіреді.

Балалармен олардың мысалдарында жанжалдың себептері және қайшылықтың қай жерде болғанын талқылаңыз.

3) Жанжалдардың қалай өршіп кететіні туралы айтыңыз. Адамдарда әдеттегідей емес, қарсы тұру әрекеті күштірек болады. Бірінші қақтығыс көбінесе жағдайға байланысты, адамдардың еркіне қарсы пайда болады, содан кейін қақтығыс эскалациясының өршуі басталады. Жанжалдардың алдын алу үшін қайсыбір қақтығыстар тізбегін үзу керек. Біз жанжалдасушылардың таралуын тек ерік күшімен тоқтата аламыз.

Талқылаудан кейін балалармен жанжалсыз қарым-қатынас ережелерін талқылаңыз.

Жанжалсыз байланыс ережелері.

1-ереже. Жанжалдарды қолданбаңыз.

2-ереже. Дөрекілікпен жанжалға жауап бермеңіз.

3-ереже. Әңгімелесушіге жанашырлық танытыңыз.

4-ереже. Мүмкіндігінше жанашыр хабарламаны көбірек таратыңыз.

4) Топтарда талқылаңыз – жанжалдасу дегеніміз не? Барлық топтардың жұмысын жинаңыз. Төмендегі тізіммен салыстырыңыз.

Қайшылықты мінез-құлық көрінеді.

– Сіздің көзқарасыңызды белгілеу.

– Пайымдаудағы екіұштылықтың көрінісінде.

– Әңгімелесушінің рөлін үнемі төмендету.

– Әңгімелесушіні тыңдағыңыз келмесе және кедергі келтірсе.

– Адамға немесе топқа деген ашық сенімсіздік.

- Күтпеген жерден әңгіме қарқынын жеделдету және оны тез аяқтау.
- Өз қателіктерін және біреудің әділдігін мойындағысы келмеген жағдайда.
- Өзімен әңгімелесушінің арасындағы айырмашылыққа көңіл аудару оның пайдасына емес.
- Әңгімелесушінің белгілі бір жалпы іске қосқан үлесін үнемі бағаламау және өз үлесін арттыру.
- Сондай-ақ, әдетте басқалардың барлығы теріс қабылдайтын. Іскерлік қарым-қатынаста келесі ұрыс-керістер қауіпті болып табылады:
 - мазақ сөздер: «төрткөз», «құлаққап», «мылжың», «қортық» т.б.;
 - айыптау сөздер: «сенің кесіріңнен бәрі бүлінді», «бұның бәріне сен кінәлісің» және т.б.;
 - міндетсіну сөздер: «сен міндеттісің», «сен істеуің керек», т.б.;
 - бопсалауды білдіретін сөздер: «жер дөңгелек», «мен мұны ұмытпаймын» және т.б.;
 - сенімсіздік білдіретін сөздер: «сен мені алдадың», «мен сенбеймін»;
 - салыстыруды көрсететін сөздер: «шошқа сияқты», «тотықұс сияқты» т.б.;
 - қорлауды білдіретін сөздер: «залым», «ақымақ», «жалқау», «қой», «ешкі»;
 - шарттылықты білдіретін сөздер: «әрқашан», «ешқашан», «барлығы», «ешкім» және т.б.;
 - кері қатынасты білдіретін сөздер «сіз маған ұнамайсыз», «мен сізбен сөйлескім келмейді» және т.б.

5) Жанжалды шешкен кезде келіссөздерді қалай жүргізу үшін топтарға берілетін тапсырма?

Келіссөздер процесінің қандай принциптерін немесе аспектілерін бөліп көрсету керек? Әр топтың уәжінен кейін ақпаратты жинақтап, келесі теорияны беріңіз:

Тиімді келіссөздер процесінің психологиясы

Тиімді келіссөздер процесінің психологиялық табиғатын түсіну үшін сіз мыналарды есте сақтауыңыз керек. Кез-келген келіссөздер процесі екі деңгейде жүреді: бірінде талқылау мәселенің мәніне қатысты болса, екінші жағынан талқылау рәсіміне көңіл бөлінеді. Пікірталастың бірінші деңгейінде олар «келіссөздердің тақырыбы не? Екінші деңгейде олар «Келіссөздер тақырыбын қалай талқылайды?» сұрақтарына жауап береді.

Негізінде, оның принципіалды келіссөздер әдісі төрт ережеге негізделеді. Олардың әрқайсысы негізгі элементтердің біріне қатысты және белгілі бір ұсыныстарды қарастырады.

Біріншіден – адамдар. Келіссөз жүргізушілер мен келіссөздердің тақырыбы арасында айырмашылық болуы керек. Бұл дегеніміз, келіссөз жүргізушілер бір-бірімен емес, проблемамен бірлесе және жан-жақты жұмыс істеу қажет деген түсінікке келуі керек. «Адамдар проблемасын» жеке-жеке анықтап, шешу қажет.

Екіншісі – мүдделер. Адамдардың позицияларына емес, мүдделеріне

назар аудару керек. Бұл ұсыныс позиция мен мәлімдемеге назар аударудың кемшіліктерін жоюға бағытталған, ал келіссөз жүргізушілердің мақсаты олардың шынайы, негізгі мүдделерін қанағаттандыру болып табылады.

Үшіншісі – нұсқалар. Не істеу керектігін шешпес бұрын, мүмкіндіктердің ауқымын бөліп көрсету керек. Жарнаманың оңтайлы шешімін табу қысым көрсеткенде қаншалықты қиын екені туралы айту. Жалғыз ғана дұрыс шешімді табуға елеусіз қалған ынтаңыз әсер етеді. Бұл қиындық өзара тиімді нұсқаларды әзірлеу, ортақ мүдделерді ескеретін және өзара мүдделерді келісетін балама іздеумен жойылады.

Төртіншісі – өлшемдер. Нәтиже қандай да бір объективті нормаға негізделеді деп талап ету керек. Бұл біреудің қыңырлығын жеңуге мүмкіндік береді, ал серіктестердің күш-жігері белгілі бір әділ өлшемдерді табуға бағытталады.

6) Әр топта жанжалдың қандай да бір түрін таңдап, әр рөлді бере отырып, оны ойын түрінде шешуге тырысыңыз: жанжалдасушы екі тарап пен оларды келіссөзге шақырушы үшіншісі бейтарап болады. Осыдан кейін кері байланыс жүргізіңіз: сіз келістіре алдыңыз ба, бұл жанжал қаншалықты пайдалы болды. Барлығы қандай қорытынды жасады?

7) Жанжал – бұл даму, жанжалсыз өмір болмайды. Үйге тапсырма – жанжалды шешудегі тәжірибеніз туралы айтып беріңіз «Мен қақтығысты қалай шештім және бұның маған қандай пайдасы болды?» Жанжалды шешу жағдайларын сараптамалық пікірлермен «Жас Ұлан» ББЖҰ сайтында кейсті жинауды бастаңыз.

8) Ал соңғы міндет – аптаның аяғында сіздің жаңа рөліңізге сәйкес келетін образды ойластырыңыз – қақтығыстарды қалай шеше білетін және келіссөздерді сенімді жүргізе білетін қызметін енді бастаушы медиатор ретінде. Бұл образға атау немесе есім беріңіз. Сіз бұл образды сізді шабыттандыратын, күш және сенімділік беретін ресурсқа айналғанша өзгерте аласыз. Бұл образды есіңізде сақтаңыз. Сіз оны жасап аласыз немесе сәйкес келетін образды таба аласыз.

Енді бірінші және екінші екі образды біріктіріңіз, олардың өзара қосылуынан не болатынын көріңіз. Сіз қалаған нәрсені өзгерте аласыз, екі образдың бір-бірін күшейтіп, сіз үшін қуатты ресурсқа айналғанына көз жеткізіңіз.

Жалпы мәселелерді шешуде мұғалім мен оқушының бірлескен ынтымақтастығы әрқайсысының өзіндік ерекшелігі мен қайталанбайтындығы бар жеке адамдардан құралған ұжымның өмір сүруін және дамуын қамтамасыз етеді.

Қоғамға жат мінез-құлық көріністері және олардың алдын-алу.

Көбінесе жасөспірімдердің қоғамға жат мінез-құлқы оның айналасында қалыптасқан әлеуметтік факторлармен байланысты болады, мысалы, құрдастарымен қарым-қатынастағы қиындықтар, бейресми субмәдениеттерге жататындар, олардың жеке басына деген сенімсіздік, өзін-өзі төмен бағалау, тұрмысы төмен отбасы, бұрынғы зорлық-зомбылық және т.б. [36].

Білім беру ұйымдары айрықша мектепшілік бақылауда ұстауы керек:

1. Наркомания мен токсикоманияның алдын алу.
2. Зорлық-зомбылықтың алдын-алу.
3. Мектептегі буллингтің алдын алу.
4. Суицидтің алдын алу.
5. Девиантты мінез-құлыққа бейім балалармен жұмыс.
6. Жасөспірім қыздар арасында ерте жүктіліктің алдын-алу.

Әр мектепте наша мен есірткіні ерте пайдаланудың алдын-алу шараларын жоспарлау және жүргізу қажет.

Бұл бағыттағы күш-жігерді полициямен және денсаулық сақтау органдарымен, ата-аналар қауымдастығымен шоғырландыру қажет.

Нашақорлықтың қауіптілігі туралы жасөспірімдермен әңгімелескен кезде денсаулыққа зияндылығын түсіндіретін өмірден алынған ащы оқиғаларды мысалға келтірген пайдалы. Оларды мерзімді басылымдардан, газет мақалаларынан және очерктерден табуға болады.

Наша мен есірткіні ерте пайдаланудың алдын-алу жұмыстарын жоспарлау және жүргізу қажет. Бұл бағыттағы күш-жігерді полициямен және денсаулық сақтау органдарымен, ата-аналар қауымдастығымен нығайтуға болады.

Жасөспірімдер арасында есірткіні кеңінен таралуы туралы ата-аналарды хабардар ету, ата-аналарға жасөспірімдердегі нашақорлықтың көріністері туралы «ескертулер» дайындау және тарату, оларға дер кезінде көмек көрсету қажет. Нашақорлықтың мектепке кіруіне жол бермеу үшін ата-аналар қауымдастығын (медицина қызметкерлері, құқық қорғау органдарының қызметкерлері және т.б.) құру пайдалы.

Зорлық-зомбылықтың алдын-алу.

Балаға жасалған зорлық-зомбылық – ең ауыр психологиялық жарақат. Оның салдары; баланың жеке басының барлық салаларына әсер етеді. Зорлық-зомбылықты бастан кешірген балалар уақытылы және тиісті психологиялық көмекке зәру.

Ересектерден көргені сияқты қатар-құрдастардан да жиі зорлық-зомбылық құрбанына айналады [52]:

– немқұрайдылық, қараусыз қалу және эмоционалды қабылдамау жағдайында тәрбиеленетін, сонымен қатар психофизикалық дамудың артта қалуы, оңай ұсынылатын, қауіптілік деңгейін бағалай алмайтын және зорлық-зомбылыққа қарсы тұра алмайтын балалар;

– сөзге келместен бағынушылық жағдайында тәрбиеленген, «жөк» деп айта алмайтын, зорлық-зомбылыққа төтеп бере алмайтын, қорқақ, уайымшыл балалар;

– психоневрологиялық ауытқулары бар балалар (олигофрения, жеке басының бұзылуы – психопатия, мидың органикалық зақымдануының салдары және т.б.);

– жас балалар өздерінің дәрменсіздігіне байланысты;

– шала туылған немесе салмағы аз (әдетте олар ашуланшақ болады, көп жылайды және ата-аналарға көп қиындық тудырады).

Зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адамға көмектесудің мақсаты - оның

басынан өткерген жарақаттың оның одан әрі дамуына теріс әсерін азайту, мінез-құлықтағы ауытқушылықтардың алдын алу және қоғамды оңалтуға ықпал ету.

Балалар мен ата-аналарға практикалық көмек көрсету келесі негізгі бағыттар бойынша жүргізілуі керек:

- балалармен психокоррекциялық жұмыс;
- ата-аналар мен балалардың бірлескен сабақтарын өткізу.

Осы мақсаттарға сүйене отырып, мұғалімдер келесі тактикалық міндеттерді шешуі керек [53]:

Бала мен оның отбасы, қызығушылықтары, зорлық-зомбылық жағдайлары туралы ақпарат жинау. Баламен әңгімелесу кезінде оған қысым жасамай, тек баланың өзі беретін ақпаратты пайдалану керек.

- Психологпен бірлесе отырып, зорлық-зомбылық құрбандарының психикалық денсаулығының деңгейін бағалайды және көмектің басқа ла түрлерін көрсетуді анықтайды;

- туындаған мәселелерді шешуде оларды неғұрлым тиімді пайдалану үшін баланың жеке психологиялық ерекшеліктерін зерттеу;

- проблемаларды дербес шешуді қамтамасыз ететін балалардың жасырын психологиялық ресурстарын жұмылдырады;

- жеке үйлесімсіздікті және әлеуметтік үйлесімсіздікті түзетуді жүзеге асырады;

- жеке тұлғаны одан әрі дамытудың негізгі бағыттарын ашады;

- зардап шеккен балаға психологиялық көмек көрсету үшін басқа отбасы мүшелерін, туыстарын, құрдастарын, сырлас адамдарын және анықтамалық тұлғаларды тартады.

Балаларға қатысты зорлық-зомбылық мәселесі кез-келген мамандарға жүгінудің сирек тікелей себебі болып табылады. Көбінесе зорлық-зомбылық басқа мәселелермен жұмыс барысында кездеседі: мінез-құлықтың бұзылуы, мектептегі тәртіпсіздік, отбасылық жанжалдар, елемеу және т.б. Балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың белгілерін анықтауға болады.

Зорлық-зомбылықты анықтаған барлық жағдайларда істің диагнозын қою және қажетті араласу дәрежесін бағалау (адамның жеке кеңістігіне психологиялық араласу, оның мақсаты белгілі бір оң өзгерістерге ынталандыру) болып табылады. Сонымен қатар балалардың жасы өте маңызды: бала неғұрлым жас болса, соғұрлым ол қорғауды қажет етеді.

Жасөспірім кезіндегі балалардың мінез-құлық және психологиялық көрсеткіштері – бұл асоциалды мінез-құлықтың барлық спектрі болып табылады.

Балаға қатысты зорлық-зомбылық анықталған кезде жұмыс үш бағытта жүзеге асырылады:

- медициналық
- психотерапиялық
- әлеуметтік

Балаларға зорлық-зомбылық жасау жағдайларын уақтылы анықтау және зорлық-зомбылықтан зардап шеккен балалар мен жасөспірімдерге жедел көмек

көрсету олардың өмірі мен денсаулығын сақтайды, оларға оналту мен қорғауды және қажетті көмек береді.

Мектептегі буллингтің алдын алу. Мектептегі буллинг – бір немесе бірнеше баланың саналы түрде ұзақ уақыт басқа баланы физикалық, психологиялық қорлау процесін айтады [54].

Мектептегі буллингтің түрлері әртүрлі болуы мүмкін: Буллинг үшін мотивация – қызғаныш, кек, дұшпандық сезімі, әділеттілікті қалпына келтіру, билік үшін күрес, басшыға бағыну, қарсыласты бейтараптандыру, өзін-өзі растау және т.б. жеке адамдардың садистік қажеттіліктерін қанағаттандыруға дейін болуы мүмкін.

Мектептегі буллингтің түрлері әртүрлі болуы мүмкін:

- қарым-қатынаста – жағымсыз, ерекше мінез-құлық, «азаптаушы» қауесеттің таралуы, әлеуметтік оқшаулану (мысалы, кітаптарын жасырып қою, қорқыту әрекеттері);
- физикалық – біреудің мүлкіне зиян келтіру, итеру, аяқпен тебу, қолмен ұру, ұрып-соғу немесе кез келген күш қолдану;
- жыныстық қатынас – қалауынан тыс физикалық байланыс немесе жыныстық қорлайтын пікірлер;
- вербалды – ат қою, сарказм, қауесет, мазақтау;
- кибербуллинг – интернеттің барлық саласында, соның ішінде электрон пошталар мен интернеттегі чат арқылы буллинг, мәтіндік хабарлар мен қоңыраулар арқылы мобильді қауіп-қатер, тиісті технологияларды, мысалы, камералар мен видеоларды орынсыз пайдалану.;
- экономикалық-материалдық буллинг – бөтеннің мүлкіне зиян келтіру, бопсалау. Мысалы, күш қолдану немесе қорқыту арқылы бірдеңе, әсіресе ақша беру талабы.

Буллинг – бұқаралық құбылыс. Шетелдік ғалымдар келтірген статистикаға сәйкес, мектеп оқушыларының бір немесе басқа нысанда қорлайтындығы балалардың 4-тен 50 пайызына дейін. Кейбір жағдайларда қорлау – жағымсыз, бірақ кейде сыныптастарының жүйелі түрдегі қорлануы өлімге әкеліп соғады.

Қорлаудың әлеуметтік құрылымы әдетте үш элементтен тұрады: қудалаушы, құрбан және бақылаушы.

Буллингтің алдын алудың психологиялық аспектілері.

Буллингтің стресстен кейінгі салдарына келетін болсақ, алғашқы алдын-алу үш бағытта жүзеге асырылады.

1. Буллингті болдырмаудың жағдайын жасау. Бұл құбылыстың алдын-алу үшін макро және микросоциалық араласуды алдын-ала қарастырудың мәні болады.

2. Баланы (жасөспірімді) сәйкес стресстік әсермен ертерек және сауатты түрде бөлу.

3. Шартты сау балалар мен жасөспірімдер үшін де, соматикалық немесе психикалық патологиясы бар адамдар үшін де қорлауды болдырмау үшін жеке адамның және дененің қорғанысын күшейту.

Көптеген АҚШ педагогтары, психотерапевтер және американдық

мектептердегі кеңес берушілер зорлық-зомбылықтың алдын-алу мәселесін кезең-кезеңмен шешуге болады деп санайды.

1-кезең (қадам), ең маңыздысы – мұндай проблеманың бар екенін мойындау. Мектептегі проблеманы мойындау біреу үшін оның болуы немесе онымен жұмыс істеу туралы айту үшін бастама талап етеді. Оқушылар мен олардың ата-аналарының мектеп ұжымына қосылуы өте маңызды. Біріншіден, сауалнама жүргізу арқылы мәселенің ауқымын анықтау керек. Мұны әртүрлі жолдармен жасауға болады.

2-кезең (қадам) – мәселені анықтау: оның мәні, ауырлығы, жиілігі, тиісті мысалдар келтіріңіз. Осыдан кейін бірлескен іс-қимыл жоспарын жасау қажет.

3-кезең (қадам) – бағдарламаның орындалуы. Мұндай бағдарламаларды жүзеге асырудың бір аспектісі – «агрессивті мінез-құлық – бұл қалыпты» деген мифтің жан-жақты бұзылуы.

Анықталған немесе бекітілген қорлау фактілеріне ертерек ден қою технологиясы (қорлау).

1. Буллинг жағдайдың бар екендігі туралы күдік немесе күдік туындаған кезде маман (мұғалім, тәрбиеші, дәрігер, мектеп психологы және т.с.с.) жағдайды әкімшіліктің өкіліне (тәрбие жұмысы жөніндегі завуч) хабарлайды.

2. Әкімшілік мектептің психологиялық қызметімен бірге агрессияның анықталған фактісіне ден қоюдың жеделдігі туралы шешім қабылдайды (сызбаны қараңыз).

Зардап шеккендермен және аңдушылармен тікелей жұмыс.

1) олардың құрбанына айналған әр баламен жеке сөйлесіп, болған жағдайды жазбаша түрде баяндауды ұсынады;

2) агрессорлар тобының әр мүшесімен жеке сөйлесуге және олардан болған оқиға туралы жазбаша өтініш алуға;

3) девиантты топтың әр мүшесіне оның мінез-құлық ережелерін бұзғанын түсіндіріп, әрекеті үшін жауапкершілік дәрежесін көрсетіңіз;

4) бүкіл топты жинап, оның әрбір мүшесін басқалар алдында жеке әңгімеде не туралы сөйлесуге шақыруға;

5) топ мүшелерін қалған балалармен кездесуге дайындаңыз: «Осы жерден шыққан соң басқа балаларға не айтқыңыз келеді?»;

6) девиантты топқа қатысқан балалардың ата-аналарымен әңгімелесу, оларға балалардың жазбаша түсініктерін көрсету;

7) барлық оқиғаларды жазып, балалардың жазбаша түсініктемелері және қабылданған шаралар туралы күнделік жүргізеді;

8) мектеп психологының көмегімен жиі зардап шегуші жағдайында болатын балаларды психологиялық қорғау әдістерін үйретеді;

9) құқық бұзушы балалардан зардап шеккендерден жазбаша кешірім сұрауын талап етуге;

10) егер бұзушы оның әзіл екенін айтқан болса, бұл жұмысты талқылау кезінде балалардың назарын оның күлкілі емес екендігіне аударыңыз;

11) егер құқықбұзушының әрекеті ойын формасымен жабылған болса, балалардың қайсысы осындай «ойынға» қатысқанын жазыңыз [55].

Психологиялық-педагогикалық әрекеттер:

психоэмоционалды орта диагностикасы және әкімшілікпен мотивациялық және тәрбиелік жұмыс;

- оқытушылар құрамымен және ата-аналармен кеңес беру және тәрбие жұмыстары;

- зорлық-зомбылыққа ұшыраған балалармен кеңесу және түзету жұмыстары;

- балалармен ақпараттық-ағартушылық жұмыс;

- оқу процесінің барлық субъектілері арасындағы қатынастар жүйесін қамтитын оқу орнының психоэмоционалды ортасын қалыптастыру.

Мектеп қауымдастығын біріктіруге бағытталған іс-шаралар:

- мектептегі психологиялық ахуалды жақсарту;

- ересектердің (ата-аналар, мұғалімдер) психологиялық-педагогикалық құзіреттілігін арттыру;

- білім алушылардың коммуникативті мәдениетін арттыру;

- жасөспірімдердің эмоционалды саласындағы ауытқулардың алдын алу және түзету;

- мектеп оқушыларының асоциалдық мінез-құлқының төмендеуі;

- білім алушылардың стресске төзімді тұлғалық қасиеттерін дамыту;

- салауатты өмір салтын, жоғары функционалды стратегияны және мінез-құлықты, атап айтқанда шешім қабылдау және өмірлік мәселелерді шешу дағдыларын қалыптастыру; әлеуметтік жағдайды бағалау және ондағы өзіндік мінез-құлық үшін жауапкершілікті алу дағдылары; қабылдау, пайдалану және психологиялық және әлеуметтік қолдау көрсету дағдылары; өз шекарасын және жеке кеңістігін қорғау дағдылары; Өзіңді, өзін-өзі және өзара қолдауды қорғау дағдылары; жанжалсыз және тиімді қарым-қатынас жасау дағдылары;

- салауатты өмір салтын және жоғары тиімді мінез-құлықты қалыптастыруға ықпал ететін қолда бар жеке ресурстарды хабардар ету және дамыту (Мен – тұжырымдамалар (өзін-өзі бағалау, өзіне деген көзқарас, мүмкіндіктер мен кемшіліктер; өзіндік құндылықтар жүйесі, мақсаттар мен қатынастар, өзіндік таңдау жасай білу, мінез-құлық және бақылау) өмір, қарапайым және күрделі өмірлік мәселелерді шешу, белгілі бір жағдайды бағалау және оны басқару қабілеті; басқалармен қарым-қатынас жасау, олардың мінез-құлқы мен болашағын түсіну, психологиялық және әлеуметтік қолдау көрсету және қолдау; басқаларға қолдау және қолдау көрсету қажеттілігін түсіну).

Тәжірибе көрсеткендей, қазіргі мектеп жағдайында ата-аналарды тәрбиелеуге бағытталған іс-шаралар өте маңызды. Олар қауіпсіз оқу ортасын құру үшін қажет.

Мектептердегі зорлық-зомбылықты болдырмау жөніндегі алдын-алу жұмыстарының негізгі нәтижесі қауіпсіз ортаны қалыптастыру болып табылады, яғни мұндай жағдайда зорлық-зомбылықты тудыратын факторлардың ықпалы барынша азайтылып, кез-келген агрессияның көрінісі қажеттілігі барынша азайтылады. Бұл тұрғыда мектеп ұжымын біріктіруге бағытталған іс-шаралар ерекше мәнге ие.

Зорлық-зомбылықсыз оқу процесін ұйымдастыруды *мұғалім* өзінің кәсіби

құндылықтарын қайта қарастырудан бастауы керек.

Зорлық-зомбылық көріністеріне барабар жауап беру мүмкіндігі мұғалімге тегін берілмейді. Сынып деңгейінде мұғалімнің қос функциясы бар: бір жағынан, ол оқуды басқаруға және балалардың дамуына ықпал етуі керек, екінші жағынан оған көшбасшы рөлі жүктеледі. Жеке байланыстар барысында ол Білім алушылардың жағдайына түсуге, олардың проблемалары мен қиындықтарын түсінуге, олармен сенімді қарым-қатынас орнатуға тырысады. Жалпы сыныппен қарым-қатынаста оған топ жетекшісі рөлі жүктеледі.

Мектептердегі зорлық-зомбылыққа арнайы шаралар кешенімен қарсы тұру керек. Зорлық-зомбылық толқынын мектепті жаулап алмаудың жалғыз әдісі – бұл барлық мұғалімдер құрамының күш-жігері.

Педагогтардың жарияланған ұстанымы психологиялық тұрғыдан маңызды. Педагогикалық қатынас балалардың өздеріне деген көзқарастарына қарсы келеді. Олар өз күштерін жұмылдыруға көмектеседі. Мұғалімдердің идеяларын ашық түрде көшіргісі келмейтін балалар, өз ұстанымын тәуелсіздікті қорғау үшін, ересектердің беделіне қарсы күресте табады. Бұл жағдайда көмек балаларға агрессияны жеңу және шектеу үшін өздерінің салт-дәстүрлерін дамытуға көмектесетін шаралардан тұрады.

Мектептердегі зорлық-зомбылық жағдайында өзін дәлелдеген тағы бір шара – бұл оқиғаларды жария ету. Оқиға туралы бәріне – мұғалімдерге де, оқушыларға да хабарлау керек. Мектеп оқиғаның барлық қыр-сырын және онымен бірге болған жағдайларды білуі керек, қатысушылардың аттарын білуі керек. Қорлаушыларға олардың әрекеттерінің нәтижесінде ұжымнан оқшаулануға болатындығы, белгілі бір зорлық-зомбылыққа төзбейтіні белгілі болады. Кінәлілердің аты-жөнін жария ету және оқиғаларды жан-жақты көрсету балаларға мұғалімдер мен ата-аналардың түсінігі бойынша рұқсат етілетін нәрсенің шекарасы қай жерде екенін сезінуге көмектеседі.

Кінәлілердің есімдерін жариялау тек қана шара болмауы керек. әңгімелесулер агрессивті балалармен және жасөспірімдермен жүргізілуі керек. Олар мектеп өміріне кіріктіре алуы керек.

Мұғалімнің кәсіби өзін-өзі тануын кеңейту, процеске сыртқы жағынан қарау қабілетін қалыптастыру және білім беру процесінің проблемаларын шешуге бағытталған өзгеріс пен жаңашылдыққа даярлық әлеуметтік дағдыларды оқыту және мектептегі зорлық-зомбылықтың алдын-алуға бағытталған педагогикалық іс-шаралармен қамтамасыз етілуі мүмкін.

Сонымен, *іскерлік және рөлдік ойындар, психологиялық тренингтер сияқты жаңа педагогикалық технологияларды* мектеп өміріне енгізу қажет. Оқушылар мен ересектердің кез-келген бірлескен іс-әрекеті (әрине дұрыс ұйымдастырылған жағдайда) қалыптасқан қатынастар жүйесін айтарлықтай өзгертеді.

Рөлдік ойындар. Олардың ерекшелігі – мұнда ересектер мен жасөспірімдер бірдей шарттарда қатысады. Мұндай ойындар әрбір қатысушының жоғары тәуелсіздігі мен жауапкершілігін, өз іс-әрекетінің еркіндігі мен тәуелсіздігін, таңдау жасауды және шешім қабылдауды үнемі талап етеді. Қатысушылардың жасына және әлеуметтік жағдайына байланысты

емес рөлдерді бөлу, ерекше қатынастар жүйесін модельдеу – мұның бәрі қалыптасқан жағдайды өзгертуге және балалар мен ересектер арасындағы қарым-қатынасты жаңа жолмен құруға мүмкіндік береді.

Білім алушыларымен тең серіктес рөлін тапқан мұғалім оларды әр түрлі көзбен көрудің ерекше мүмкіндігіне ие болады. Әрине, оқушыда теңдікті мойындау қажеттілігі кейде әріптестерінің, әсіресе ойын ұйымдастырушыларының тітіркенуіне әкеледі. Білім алушыларға қатал қысым көрсетуге бейім мұғалімдер мұндай ойындарға деген теріс көзқарасты көрсетеді. Ойынға қатысушылардың теңдік жүйесі олардан күрт бас тартуға әкеледі. Өкінішке орай, әркім өзінің кәсіби және жеке жағдайын қайта ойластыра алмайды.

Агрессивті мінез-құлықты алдын-алу мен психокоррекцияның басым және тиімді әдістерінің бірі – әлеуметтік дағдыларды оқыту. Олар агрессивті мінез-құлық үлгілерінен арылуға, ұстамдылықты үйренуге өз еркімен жүгінеді. Р. Бэрон мен Д.Ричардсонның пікірінше, агрессивті мінез-құлықтағы әлеуметтік дағдыларды оқыту келесі процедуралардан тұрады:

- негізгі әлеуметтік дағдылары жоқ адамдарға барабар мінез-құлық мысалдарын көрсетумен модельдеу;
- негізгі дағдыларды іске асыру қажет болған жағдайда өзін елестетуді ұсынатын рөлдік ойындар, бұл модельдеу процесінде субъектілер үйренген мінез-құлық модельдерін іс жүзінде тексеруге мүмкіндік береді;
- кері байланыс орнату – жағымды мінез-құлықты ынталандыру («позитивті қолдау»);
- дағдыларды оқу жағдайынан нақты өмірлік жағдайға ауыстыру.

Білім алушыларды елеусіз қалдыруға болмайды. Жасөспірімдердегі зорлық-зомбылықтың алдын алу мақсатында әлеуметтік дағдыларды үйрету және гуманистік білім беру технологиясының негізінде жасалған зорлық-зомбылықсыз білім беру бағдарламаларын іске асыру тиімді болады.

Зорлық-зомбылықсыз ортаны қалыптастыру шаралары ретінде орта білім беру ұйымдары да мыналарды бөледі: бостандықтар мен қызмет түрлерін таңдау мүмкіндіктерін кеңейту; «педагогикалық ынтымақтастық» және «педагогикалық қолдау» қағидаттарын енгізу; білім берудің барлық субъектілерінің бірлескен қызмет жүйесін кеңейту; өзара құрмет пен сенім психологиялық ахуалын құру.

Суицидтің алдын алу.

Мектептегі оқу қиындықтары; соматовегетативті белгілердің кең спектрі; бейімделу кернеуі; эмоционалды және мінез-құлық сферасының бұзылуы; мінездегі өршеленудің болуы: лабильді-сезімтал, долылық-демонстрациялық және шизоидты типтер; байланыс барысындағы шиеленіс; суицидтің біртіндеп қалыптасып келе жатқан жеке мағынасын түзету полиморфизмі суицидке ұшыраған балалардың жалпы белгілеріне жатады:

Балалардың суицидтік сипаттамаларын білу бізге балалар арасындағы суицидтік мінез-құлықтың алдын алу мен түзетудің негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік береді.

Көбіне адамдар өзін-өзі өлтіруге бел байлағандар бұл туралы көпшілікке жария айтпайды және өзіне қастандық жасайтындығы туралы айтқандарды олар тек өздеріне назар аудартуды ғана қалайды деп ойлайды. Өкінішке орай, бұл қате түсінік, бұл ойларға адамдар өздерінің өлім туралы ойларға қатысты қорқынышы мен қорғансыздықты сезінуден арылу үшін барады. Алайда, жүргізілген зерттеуде суицид құрбандары өздерінің ниеттері туралы айналасына түрлі жолмен жеткізген. Өзіне-өзі қол жұмсау пиғылдарын жеткізу нұсқалары мынадай: 50% өздерінің өмірлерін қиюы туралы ойлар айтып жүрген, 23,3% мына дүние өмір сүруге тұрмайды деп ойлаған, 13,3% өлгілері келген, 13,3% өмірді ұзу мәселесін қарастырған немесе осындай жоспарлар жасаған.

Суицидтің алдын алу үшін тәрбиешілер, ата-аналар, сынып жетекшілері нені ескеруі керек.

Жасөспірімнің немесе баланың мінез-құлқына әсер ететін кез-келген күтпеген немесе күрт өзгеріске, оқу үлгеріміндегі, мектепке барудағы немесе мінез-құлқындағы кез-келген және маңызды өзгерістерге байыпты қарау керек.

Қазіргі қоғамдағы суицидгендік факторлар соншалықты көп және әр түрлі болғандықтан, оларды мектеп шегінде ғана емес, сонымен қатар мектеп психологтары мен әлеуметтік педагогтардың күшімен жою мүмкін емес. Демек, міндет – өз-өзіне қол жұмсаудың таралуын шектеу, олардың алдын алу жолдарын үйрену. Бұл міндет қиын, өйткені кең көлемді әлеуметтік бағдарламаларды әзірлеуді қажет етеді шешу үшін микро және макросоциалық деңгейде қоғамдық қатынастарда түбегейлі оң өзгерістерге қол жеткізу қажет.

Суицид әрекетін болдырмау үшін мұғалім немесе ата-ана не істей алады?
[56]

- Жасөспіріммен байланыс орнатыңыз. Ол үшін жасөспірімдерге авторитарлық әрекеттің тиімсіз және тіпті қауіпті екенін ұмытпаған жөн. Шектен тыс тыйым салу, бостандық пен жазаны шектеу жасөспірімде кек алу агрессиясын немесе автоагрессияны тудыруы мүмкін (яғни, өзіне бағытталған агрессия). Жасөспірім кезеңінде өзара әрекеттестіктің таңдаулы нысаны келісімдер жасау болып табылады. Егер шектеу қажет болса, оның орындылығын түсіндіруге уақыт бөлмеңіз.

- Оқушыларды сыныпта, үйде достық атмосфера құруға ықпал ету, оқушыларды бірлескен іс-әрекетке, ынтымақтастыққа бағыттау.

- Егер сіз сынып жетекшісі болсаңыз, сыныпта қорқытуды алдын-алу және диагностикалау бойынша бағдарламалар жиынтығын әзірлеп, іске асыра отырып, мектеп психологының жұмысын сыныппен бірге бастаңыз; әр балаға ыңғайлы уақытты өткізу үшін сыныпта қолайлы атмосфера құру;

Психолог жұмысы:

- травматикалық жағдайдағы психологиялық күйзелісті жою;
- суицидтік мінез-құлықтың себептеріне психологиялық тәуелділікті азайту.

Мінез-құлықтың өтемдік механизмдерін қалыптастыру:

- өмір мен өлімге барабар қатынасты қалыптастыру;
- мектеп әкімшілігімен және мұғалімдермен бірлесіп, зорлық-

зомбылықты анықтау және болдырмауға арналған шаралар кешенін әзірлеу.

Девиантты мінез-құлыққа бейім балалармен жұмыс.

Жалпы құқық тәртібін бұзуға бейім балалар, қоғамдық тәртіпті бұзған, қылмыс жасап ішкі істер бөлімдерінде есепте тұрған балалардың басым бөлігі жайсыз отбасылардан шыққан. Жайсыз отбасылардың шығу себептері отбасы мүшелерінің табысы мен жеке жауапкершілігінің төмендігі, жұмыссыздық, баспанасының болмауы, сонымен қатар өмір сүру мәдениетінің жетіспеушілігінен болып отыр.

Бүгінгі күнде девиантты мінез-құлықты балалар мен жасөспірімдер мәселесі ушығып тұр. Девиантты мінез-құлық себептерін анықтау мақсатында қоғамда жүргізілген сауалнамалар, зерттеулер қорытындысы осыны айғақтайды.

Әлеуметтік профилактика – бұл «ықтимал әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық, құқықтық және басқа проблемалардың алдын-алу және қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін саналы, мақсатты, қоғамдық ұйымдасқан әрекет».

«Әлеуметтік алдын-алу» түсінігінің жоғарыда аталған анықтамасы сізге осы процесті басқаруға бағытталған негізгі мақсаттарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

– кез келген проблеманың немесе проблемалар жиынтығының пайда болуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау;

– адамның немесе топтың іс-әрекеті мен мінез-құлқындағы әлеуметтік стандарттар мен нормалар жүйесінен жол берілмейтін ауытқулардың пайда болу ықтималдығын азайту немесе алдын алу;

– адамда немесе топта болуы мүмкін психологиялық, әлеуметтік-мәдени және басқа да қақтығыстардың алдын алу;

– адамдардың оңтайлы деңгейі мен өмір салтын сақтау, қолдау және қорғау;

– адамға немесе топқа өз мақсаттарына жетуге көмектесу, олардың ішкі мүмкіндіктері мен шығармашылық қабілеттерін ашу.

Жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлықтың алдын-алу жүйесінде:

– жалпы әлеуметтік алдын-алу;

– ауытқудың нақты формаларының себептерін жоюға, бейтараптандыруға бағытталған, экономикалық, білім беру, құқықтық, ұйымдастырушылық және басқа да шаралардан тұратын арнайы алдын-алу.

Арнайы алдын-алу шараларының ішінде жеке алдын-алу ерекшеленеді, ол девиантты мінез-құлықтың нақты формаларына және оларды тудыратын факторларға бағытталған түзетуші, реттеуші, қалпына келтіретін әсердің көмегімен жүзеге асырылады.

Әлеуметтік ауытқулар әр түрлі себептер мен жағдайларға байланысты болуы мүмкін болғандықтан, алдын алу шараларының бірнеше түрін бөлуге болады:

– залалсыздандыру;

– өтемақы;

– әлеуметтік ауытқуға әкелетін жағдайлардың пайда болуына жол бермеу;

– осы жағдайларды жою;

– жүргізіліп жатқан профилактикалық жұмыстар мен оның нәтижелерін бақылау.

Профилактикалық жұмыстың сәтті болуының шарттары оның күрделілігі, жүйелілігі, саралануы және уақтылығы деп саналады. Соңғы шарт жасөспіріммен белсенді дамып келе жатқан жеке адаммен жұмыс жасауда ерекше маңызды.

Алдын алу технологияларында келесі негізгі тәсілдер ерекшеленеді [57]:

1. Ақпараттық тәсіл жасөспірімдердің мінез-құлқындағы әлеуметтік нормалардан ауытқулар, кәмелетке толмағандар оларды білмейтіндіктен туындайды. Демек, жұмыстың негізгі бағыты кәмелетке толмағандарға олардың құқықтары мен міндеттері туралы, мемлекет пен қоғам осы жас тобына белгіленген әлеуметтік нормаларды орындау үшін қойылатын талаптар туралы ақпараттандыру болып табылады. Мұны бұқаралық ақпарат құралдары (баспа, радио, теледидар), кино, театр, көркем әдебиет және басқа мәдени жұмыстар арқылы, сондай-ақ жасөспірімнің құқықтық санасын қалыптастыру, оның білімін арттыру, мінез-құлықтың моральдық-этикалық нормаларын игеру мақсатында әлеуметтік білім беру жүйесі арқылы жасауға болады. қоғам.

2. Әлеуметтік-профилактикалық тәсіл - негізгі мақсат ретінде әртүрлі жағымсыз құбылыстарды тудыратын себептер мен жағдайларды анықтау, жою және залалсыздандыруды қарастырады. Бұл тәсілдің мәні - девиантты мінез-құлықтың себептерін жою немесе азайту үшін мемлекет, қоғам, нақты әлеуметтік-педагогикалық мекеме, әлеуметтік қызметкер жүзеге асыратын әлеуметтік-экономикалық, қоғамдық-саяси, ұйымдастырушылық, құқықтық және тәрбиелік шаралар жүйесі.

Осылайша, есірткіні қолдану салдары туралы мақсатты ақпараттың болмауы есірткіні қолданған кәмелетке толмағандарды қылмыстық жауапкершілікке тартуға мәжбүр етеді. Бұл есірткіге тәуелді жасөспірімдердің барлығы дерлік есірткіні пайдалану әркімнің жеке мәселесі екеніне сенімді және оларды тарату үшін ғана тартуға болады, өйткені олар заңға сәйкес, тіпті оларды қолданғаны үшін қылмыстық жауапкершілік те болатынын білмейді.

Жасөспірімдер арасындағы алкогольизмнің алдын-алу проблемасына байланысты біздің қоғамда маскүнемдіктің және алкогольизмнің ауыр әлеуметтік және нейропсихиатриялық салдары туралы ақпараттандыру маңызды болып табылады.

Болашақ ата-аналармен профилактикалық жұмыстың болмауы ауыр физикалық және психологиялық ауытқулары бар балалар санының көбеюіне әкеледі, өйткені кәмелетке толмаған аналар жүктілік кезіндегі мінез-құлықтың негізгі ережелерін білмейді және қазіргі уақытта алкогольдік ішімдік ішуге қатаң тыйым салмайды.

3. *Әлеуметтік-педагогикалық.* Девиантты мінез-құлқы бар жасөспірімнің тұлғалық ерекшеліктерін, әсіресе оның моральдық және ерікті жеке қасиеттерін қалпына келтіруден немесе түзетуден тұрады.

Саналы адам – азамат – моральдық мақсаттар үшін өзінің мотивтерін, іс-әрекеттерін бақылау қабілеті дамыған адам. Мұндай адам ешқашан заңды бұзбайды. Сондықтан жас ұрпақта мінез-құлықтың келесі ерікті белгілері

қалыптасуы керек:

- сөзіңіз бен ісіңіздің шебері болыңыз;
- қоғамға зиян келтіретін әрекеттерге әкелетін ұмтылыстар мен мотивтерді тежейді;
- қазіргі уақыттағы ең бастысы – күш-жігерді шоғырландыру;
- заңға қайшы келмейтін, алдын-ала ойластырылған мақсаттар қою, оларды тез жететін жетектерге бағындыру.

Жасөспірім мен жасөспірім кезіндегі қоршаған әлем туралы, құқықтық және моральдық нормаларда көрсетілген әлеуметтік талаптар туралы аз немесе аз тұрақты идеялар жүйе түрінде қалыптасады. Осы нормаларды игерген жас позитивті мақсаттар мен жоспарларды таңдауда дәйекті болады, оның іс-әрекеттеріне, ойлау тәсіліне және қоғамға жат идеяларға, көзқарастар мен іс-әрекеттерге құндылықтар жүйесімен әдейі қарсыласады, қиын өмірлік жағдайларды жақсырақ түсіне алады, өз әрекеттерінің әлеуметтік маңыздылығын көре алады. және ешқашан әлеуметтік нормалармен белгіленген шекарадан асырмаңыз.

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын алу үшін әлеуметтік жұмыстың белгілі бір немесе басқа технологиясын қолданудың тиімділігі келесі құрамдас бөліктерді қосқанда ғана қамтамасыз етілуі мүмкін: кәмелетке толмағандардың алдында туындайтын мәселелерді шешу үшін қажетті тәжірибе алу; балаға мақсаттарға жетуге немесе денсаулықты сақтауға көмектесетін жаңа дағдыларды үйрету; туындамаған мәселелерді шешу, олардың алдын-алу.

Білім беру органдары мен орта білім беру ұйымдары ашық және жабық типтегі мамандандырылған оқу және білім беру мекемелерінің, балалар үйлері мен мектеп-интернаттардың желісін бақылайды және дамытады; кәмелетке толмағандардың жазғы демалысын, бос уақытын және іс-шараларын ұйымдастыруға қатысу; орта білім беру ұйымдарындағы сабаққа қатыспайтын кәмелетке толмағандардың есебін жүргізеді. Бұл ұйымдардың барлығы кәмелетке толмағандарға ақысыз әлеуметтік, медициналық, заңгерлік және басқа да қызметтерді ұсынады, қиын жасөспірімдердің бос уақыты мен жұмыспен қамтылуын ұйымдастырады, жастармен ақпараттық-ағарту жұмыстарын жүргізеді. Олар кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының алдын алу, олардың құқықтары мен мүдделерін қорғау, қоғамның толыққанды мүшелерін оқыту және тәрбиелеу үшін бір-бірімен тығыз байланыста.

Жасөспірім қыздарда ерте жүктіліктің алдын-алу.

Қазіргі уақытта жасөспірімдердің жүктілігін болдырмауға арналған көптеген бағдарламалар бар. Олардың ішіндегі ең сәтті – бұл мәселеге қатысты әртүрлі тәсілдер, сондай-ақ ішімдікке салыну және контрацепцияны насихаттау. Жасөспірімнің хабардар болуы, контрацепцияның қол жетімділігі, жыныстық білім беру, білім беру және тәрбиелеу – қалаусыз жүктіліктің алдын алудың негізгі факторлары. Профилактикалық бағдарламалардың жетістігінде жасөспірімдердің ата-аналары, мектептер, діни мекемелер, дәрігерлер, әлеуметтік және мемлекеттік мекемелер үлкен рөл атқарады. Ұлттық және

жергілікті деңгейлердегі осындай бірлескен күштер жасөспірімдер арасындағы жыныстық белсенділік пен жүктілікті төмендетуде тиімді болды. Осылайша, көптеген зерттеулер жасөспірімдердің жыныстық тәрбиесі мен қоғамның жалпы жыныстық мәдениетін ерте жүктіліктің алдын алудағы маңызды рөлін көрсетеді. Заманауи зерттеулер абстракцияны насихаттау және контрацепцияны насихаттаудың салыстырмалы нәтижелері бар екенін көрсетеді. Сонымен қатар, сексуалды білім жасөспірімдердің жыныстық белсенділігін арттырмайтындығы және алдын-алу бағдарламалары қауіпсіз және жақсы тәсіл болғандықтан, жыныстық белсенді жастар арасында контрацепцияны қолданудың төмендеуіне алып келмейтіні анықталды.

Осылайша, әлеуметтік жұмыста жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын-алу, ең алдымен, ғылыми негізделген және уақтылы қабылданған шаралар:

- әлеуметтік қауіп тобына кіретін жеке бала немесе кәмелетке толмағандардағы мүмкін физикалық, психологиялық немесе әлеуметтік-мәдени жағдайлардың алдын алуға;

- баланың өмірі мен денсаулығының қалыпты деңгейін сақтау, қолдау және қорғау;

- балаға әлеуметтік маңызды мақсаттарға жетуге және оның ішкі әлеуетін ашуға көмек көрсету.

Оқушылардың әлеуметтік жағдайы төмен отбасылардағы девиантты мінез-құлқының алдын алу және түзету балалар мен жасөспірімдерде жеке ресурстарды қалыптастыруға, салауатты өмір салты, әлеуметтік қолайлы мінез-құлық құндылықтарының үстемдігін қамтамасыз етуге, сонымен қатар психологиялық дамуға бағытталған білім беру және басқа мекемелер мамандарының бірлескен іс-әрекеттері (кешенді қолдау) арқылы жүзеге асырылуы керек. жанжал жағдайларын шешуде, әлеуметтік және қылмыстық топтардың ықпалына қарсы тұруда қажет дағдылар.

Бұл қызмет белгілі бір баланың дамуындағы әлеуметтік жағдайдағы қауіп факторларын ерте анықтау, балаға теріс әсердің алдын алу немесе оны азайту бойынша іс-шаралар кешенін қарастыратын жеке бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру, сондай-ақ баланы немесе оның отбасын әлеуметтік қауіпті жағдайдан шығаруда мамандардың жан-жақты көмегін қамтиды.

Жасөспірімдерде девиантты мінез-құлықты болдырмауға арналған әртүрлі технологиялар мен бағдарламалар бар. Олардың барлығы балалардың жеке ерекшеліктерін және олардың жағдайларын ескере отырып, кешенді түрде, жүйелі түрде қолданылса тиімді болады. Өмірдегі барлық сәтсіздіктерге қарамастан, жасөспірімдердің басым бөлігі болашаққа үмітпен қарап, сәттілікке сенеді.

Қорытынды

Отбасының және басқа да әлеуметтік құрылымдардың бірлесуінің нәтижесінде ғана тәрбие өз міндеттеріне жете алады. Мектеп пен отбасы ынтымақтастығын арттыру білім алушылардың дамуы үшін ыңғайлы, барабар жағдайлар жасауы тиіс.

Жасөспірімнің бойындағы қалыпты «сау» мінез-құлық оның әлеуметпен, маңайындағы адамдармен өзара қарым-қатынасының, өмірлік қажеттіліктерінің және қоғамда үйлесімді әлеуметтенуінің мүмкіндігін білдіреді. Әдетте, әлеуметке қайшы мінез-құлықпен сипатталатын жасөспірімнің сабырсыздық және агрессиялық; тұлғааралық жанжалдарға бейімділік; қасарушылық; мінез-құлықтың жалпы қабылданған ережелеріне бағынбаушылық; әлеуметтік бейімделудегі қиындықтар тәрізді нақты өзіне тән ерекшеліктері болады.

Сондықтан, кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз қалуының және құқық бұзушылығының алдын алу бойына білім беру ұйымының іс-әрекеттерінің негізгі міндеттері келесідей болуы тиіс:

- кәмелетке толмағандардың қадағалаусыз қалуларының, қаңғыбастықтарының, құқық бұзушылықтарының алдын алу, олардың себептері мен жағдайларын анықтау;
- әлеуметтік қауіпті жағдайға тап болған кәмелетке толмағандар мен олардың отбасын әлеуметтік-психологиялық-педагогикалық оңалту;
- кәмелетке толмағандарды құқық бұзушылық жасауға тартушылық жағдайларын анықтау және болдырмау.

Жасөспірімдердің әлеуметке қайшы мінез-құлықтарының алдын алу жөніндегі қызмет заңдылық; бұқарашылдық; жасөспірімдермен ізгілікті қарым-қатынас; отбасылық қолдау және онымен өзара әрекеттестік; жасөспірімдерді тәрбиелеуде алынған ақпараттың құпиялылығын сақтай отырып жеке көзқарасты тәсілді қолдану; кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлықтарының алдын алумен байланысты қызметті жүзеге асыратын органдарға, мекемелерге және өзге де ұйымдарға мемлекеттік қолдау көрсету тәрізді қағидағар негізделуі тиіс:

Тәрбие және профилактикалық жұмыс жүйесіне ата-аналар қауымдастығы, оқушылардың өзін-өзі басқаруының өкілдері қамтылуы, сондай-ақ ведомствоаралық іс-қимылдардың барлық ресурстары пайдаланылуы және білім беру ұйымының әкімшілігімен, мұғалімдерімен, ата-аналармен, мектеп қоғамдастығымен, алдын алу жүйесінің басқа да субъектілерімен арасындағы қарым-қатынас нығайтылуы тиіс.

Қазіргі мол тәжірибеге сүйене отырып, әлеуметтік тәуекел тобының балаларымен жеке жұмыс жүргізу және оларға психологиялық және педагогикалық көмек көрсету; оқушы тұлғасына социумның кері әсерін барынша төмендеу және тұлғаның жан-жақты дамуы, тәрбие берудің қолайлы ортасын құру үшін оның барлық жағымды мүмкіндіктерін жан-жақты пайдалану тәрізді бағыттарды есепке ала отырып, алдын алу жұмыстарының түрлері мен әдістерін жетілдіруі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеяның 44/25 резолюциясымен қабылданған «Бала құқықтары туралы конвенция». http://adilet.zan.kz/kaz/docs/B940001400_
2. <https://studopedia.info/2-21360.html>
3. <https://fb.ru/article/304320/chto-oznachaet-ponyatie-asotsialnyiy-eto-cherta-haraktera-ili-psihicheskoe-zabolevanie>
4. <https://psychology.academic.ru/6303/>
5. <http://cgon.rospotrebнадzor.ru/content/62/964/>
6. Орысша-қазақша түсіндірме сөздік: Педагогика / О 74 Жалпы редакциясын басқарған э.ғ.д., профессор Е. Арын - Павлодар: «ЭКО» ҒӨФ. 2006. - 482 б.
7. https://wiki2.org/ru/Международная_ассоциация_по_предотвращению_самоубийств
8. <https://www.youtube.com/watch?v=O4j0ghYIEkw>
9. https://studbooks.net/1713163/psihologiya/metody_profilaktiki_suitsidalnogo_povedeniya_podrostkov_napravleniya_formy_struktura
10. Ворсина О.П., Дианова С.В., Чернигова Е.П. Вопросы диагностики и профилактики суицидального поведения детей и подростков. Методические рекомендации для врачей общесоматической сети, школьных психологов. Иркутск – 2015.
11. Бочарова Ю. Ю. Ориентация теории и практики образования на продуктивный конфликт (на примере ФРГ): автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Красноярск, 2004. 24 с.
12. Krappmann L. Kinder und die Bewältigung von Aggressionen // M. Endres (Hrsg.): Krisen im Jugendalter. München: Reinhardt, 1994. S. 240.
13. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4749652/>
14. Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy // Psychological Review. - 1993. - № 100. -P. 674-701.].
15. The Personal and Guidance Journal - №8, Барселона.,2012
16. Farrington D. P., Loeber R., Van Kammen W. B.. Long-term criminal outcomes of hyperactivity-impulsivity-attention-deficit and conduct problems in childhood // Straight and devious pathways from childhood to adulthood / Eds. Robins L. N., M. Rutter. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990. -P. 62-81.].
17. Skinner B. F. A matter of consequences. - N. Y., 1983.
18. Ben-ari E. Japanese childcare: An interpretive study of culture and organization. — L.; N. Y.: Kegan Paul International, 1997. — X, 175 pp. — (Jap. studies ser.).
19. Farrington D. P., Loeber R., Van Kammen W. B.. Long-term criminal outcomes of hyperactivity-impulsivity-attention-deficit and conduct problems in childhood // Straight and devious pathways from childhood to adulthood / Eds.

Robins L. N., M. Rutter. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990. -P. 62-81.].

20. Медиативный и восстановительный подходы в профилактике девиантного поведения несовершеннолетних: опыт Ярославской области. г. Ярославль, 2016.

21. Подготовка несовершеннолетних к волонтерской деятельности по профилактике безнадзорности среди сверстников: Методическое пособие. – Казань: Изд-во «Отечество», 2012 г. - 185с.

22. <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/13/tre>

23. Ерофеева И.В. Методические рекомендации по организации воспитательно-профилактической работы и деятельности совета учреждения образования по профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. 2016 г.

24. http://www.narkotiki.ru/5_6455.htm

25. Кузнецова Е.В. Предупреждение делинквентного поведения несовершеннолетних, продуцируемого контентом сети интернет диссертация: дис. ... канд. юрид. наук. Москва – 2019.

26. Акопов Г.Л. Глобальные проблемы и опасности сетевой политики. М., 2004.

27. Кузнецова Е.В. Правовые меры обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних в сети Интернет: российский и зарубежный опыт: методические рекомендации. М., 2016.

28. <https://www.unicef.org/kazakhstan/>

29. Pinheiro P.S. World Report on Violence Against Children. 2006. URL: <http://www.unicef.org/violencestudy/reports>.

30. <http://religionmap.kz/ru/news/view?id=265>

31. <https://www.qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/>

MainMenu

32. National Society for the Prevention of Cruelty to Children <https://www.nspcc.org.uk/>

33. «Анализ положения детей Республики Казахстан, 2019», ЮНИСЕФ

34. [https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31102748#pos=1385;-18.](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31102748#pos=1385;-18)
<http://qogam.gov.kz/ru/complain>

35. МВД РК, данные по официальному запросу, № исх:6/02/20-3 от 6.02.2020

36. Бутенко Л.П. Свободное время: за и против подростков // Семья и школа.– 2004. – № 2. – С. 9-12.

37. <https://moluch.ru/conf/ped/archive/103/5528/>

38. <http://naotrud.ru/9-uncategorised/316-smolyakova-s-a>

39. <https://nsportal.ru/shkola/sotsialnaya-pedagogika/library/2016/10/15/rabota-shkoly-s-detmi-gruppy-riska>

40. <https://voobrazhulia.ru/professionalnaya-psihologicheskaya-liga-professionalnaya-psihoterapevticheskaya-liga-ppl-chlenstvo-v/>

41. Сулейменова, Ж. А. Взаимодействие семьи и школы как важный фактор социализации подрастающего поколения / Ж. А. Сулейменова. — Текст

: непосредственный // Педагогика: традиции и инновации : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). — Т. 1. — Челябинск : Два комсомольца, 2011. — С. 27-30. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/949/> (дата обращения: 19.08.2020).

42. <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-profilaktike-pravonarusheniy-obuchayuschih-sya-kolledzha>

43. http://saptch.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=147:2014-04-23-20-52-21&catid=18:2013-04-25-20-01-05

44. <https://blagovichi.schools.by/pages/pravila-bezopasnogo-interneta>

45. <https://xn---ctbajehzia2a.xn--p1ai/informatsionnaya-bezopasnost/informatsiya-dlya-roditelej-ob-informatsionnoj-bezopasnosti-detej>

46. <https://gigabaza.ru/doc/68252.html>

47. <http://cgon.rospotrebnadzor.ru/content/62/964/>

48. <http://26school.by/index.php/uchashchimsya/klassnomu-rukovoditelyu/rekomendatsii-klassnomu-rukovoditelyu>

49. «Методические рекомендации по организации деятельности Республиканского Общественного Объединения «Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан».

50. Медиация в образовании: поликультурный контекст : материалы I Междунар. науч. конф. Красноярск, 24-26 октября 2019 г. / под общ. ред. О. Г. Смоляниновой: Сиб. федер. ун-т, 2019. – 421 с. Адамова М. Е. Требования к профессионализму школьных медиаторов для интеграции медиативных практик в образовании.

51. Авидон И Гончукова О. Тренинги взаимодействия в конфликте. Материалы для подготовки и проведения. "Речь" Санкт-Петербург, 2008.

52. <https://braslavroo.ihb.by/spc/pedagogs/548-2018-11-15-07-36-10.html>

53. <https://depobr-molod.admhmao.ru/obrazovanie-v-yugre/vospitanie/metodicheskie-rekomendatsii/1668445/organizatsiya-pomoshchi-detyam-postradavshim-ot-nasiliya-i-zhestokogo-obrashcheniya>

54. <http://socialpedagog.mouthernov.edusite.ru/p5aa1.html>

55. <https://kadetgrodnno.schools.by/pages/shkolnyj-bulling>

56. <https://gym1507uz.mskobr.ru/files/Pamiatka%20po%20suicidu.pdf>

57. Молодцова Т.Д. Социально-профилактическая деятельность с девиантными подростками как проблема исследования // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 3-3. – С. 283-285;

Мазмұны

Кіріспе	3
1 Балалар мен жасөспірімдер арасында қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алудағы халықаралық тәжірибе	6
2 Қазақстан Республикасында балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу	30
3 Орта білім беру ұйымдарында балалар мен жасөспірімдер арасындағы қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу бойынша әдістемелік ұсынымдар	48
Қорытынды	85
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	86

Введение

Актуальность темы:

В настоящее время система воспитания детей и молодежи претерпела существенные изменения. Это связано с тем, что постепенно утрачивают свою силу действующие ранее моральные нормы и правила поведения в обществе, которые зачастую подменяются материальными интересами.

Асоциальное поведение подростков – проблема многофакторная, включающая в себя целый комплекс проблем «трудных» подростков. Среди факторов, влияющих на формирование девиантного поведения можно выделить: недостатки в воспитании ребенка, несоответствие воспитания индивидуальности ребенка, отклонения в психологическом и физиологическом развитии, негативные факторы среды

Типичными проявлениями девиантного поведения являются ситуационно обусловленные детские и подростковые поведенческие реакции, такие как: демонстрация, агрессия, вызов, самовольное и систематическое отклонение от учебы или трудовой деятельности, систематические уходы из дома и бродяжничество, которые проявляются в трех основных формах: алкоголизм, наркомания, проституция. Данные формы отклоняющегося поведения имеют свои причины, среди которых выделяют: биологические, психологические, социально-педагогические, социально-экономические, морально-этические.

Именно подростковый возраст отличается бурными процессами физического развития, полового созревания, нравственного развития и формирования личности. Данная проблема уже перестала быть только психолого-педагогической, она стала социальной.

В Казахстане, несмотря на снижение количества преступлений, подростков с алкогольной и наркотической зависимостью, к сожалению, число школьников с девиантным поведением с каждым годом возрастает, потому что увеличивается число факторов, способствующих формированию отклоняющегося поведения.

За 2019 год отмечается тенденция роста количества несовершеннолетних, привлеченных к административной ответственности – 8 667 человек, что на 11% выше в сравнении с 2018 годом (5 102). Данные в динамике за период 2011-2019 годы не показывают значительного снижения количества беспризорных и безнадзорных детей. Несмотря на принимаемые меры по предупреждению фактов суицида среди несовершеннолетних, за последние три года статистика детского суицида (2017- 166, 2018 – 178, 2019 – 180) и их попыток (2017- 356, 2018 – 329, 2019 – 351) не снижается. Решение вопросов предотвращения детских суицидов требует постоянного контроля и принятия эффективных мер предупреждения.

В Государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы указано, что рост детской и подростковой преступности и случаев суицидов свидетельствуют о необходимости усиления воспитательной работы.

Перед организациями образования стоит задача создания условий для

социализации, предупреждения преступности и организации комплекса мер, направленных на предотвращение детской беспризорности и безнадзорности несовершеннолетних, а также защиту их прав и законных интересов, что является приоритетной задачей.

Целью разработки методических рекомендаций является оказание методической помощи педагогам в области профилактики асоциального поведения обучающихся.

Исходя из основной цели, определены следующие *задачи*:

- изучить международный опыт по профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков;
- проанализировать отечественный опыт профилактики асоциальных явлений среди детей и подростков;
- разработать методические рекомендации педагогам по профилактике асоциального поведения подростков.

В ходе подготовки материалов были изучены международные и отечественные документы, регламентирующие права несовершеннолетних на специальную защиту и благоприятные условия для физического, умственного, нравственного и духовного развития. Это, прежде всего, Конвенция о правах ребёнка, Декларация прав ребёнка, Руководящие принципы Организации Объединённых Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних, Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье»; Закон Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан» и др.

При написании работы были использованы монографии и научные статьи зарубежных и отечественных ученых, периодические издания, учебные пособия и учебники по социальной работе, педагогике и психологии.

Статистические данные изложены из доклада о положении детей в Республике Казахстан за 2019 год, подготовленного Центром исследований Сандж на основе анализа официальной статистики, сведений, предоставленных государственными центральными и местными исполнительными органами, а также данных социологических исследований.

В докладе отражены вопросы демографии, состояния здоровья, образования, социальной поддержки семей и детей, перечень законодательных актов в сфере защиты прав детей, принятых в 2019 году. Приведены количественные и качественные характеристики положения детей в динамике за последние пять лет.

Особое внимание уделено вопросам безопасности детей, системе профилактики безнадзорности, социального сиротства, преступлений в отношении детей, жестокого обращения с детьми, в целом, проблемам детей и семей, находящихся в трудной жизненной ситуации.

В работе использованы аналитические материалы и методические разработки общественного фонда «Bilim Foundation», Республиканского Общественного Объединения «Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан», Общественного объединения «Профессиональная Психологическая Лига». В ходе изучения материалов вызвали большой интерес:

- разработанная модель системных мер профилактики девиантного поведения среди детей и подростков, которая охватывает систему контроля и оценки результативности осуществления профилактических мероприятий.

- новые психологические методики диагностики, профилактики и психокоррекции в целях повышения эффективности работы психологической службы школы;

- лучшие практики по психотерапии детей и родителей для школьных психологов.

Проблема асоциального поведения изучается давно, но несмотря на это в современном мире она не становится менее актуальной. Дело в том, что асоциальное поведение, как правило, закладывается в подростковом возрасте. В течение этого периода происходит своеобразный переход от детства к взрослости, от незрелости к зрелости, который пронизывает все стороны развития подростка. Применительно к подросткам с различного рода отклонениями в поведении в методических рекомендациях используются термины: «трудные дети», «трудный подросток», «дезадаптированные дети»; «дети, нуждающиеся в специальной заботе»; дети «группы риска»; «девиантное поведение», «асоциальное поведение» «делинквентное поведение», «безнравственное поведение» и другие названия нестандартного поведения.

Структура работы представлена введением, тремя главами, заключением, списком использованной литературы. Во введении обоснована актуальность исследования, определены объект и предмет исследования, сформулированы цель и задачи.

В соответствии с целью и задачами методических рекомендаций в первой главе раскрыт опыт отдельных зарубежных стран по профилактике асоциального поведения подростков, рассмотрены основные особенности профилактических мероприятий среди обучающихся подросткового возраста.

Во второй главе рассматривается проблема профилактики девиантного поведения подростков; представлены основные проблемы девиантного поведения в Казахстане; выявлены меры, принимаемые государством и обществом по профилактике девиантного поведения подростков.

В третьей главе даны методические и практические рекомендации педагогам, занимающиеся вопросами профилактики асоциального поведения подростков.

В заключении излагаются главные выводы, полученные в результате изучения и анализа исследуемой проблемы.

1 Международный опыт по профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков

Вопросы благополучия детей и защита их прав закреплены в международных документах [1], которые являются правовой основой для всех стран для решения комплексных проблем всех сфер жизнедеятельности не достигших совершеннолетия лиц.

Впервые на международном уровне благополучие детей и их права, в том числе в рамках превенции правонарушений в их отношении была озвучена в 1924 году Лигой Наций в Женевской декларации прав ребенка, где права детей рассматривались в основном в контексте мер, которые необходимо было принять в отношении рабства, детского труда, торговли детьми и проституции несовершеннолетних.

Основополагающим международным нормативно-правовым документом является Декларация прав ребенка, принятая 20 ноября 1959 года Генеральной Ассамблеей ООН. Она регламентирует права несовершеннолетних на специальную защиту и благоприятные условия для физического, умственного, нравственного и духовного развития, на имя и гражданство с рождения, на социальное обеспечение, на любовь и понимание со стороны окружающих, на получение бесплатного обязательного образования, на защиту от жестокости и эксплуатации и иные.

Конвенция о правах ребенка, подписанная в Нью-Йорке 20 ноября 1989 года, признаёт ребенка носителем всех общечеловеческих прав с момента его рождения и неотъемлемость этих прав приобретает силу нормы международного права. Ребенку законом и другими средствами должна быть обеспечена всесторонняя специальная защита и предоставлены возможности и благоприятные условия, которые позволяли бы ему развиваться физически, умственно, нравственно, духовно и в социальном отношении здоровым и нормальным путем, в условиях свободы и достоинства. Впервые на межгосударственном уровне в Конвенции озвучены основополагающие гуманистические неотъемлемые права несовершеннолетних.

Конвенция ООН «О правах ребенка» (1989 г.) и Всемирная Декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей (1990 г.) определяют универсальные международные правовые нормы, гарантирующие детям основные права человека, в том числе право на защиту, полноценное развитие, жизнь в семье.

В ходе исследования был изучен международный опыт отдельных стран по вопросу профилактики поведения подростков, связанного с нарушением норм и правил, принятых в обществе (асоциальное поведение).

Изучение зарубежного опыта по данной проблеме дает возможность ознакомиться с опытом лучших практик других стран и применить их в отечественной системе образования.

В настоящее время мировой опыт свидетельствует о том, что при помощи методик и образовательных технологий можно своевременно разрешать социальные конфликты, осуществлять адекватную общественным вызовам

профилактику разнообразных форм социальных девиаций подростков. Примером такого опыта является социально-педагогическая деятельность по профилактике и редуцированию конфликтов в образовательной среде Федеративной Республики Германия, впитавшая в себя интернациональные превентивные идеи и технологии, базирующиеся на принципах гуманизма и ненасилия.

Основными понятиями, раскрывающими сущность профилактики, являются предохранение, предупреждение, предотвращение, предостережение, устранение и контроль. Социально-педагогическая профилактика и коррекция конфликтного поведения подростка включает в себя всестороннее психолого-педагогическое изучение личности (диагностика личностных дефицитов), выявление и изучение неблагоприятных факторов социальной среды (диагностика среды), коррекцию среды (в том числе неадекватных методов воспитания) и коррекцию дисгармоничных черт личности [2].

В Германии социальная превенция рассматривается как комплекс методов, ориентированных на предупреждение отклоняющегося поведения индивида. В рамках превенции проводятся диагностические мероприятия. Это комплексный процесс исследования социального явления с целью выявления, распознавания и изучения причинно-следственных связей и отношений, характеризующих состояние проблемы и тенденции ее дальнейшего развития. Профилактическая работа предполагает изменение социальной, семейной, личной ситуации подростка путем применения специальных педагогических и воспитательных мер, способствующих улучшению качества жизни, отказу от насильственного поведения.

Круг задач педагогической профилактики чрезвычайно разнообразен: подготовка учителей для работы с трудными детьми, содействие улучшению социального самочувствия; устранение психотравмирующей и социально опасной ситуации; снижение риска злоупотребления наркотических, алкогольных веществ; тренировка и формирование просоциального поведения.

Профилактическая функция образовательных и социально-педагогических организаций заключается в раннем выявлении неблагополучных, конфликтных несовершеннолетних, проблемных семей, в оказании им своевременной педагогической, психологической, социальной и юридической помощи. Правовые механизмы государственной социально-превентивной политики Германии определяет новый Закон о помощи детям и молодежи (1991 г.).

Ключевая роль в системе профилактики Германии отводится школам и социально-педагогическим учреждениям. В школах ее осуществляют специально подготовленные педагогические кадры – школьный социальный педагог, педагог-консультант и школьный психолог. Система школьной профилактики предусматривает проектную деятельность социального работника и других специалистов в школе; курсы и тренинги по конфликтологии для педагогического персонала и обучающихся (Mediation); школьные акции и уроки социальной компетенции; – организацию продленного дня, общественную работу родителей; внедрение развернутой общешкольной

программы профилактики; спортивные и туристические мероприятия («педагогика переживания и приключений» – *Erlebnispädagogik*) и др.

Во всех действующих профилактических программах отмечаются несколько ключевых факторов. Мероприятия согласовываются и объединяются в особый превентивный блок, проводимый различными фондами и организациями. Так, например, еженедельные школьные проекты координируются с деятельностью уличных социальных работников. К действиям, организуемым полицией, в обязательном порядке привлекаются лидеры определенных неформальных групп – проводится проектная работа с этой группой (скинхеды, ультралевые, футбольные фанаты, уличные бродяги), профилактические акции освещаются в СМИ.

Наряду с государственными учреждениями и проектами, деятельность которых непосредственно ориентирована на предупреждение конфликтов и насилия среди детей и молодежи, функционируют общественные организации помощи молодежи – «Свободные носители социальных услуг (*Freie Träger*)». Это негосударственные объединения и союзы, независимые благотворительные организации, церкви и религиозные объединения (Красный Крест, католический союз «Каритас», организация объединенных трудящихся «АВО» и т. д.) [3].

Анализ опыта Германии свидетельствует о том, что профилактическая работа в педагогике, будучи хорошо организованной и имеющей четкий юридический статус, приносит значительный социальный эффект, уменьшает число асоциальных поступков. Применение альтернативных мер профилактики, не связанных с репрессиями, дает государству шанс удержать подростка от совершения новых деликтов. Современная образовательная практика показывает, что инновационное развитие системы профилактики требует выхода за ее рамки и привлечения соответствующих знаний междисциплинарного и кросскультурного характера.

Антиобщественное (асоциальное) поведение было широко определено как поведение, оскорбляющее других людей, собственность, социальные нормы или правила и законы. У детей младшего возраста антисоциальное поведение часто проявляется как подрывное поведение и словесная или физическая агрессия в детских садах или школах, в то время как антисоциальное поведение у подростков также может включать в себя правонарушительное поведение и употребление психоактивных веществ. Известно, что дети младшего возраста с антиобщественным поведением подвергаются повышенному риску возникновения постоянных проблем и насилия среди молодежи, а также более плохого функционирования в жизненных сферах, таких как образование, занятость и личные отношения. В этом случае ранняя профилактика необходима в качестве важной политики в отношении решения проблемного поведения подростков с помощью поддержки родителей. В Швеции поддержка родителей в их родительских функциях является правительственным приоритетом и по инициативе Министерства здравоохранения и социальных дел был разработан ряд программ. Программы для родителей предлагаются в рамках социальных служб, а также в клиниках, школах, молодежных клиниках

и неправительственными организациями, и они обычно направлены на изменение поведения родителей, улучшение их коммуникативных навыков и расширение их знаний о том, как продвигать просоциальное поведение своих детей.

Тренинг по управлению родителями является общим термином для программ воспитания, основанных на принципах оперативного обучения и социального обучения. Обучая родителей, используются более позитивные родительские навыки (например, хвалить детей при участии в просоциальном поведении) и менее негативные и грубые родительские практики. Эти программы направлены на поддержку просоциального поведения у детей.

Программы для родителей и семьи, которые в первую очередь направлены на предотвращение употребления алкоголя несовершеннолетними и употребления психоактивных веществ, также оказались эффективными.

Одним из хорошо известных инициатив США является программа «Укрепление семей для родителей и молодежи» для родителей подростков от 10 до 14 лет (SFP 10–14). Программа SFP первоначально предназначалась для родителей, злоупотребляющих психоактивными веществами, и их детей, но с годами она была модифицирована для удовлетворения потребностей новых групп населения. SFP 10–14 для реализации в школах предлагается всем семьям и детям в классе, т.е. независимо от уровня риска развития или антисоциального поведения детей. Это мультимодальное вмешательство, которое включает в себя отдельные занятия для родителей и детей, а также совместные семейные занятия. Программа имеет теоретическое обоснование в модели устойчивости и модели социальной экологии употребления веществ подростками, и это в первую очередь направлено на усиление защитных факторов для подростков и родителей. Каждый сеанс посвящен определенному защитному и соответствующему фактору риска. Все родительские занятия основаны на видео и направлены на улучшение, например, коммуникативных навыков, семейных связей и ожиданий, связанных с употреблением психоактивных веществ.

Как и у детей младшего возраста, антисоциальное поведение среди подростков старшего возраста было связано с низким уровнем функционирования в школе и сферах отношений, а также в целом плохим исходом для взрослых. Для уменьшения ранних признаков и предотвращения консолидации антисоциального поведения у старших подростков описанные выше программы были позднее адаптированы к версиям для родителей подростков – «Комета для родителей молодежи 12–18 лет» и ParentSteps для родителей молодежи 13–17 лет. Обе эти программы проводятся на уровне вторичной профилактики, т.е. они ориентированы на родителей подростков с ранними признаками антиобщественного поведения и тех, кто подвержен риску сохранения такого поведения. Каждая из двух программ основана на тех же теориях, что и версии для младшего возраста, описанные выше [4].

По данным американских исследователей, ранняя профилактика (для детей дошкольного возраста из семей высокого риска) дает лучший и более стойкий результат. Дошкольный проект Перри (Perry Preschool Project),

разработанный в Мичигане в начале 60-х гг., имел последствие в течение 19 лет. В проекте принимали участие 123 чернокожих ребенка в возрасте от 3 до 4 лет с низким уровнем IQ (коэффициента умственного развития), происходящие из семей с низким социальным статусом и высоким уровнем риска асоциального поведения. Все дети случайным образом были разбиты на две группы: экспериментальную и контрольную. Дети экспериментальной группы занимались по специальной программе подготовки дошкольников, которая включала ежедневные занятия и ежедневные встречи с семьей в домашней обстановке, что контролировало и саму семью. Цель проекта состояла в содействии умственному развитию, развитию мотивации к учебе, научению просоциальному поведению и коррекции внутрисемейных отношений. Хотя рост IQ носил временный характер, члены группы дошкольного обучения впоследствии лучше учились, большее их число, по сравнению с контрольной группой, поступило в высшие учебные заведения, они заняли более престижные должности и реже подвергались аресту - 31 против 51% [5].

Современная американская массовая школа больше внимания стала уделять психосоциологии профессии, выбору «стиля жизни». В связи с этим важным элементом программ воспитания личности является специальный раздел по обучению принятию решений в различных ситуациях. Работа ведется последовательно, по этапам. В начале происходит знакомство с физическими, эмоциональными, поведенческими симптомами, которые сигнализируют о том, что с обучающимися происходит что-то непонятное («есть проблема!»). Для этого необходимы навыки самонаблюдения и самоанализа. Затем развивается умение предвидеть неблагоприятные последствия, которые могут быть вызваны наметившейся проблемой. «Предвидение неприятностей приучает человека относиться к ним хладнокровно, закаляет волю». На следующем этапе внимание концентрируется на возможных выходах из затруднительных ситуаций, поиске наиболее оптимальных решений. В процессе обучения развиваются коммуникативные навыки. Они необходимы для того, чтобы сформулировать мнение, обсудить проблему, получить совет в затруднительной ситуации; целенаправленно вырабатываются ценностные ориентации.

Такое поэтапное обучение позволяет в итоге сформировать заранее запрограммированные качества. Для повышения эффективности обучения используются ситуации, установки, ориентировки с последующей коррекцией. Одновременно происходит накопление социального опыта, тренировка целого ряда психологических, социально-психологических и функциональных умений [6].

В пенитенциарных учреждениях США особое внимание уделяется формированию доброты и гуманности. Прообразы трудовых коммун, созданных А. С. Макаренко в первые годы Советской власти, существуют сейчас в США и Великобритании. Коммуны имеют своей целью выработку у оступившихся подростков и молодежи навыков «выживания» в обществе. Коммуны предполагают совместное ведение хозяйства и проживания, а потому для их функционирования требуется сотрудничать со многими службами и

решать такие задачи, как сбор средств, поиск территории, налаживание контактов с полицией и местными колледжами и университетами, а также одобрение местных жителей.

Повсеместно в США, Великобритании, Канаде, ряде стран Европы в целях профилактики используется заключение контрактов, которые регулируют обмен подкрепляющими стимулами между двумя и более сторонами и устанавливают четкие нормы взаимодействия на стадии предделинквентного поведения (предасоциального поведения). Это могут быть контракты между родителем и ребенком, учителем и ребенком. Однако заключение контрактов наиболее эффективно, если они включены в многокомпонентную программу профилактики. Такой способ предотвращения асоциального поведения подростка совершенно не дает результатов, если родители утратили функции контроля над ребенком, а также если учитель не пользуется авторитетом у подростка [7].

Наиболее эффективны программы, которые встраиваются в содержание школьного образования и охватывают не только предделинквентов, но и детей обычного адаптивного поведения. В частности, в программе американских школ предусмотрено изучение основ системы правосудия.

В Лос-Анджелесе существует программа посещения исправительных учреждений подростками предделинквентного поведения. Подростки посещают полицейский участок, камеры предварительного заключения, тюрьму для несовершеннолетних преступников, морг. Впечатления, полученные от такого рода «экскурсий», вызывают сдерживающее воздействие, желание не оказаться там никогда. Родители подростков дают письменное согласие на участие ребенка в такой программе.

Наибольший интерес у ученых и практиков вызвала программа Престона и Карнеги (Бирмингем, Великобритания), которая предоставляет возможности для работы с делинквентами в их естественном окружении. В ней применяется жетонная система Скиннера, индивидуальная постановка целей и заключение контрактов; кроме того, она помогает развить трудовые навыки тем делинквентам, которые заканчивают школу. Последующее наблюдение показало, что спустя год большая часть группы имела работу и лишь несколько человек совершили преступление.

Жетонная система, предложенная основоположником теории оперантного научения (Operant conditioning) американским ученым Б. Ф. Скиннером, используется во многих зарубежных странах. Вместо аверсивного (неприятного, болевого, карательного) контроля поведения Скиннер рекомендовал позитивное подкрепление как наиболее эффективный метод устранения нежелательных действий. Он доказывал, что поскольку позитивные подкрепляющие стимулы не дают негативных побочных явлений, связанных с аверсивными стимулами, они более пригодны для формирования человека. Для поощрения различной желаемой деятельности вводится жетон - символический заменитель, который делает доступным некоторое количество желаемых вещей (предметов или действий), вроде пластиковой карточки или оценки.

Таким образом, индивиды могут быть награждены за участие в такой

позитивной деятельности, как уборка, завершение учебного задания или проявление инициативы, участие в художественной самодеятельности, прикладном творчестве и т. д. В некоторых программах подростки могут лишаться жетонов за негативное поведение, такое, как провоцирование драк, эксцентричные действия или уклонение от обязанностей. Следует отметить, что жетонная система вознаграждений интенсивно использовалась в различных ситуациях в классе с «нормальными» детьми, делинквентными подростками, людьми, склонными злоупотреблять наркотиками, и умственно отсталыми. Ее назначение заключалось в том, чтобы устранить страх, гиперактивность, агрессивное поведение у детей и подростков программах [8].

Наиболее эффективными оказались программы, ориентированные на более ранний возраст – для детей, еще не совершивших правонарушений. В западной системе предупреждения делинквентного и криминального поведения подростков существуют три этапа: первичной, вторичной и третичной профилактики. Последняя направлена на ресоциализацию бывших преступников. Вторичная профилактика представляет собой замену уголовной ответственности альтернативными видами исправительного воздействия с целью остановить развитие преступности путем минимизации юридического вмешательства. Первичная профилактика адресована детям и подросткам группы риска, которые не совершили правонарушений, но в силу ряда причин могут их совершить. Она ориентирована на те специфические факторы, причины, условия, недостатки, личностные конструкты, которые в большей мере коррелируют с делинквентностью в данной возрастной группе.

Таким образом, профилактическое вмешательство зависит от того, какая стадия развития является мишенью, и от того, на чем оно фокусируется: на референтной группе, школе или семье.

Образование и социализация подростка в Японии характеризуются наличием тесной эмоциональной связи между участниками этого процесса. Благодаря этому нормы поведения и моральные ценности, принятые во взрослом обществе, легче передаются подрастающему поколению.

В Японии отмечается низкий уровень развития преступности, в частности, среди молодежи. Политика Японии в сфере преодоления девиантного поведения молодежи имеет свою специфику. Многолетний опыт борьбы правительства страны с поведенческими отклонениями в подрастающем и молодом поколениях, основанный на сочетании традиционных превентивных мер с инновационными, позволяет говорить о его универсальности.

К основным причинам преступности несовершеннолетних и молодежи ученые относят неуверенность молодых людей в будущем, неудовлетворенность методами управления обществом. Проведенные в Японии исследования также показывают, что среди несовершеннолетних правонарушителей чаще оказываются те, кто вырос без родителей, а также выходцы из малообеспеченных семей.

Целенаправленная деятельность властей страны сосредоточена на высоком уровне стандартизации образования. В этом отношении Япония

похожа на Францию и Швецию, где система дошкольного образования также регулируется центральной бюрократией, и отличается от США и Великобритании, где эти организации управляются, как правило, местными муниципалитетами. Приучение детей к дисциплине, строгий контроль их обучения, полная и всесторонняя стандартизация учебных программ на общенациональном уровне – вот те средства, которые применяет государство для повышения эффективности использования своих людских и материальных ресурсов. Тесное взаимодействие институтов социализации и ее объектов во многом обуславливает большую восприимчивость подрастающего поколения Японии к ценностям и нормам взрослых. Любое же проявление девиации в большинстве случаев вызывает у подростков отторжение.

Все начинается с детства. Главная цель дошкольного воспитания в Японии – выработка самостоятельности, стремления добиваться полноценного выполнения ребенком поставленных перед ним целей и задач, ощущения различий между формальным и неформальным поведением одновременно с закреплением привычек и обычаев, подходящих для жизни в группе (включая в первую очередь удовольствие от общения с другими членами группы).

Цель дошкольного образования – «трансформировать сырьевой материал, которым являются маленькие дети, в социально приемлемый продукт». С самого раннего детства этот процесс протекает гораздо более бюрократизированным и институтированным образом, чем в большинстве других государств. Стандартизация дошкольного образования позволяет превратить процесс социализации детей в процесс проникновения государства в жизнь любого индивида во имя достижения единства, стабильности и экономического прогресса. Характерной чертой системы дошкольного воспитания в Японии также является тесное общение преподавателей, проходящее в неформальной обстановке не менее двух раз в месяц [9].

Японские исследователи А. Кадоваки и М. Таки утверждают, что основной причиной девиации подростков является нехватка навыков социализации. М. Таки, выявляя сильную взаимосвязь между самим стрессом, источником стресса и девиантным поведением, предлагает так называемую «Программу по поддержке сверстников», целью которой должно стать разрешение проблем социализации школьников для снижения уровня девиации. В частности, наладить отношения подростков внутри возрастных групп с помощью так называемого «тренинга для улучшения навыков социализации» — воссоздать традиционные для японского общества виды совместной деятельности детей и подростков, помогающих им идентифицировать себя с определенной социальной группой.

Общественность в Японии играет основополагающую роль в процессе предупреждения преступности. Законодательные инициативы и специализированные программы правительства не были бы столь действенны, если бы не находили своевременный отклик и поддержку в обществе.

Адресный характер антидевиантной политики правительства Японии, ярко выраженный в последние десятилетия, сконцентрирован на профилактических мерах в средних и старших классах школы, а также мерах,

позволяющих объединить усилия правительства, семьи, школы и общественности страны в целях предупреждения девиантного поведения молодежи. Доминантой антидевиантной политики Японии являются такие социальные институты, как школа, семья, группы сверстников.

С 1980 г в Японии созданы и успешно работают локальные центры по делам несовершеннолетних в небольших городах и деревнях, всего их насчитывается около шестисот. Каждый центр оказывает помощь подросткам, оказавшимся в трудной жизненной ситуации, предостерегая от неправильных импульсивных сиюминутных решений. Деятельность сотрудников этих центров направлена на выявление детей и подростков, уклоняющихся от учебы. Поэтому сотрудники выходят на дежурство в гражданской одежде и проводят наблюдение за подростками на улицах, в залах игровых автоматов, кинотеатрах, супермаркетах и т. д. Особенное подозрение вызывает у работников центра появление на улице ребят школьного возраста в утренние часы, когда они должны учиться. Выясняя в разговоре с такими подростками причину их отсутствия в школе, сотрудник принимает решение, как поступить: вернуть на занятия, привести к родителям, задержать до выяснения обстоятельств. В функции сотрудников центра входит и оказание необходимой помощи родителям в виде рекомендаций по воспитанию подростков. К такому патрулированию по городу, другому населенному пункту привлекаются добровольные помощники полиции. Соединение усилий полиции, школы и общественности дает положительные результаты [10].

Одной из наиболее популярных форм предотвращения преступлений, распространенной в США и странах Западной Европы, является контролирование окрестностей силами местных жителей (*neighborhood watch*). Местные жители при поддержке полиции организуют патрулирование местности, охрану домов, оказывают взаимную помощь. Они могут выступать и как группа давления на полицию, если та попустительствует совершению преступлений, например не борется с наркоторговцами и проституцией или не оказывает должного воздействия на родителей за ненадлежащее воспитание детей. Такие группы в США существуют уже более 30 лет и корнями уходят в социальные политические традиции коллективной самопомощи. Для них характерна повышенная бдительность, хорошее знание местных условий, обычаев и людей. Большое значение они имеют в плане предотвращения подростковых правонарушений.

Западные ученые Эндрюс, Бонта, Ходж провели анализ существующих программ по предотвращению делинквентного поведения подростков. Три фактора, которые могут оказаться решающими для получения успешного результата, - это место проведения профилактического вмешательства, мишени и модели изменения.

Первый фактор – места – связан с успешной деятельностью в школе, где проходит систематическая работа, а не проведение очередной кампании. Именно в школе, где внедряются социально-педагогические технологии, ориентированные на индивидуальность делинквента, профилактическая работа с подростками очень результативна.

Второй фактор эффективности – правильно выбранная мишень профилактического воздействия – требует вмешательства профессионалов в области психологии, педагогики, медицины. Установить эндогенные причины асоциальности сотрудникам правоохранительных органов, как правило, не удается, поэтому в профилактике учитываются в основном внешние, социальноэкономические факторы, связь которых с совершением определенного вида преступления может быть очень слабой.

Проблемой первостепенной важности является модель изменений – третий фактор успешности превентивной работы. Модель изменений должна лежать в основе такой работы и опираться на теорию криминального поведения. Она должна быть нацелена на характеристики, предположительно опосредующие криминальное поведение, например личностные черты [11].

Перед образовательными организациями встает задача организации эффективной работы по профилактике безнадзорности и правонарушений среди несовершеннолетних, оказанию поддержки в развитии личности и формировании социально приемлемого поведения подростка, помощи в социализации личности. Последствиями безнадзорности может становиться увеличение числа правонарушений несовершеннолетними, девиантное поведение, дезадаптация подростков в социальной среде, вредные привычки, включая табакокурение, употребление алкоголя и психоактивных веществ.

Среди выявленных средств по профилактики асоциальных явлений среди детей и подростков наиболее эффективным является создание толерантного социума через использование служб медиации в школах. К настоящему времени все больше доводов в пользу того, что стремление к толерантности в отношениях с окружающими характеризует универсальную поведенческую мотивацию человека. Поведение всех людей определяется главной целью – снятием негативного эмоционального напряжения. Установлено, что каждый человек, выстраивая свое поведение, отдает предпочтение стратегиям, ведущим к уменьшению дистресса. Именно стремление к толерантности представляет собой главную мотивацию поведения.

В России активно развивается направление деятельности по созданию служб медиации в образовательных организациях. В региональный инновационный проект «Развитие служб медиации в образовательных организациях» активно включились школы, планируется создать Ассоциацию школ по развитию служб медиации. Обращается внимание на то, что любой социум заинтересован в наличии толерантных отношений между своими членами, поскольку такие отношения служат основой конструктивного сотрудничества. Медиация служит инструментом, обеспечивающим формирование толерантности у обучающихся, что и способствует недопущению асоциальных явлений среди детей и подростков в организациях среднего образования [12].

В школах подготовлены «дорожные карты», в которых отражено нормативно-правовое обеспечение организации деятельности образовательных организаций, кадровое обеспечение деятельности по созданию службы медиации, организационное и информационное обеспечение по созданию

службы медиации. Создан клуб «Общение», в рамках которого осуществляется подготовка школьных медиаторов. Также, в школах осуществляется подбор кадрового обеспечения создания Службы медиации, скорректирован план работы методического объединения классных руководителей с ориентацией на проблемы реализации медиативного подхода, проводятся мероприятия по повышению компетентности педагогов по вопросам реализации медиативного подхода.

По организационному обеспечению ведется психолого-педагогическое просвещение родителей (законных представителей) через систему родительских собраний, проводятся анкетирование учащихся 5-11 классов на предмет изучения потенциала обучающихся по конструктивному разрешению конфликтов. Результаты: рост психолого-педагогических знаний родителей (законных представителей), получение информации о готовности участия в разрешении конфликтных ситуаций в классных коллективах, рост компетентности обучающихся в вопросах медиации.

В образовательных организациях проводятся занятия по программам «Идеальный переговорщик», «Развитие навыков эффективного поведения молодежи в конфликтах» и другие, информирование родительской общественности об организации в образовательной организации Службы медиации. Результатом данной деятельности станет рост информированности родителей (законных представителей) по проблеме и общая информированность участников образовательного процесса школы. В школах разработана программа развития школьной службы примирения, целью которой стало содействие профилактике правонарушений и социальной реабилитации участников конфликтных ситуаций на основе принципов восстановительных программ. В программе обозначены основные направления работы кураторов (руководителей) службы примирения:

- создание группы поддержки школьной службы примирения из педагогов и обучающихся; анализ доминирующих способов реагирования на конфликты в школе;
- работа с педагогическим коллективом школы, направленная на принятие ими восстановительного подхода к разрешению конфликтов и напряженных взаимоотношений;
- проведение восстановительных программ;
- информирование школьного сообщества о результатах работы службы примирения (с учетом соблюдения конфиденциальности происходящего на встрече);
- организация службы примирения; организация обучения сотрудников школы и обучающихся восстановительным практикам;
- реклама восстановительных практик и восстановительной культуры взаимоотношений; отбор обучающихся в службу примирения;
- создание команды обучающихся -медиаторов службы примирения; разработка и принятие Положения о службе; определение и согласование с администрацией организационной схемы направления дел в службу примирения;

- определение времени и места проведения встреч, других организационных вопросов;
- отслеживание передачи конфликтных ситуаций в службу примирения, нахождение более эффективных способов обращения в службу примирения;
- проведение занятий с обучающимися - медиаторами (ведение клуба медиаторов);
- организация работы службы примирения по конкретным ситуациям;
- регистрация заявок, поступающих в службу;
- по каждому случаю: принятие решения, брать ли случай в работу, какую программу проводить (медиацию, «Круг сообщества» или «Семейную конференцию»), выбор медиаторов [13].

В результате деятельности Службы примирения появляется возможность конструктивно управлять школьными конфликтами; конфликты используются в качестве воспитательной ситуации, которая при правильной организации может помочь развитию обучающихся; происходит восстановление душевного равновесия в ходе «Кругов сообщества», применяемых для работы с профессиональным выгоранием педагогов; приобретаются новые знания и практические навыки в области примирения, выстраивания межличностных отношений в детской и детско-взрослой среде, происходит развитие методов и форм гражданского образования и воспитания, социализация обучающихся; осваиваются новые педагогические инструменты для разрешения трудных ситуаций и конфликтов; происходит освоение восстановительного подхода для поддержания порядка в детской среде; укрепляется роль школьного самоуправления.

Воспитательная роль медиативного подхода очевидна - он обеспечивает человека уже на ранней стадии развития той мотивационной составляющей, которая будет определять его поступки в дальнейшем.

Медиативный подход поможет создать безопасную среду в образовательно-воспитательной сфере, в которой дети научатся правильно реагировать на конфликтные ситуации, выходить из них, научатся сопереживанию, чуткости к страданиям другого.

Одной из наиболее эффективных форм работы по профилактике асоциального поведения подростков, в частности в предотвращении детской безнадзорности, может являться организация волонтерской деятельности. Это, прежде всего, привлечение и отбор несовершеннолетних как волонтеров профилактической деятельности среди безнадзорных подростков.

Так, например, в Республике Татарстан ведется работа более 40 отрядов волонтеров с привлечением 818 несовершеннолетних. Формирование волонтерской службы несовершеннолетних начинается с привлечения подростков к профилактической деятельности, с погружения в существующие проблемы сферы профилактики. Подготовка волонтеров строится на основе стимулирования превращения интереса к профилактической деятельности в стойкое желание, вооружения их необходимыми теоретическими знаниями и практическими навыками, формирования у них лидерских качеств. Участие подростков в разработке и реализации социального проекта, позволяет им

считать себя его соавторами. Чувство сопричастности порождает ответственность и желание направить работу в благоприятное русло. Так, например, подростковый клуб, созданный и организованный несовершеннолетними, скорее привлечет значительный интерес, внимание и инициативу подростков. Подростки могут внести значимый вклад в жизнь общества. Лучшим экспертом в решении проблем несовершеннолетних являются сами несовершеннолетние. Вовлечение подростков в волонтерскую деятельность по оказанию помощи детям «группы социального риска», безнадзорным несовершеннолетним является одним из эффективных методов социальной работы по профилактике безнадзорности среди несовершеннолетних. Данный метод должен основываться на целом ряде принципов, на которых строятся взаимоотношения между специалистами, организовавшими волонтерскую службу (отряд, движение) и несовершеннолетним волонтером [14].

В США большая социальная работа проводится студентами – волонтерами социальных служб. По подсчетам экспертов, сегодня более 75 % молодых американцев входят, по крайней мере, в одну добровольческую группу. Иначе говоря, американский «третий сектор» (общественные, т. е. неправительственные объединения и организации) включает в настоящее время свыше 1 млн. членов организаций, несущих основную груз социальной защиты и поддержки молодежи.

Их функция – подготовка обучающихся к предотвращению трудных жизненных ситуаций или повышение их способности приспособляться в изменяющихся социальных условиях; помочь обучающимся изменить социальное функционирование путем проникновения во внутренний мир, анализа своих чувств, вызванных проблемными общественными ситуациями или какими-либо аспектами жизнедеятельности, с целью достижения желаемого роста. Специалист проводит индивидуальные занятия с целью систематического воздействия на внутренний мир и психику обучающегося для того, чтобы обеспечить разрешение развивающейся межличностной, поведенческой или иной проблемной ситуации [15].

В Республике Беларусь одним из важных направлений профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних является формирование у них ценностных ориентаций, определяющих выбор социально приемлемого поведения. На результативность воспитательно-профилактической работы влияет также качество взаимодействия педагогических коллективов организаций образования с правоохранительными органами и иными субъектами профилактики правонарушений и безнадзорности несовершеннолетних, определенными Законом РБ «Об основах системы профилактики правонарушений и безнадзорности несовершеннолетних». Кроме того, именно формирование социальной компетентности, развитие тесных связей подростка с социальными институтами региона являются важным звеном в предупреждении противоправного поведения.

Профилактическая деятельность ориентирована не только на факторы

риска возникновения асоциального поведения, но и на защитные факторы. К последним можно отнести сильные семейные связи, вовлечение родителей в жизнь несовершеннолетнего, развитие опыта родительского контроля, создание ситуации успеха в учебной деятельности детей, подростков и признание в организации образования установленных норм относительно противоправного поведения. Эффективность воспитательно-профилактической работы в организациях образования основана на глубоком изучении причин, источников, обуславливающих противоправное и девиантное поведение обучающихся.

Национальным центром правовой информации создан Детский правовой сайт (www.mir.pravo.by), целью которого является создание адаптированной интерактивной информационной среды, позволяющей детям получать необходимые систематизированные правовые знания о правомерном поведении, а также практические навыки разрешения конфликтных ситуаций правовыми средствами. В каждом учебном заведении проводится широкое ознакомление учащихся с материалами сайта. Также создан компакт-диск «Мир права», содержащий законодательные акты и международные документы по вопросам положения детей, размещенные на Детском правовом сайте в разделе «Правовые лабиринты». Данные материалы рекомендуем активно использовать при организации правового просвещения, учебно-воспитательной работы, а также работы организаций образования.

В организации образования рекомендовано вести 4 вида профилактического учета учащихся:

- 1) учет обучающихся, состоящих на профилактическом учете в инспекциях по делам несовершеннолетних (ИДН);
- 2) учет обучающихся, признанных находящимися в социально опасном положении (СОП).;
- 3) учет обучающихся, нуждающихся в государственной защите;
- 4) индивидуальный учет в рамках внутришкольного (внутриучилищного и др.) контроля.

Любой вид учета не может быть средством наказания несовершеннолетнего, а является способом активизации усилий всех субъектов профилактики правонарушений и безнадзорности в организации образования с целью предупреждения и преодоления асоциального поведения обучающегося.

По результатам диагностики обучающегося, состоящего на учете в ИДН или находящегося в СОП, СППС в обязательном порядке готовятся рекомендации по повышению качества воспитательно-профилактической работы для различных категорий специалистов, работающих с обучающимся, которые должны носить конкретный, практико-ориентированный характер и иметь указания по срокам исполнения и формам контроля.

В каждой организации образования имеется и актуализируется банк диагностического инструментария (не только психологического) для обследования обучающихся, склонных к противоправному поведению. Нравственно-правовое воспитание осуществляется через приобщение обучающихся к знаниям норм права и морали, раскрытие нравственно-правовых понятий, усвоение нравственно-правовых ценностей общества [16].

Основными видами деятельности здесь могут выступать учебно-познавательная, игровая, общественная, правоохранительная, физкультурно-оздоровительная, волонтерская, гуманитарная и другие, которые будут способствовать приобретению обучающимися знаний в сфере права, формированию умений переносить их на собственный опыт, помогать в освоении обучающимися социальных ролей, «проживании» правовых ситуаций и результатов их решения. Эффективными формами и методами работы по профилактике противоправного поведения несовершеннолетних являются индивидуальное и групповое консультирование, диспуты, игровое моделирование, решение проблемных задач и ситуаций нравственно-правового содержания, организация клубов, семейные конференции, проведение профильных лагерей, туристических походов, осуществление должного контроля за посещаемостью занятий (в том числе кружков и секций), лекции, беседы. Позитивные результаты приносит система работы по принципу «Сверстник – сверстнику», а также воспитательный патронаж посредством внедрения института общественных воспитателей.

Актуальность проблемы профилактики асоциальных явлений определяется и катастрофическим ростом числа наркозависимых, прежде всего – среди молодежи; резким омолаживанием лиц, употребляющих спиртные напитки; пивным алкоголизмом среди молодежи; увеличением числа курящих. Употребление детьми и молодежью психоактивных веществ представляет собой серьезную проблему современного общества.

Наркомания и алкоголизм имеют острые социальные последствия: совершаются преступления и аморальные поступки, происходит деградация личности и населения в целом, увеличивается смертность особенно среди молодежи, развиваются и передаются заболевания, увеличивается рождаемость больных и неполноценных детей, распадаются семьи. Именно несовершеннолетние, дети и подростки, быстрее и чаще подвержены вышеперечисленным негативным социальным явлениям современного общества. У преобладающего большинства детей и подростков отсутствует превентивная психологическая защита, ценностный барьер, препятствующий приобщению к психоактивным веществам. Несовершеннолетний, начинающий принимать наркотики, оказывается в сложной социально-психологической ситуации – с одной стороны, мощный прессинг рекламных предложений нового стиля жизни, связанного с наркотизацией, новых ощущений в сочетании с доминирующими у подростка мотивами любопытства и подражания, с другой – безучастность или некомпетентность сверстников, педагогов, родителей. На наркоманию – как форму девиантного поведения – влияет наложение множества факторов: макро – и микросоциологических, объективных и субъективных, социальных, социально-психологических и индивидуально-личностных.

Как решают эту проблему зарубежных странах? Обращаясь к международному опыту, полезным будет введение дисциплины в школе "Обучение здоровому образу жизни" как в Великобритании, антинаркотического обучения в школе как в ФРГ, терапии фокусирования на

решение проблем молодежи как в США, а также занятий по обсуждению проблем данной группы (ретиминга) как в других европейских странах. В Германии действует закон (Betaubungsmittelgesetz, BtMG), который регулирует порядок обращения наркотиков. Разрешение на ввоз, вывоз и распространение без ведения торговли, а также изготовление и ведение торговли наркотическими средствами выдает Федеральный институт лекарств и медицинских продуктов [17].

В последние десятилетия рост самоубийств в детском и подростковом возрастах внушает серьезные опасения медиков и общественности. По данным ВОЗ, суициды среди лиц в возрасте 15-24 лет за последние 15 лет возросли в 2 раза, среди причин смертности во многих экономически развитых странах они занимают 2-3-е место.

Самоубийства происходят на протяжении всего цикла, и в 2015 году они стали второй ведущей причиной смерти среди молодых людей 15-29 лет в глобальном масштабе [18].

Среди наиболее типичных мотивов суицидального поведения детей и подростков большинство исследователей относят такие, как неблагоприятные взаимоотношения с родителями и сверстниками, одиночество, потеря одного из родителей, их развод, неразделенная любовь, ревность, оскорбленное самолюбие, состояние переутомления, разрушение защитных механизмов личности в результате приема психоактивных веществ, отождествление себя с человеком, совершившим самоубийство, различные формы страха, гнева и печали по разным поводам.

Под профилактикой суицидального поведения принято понимать систему государственных, социально-экономических, медицинских, психологических, педагогических и иных мероприятий, направленных на предупреждение развития суицидального поведения (суицидальных тенденций, суицидальных попыток и завершенных суицидов).

Первый центр по предупреждению самоубийств был организован в 1948 г. в Вене, в 1953 г. суицидологическая служба появилась в Лондоне. В настоящее время в США имеется более 200 центров по профилактике самоубийств, в Англии – более 100, и их число продолжает расти.

В США действуют так называемые скрининговые программы для выявления и лечения депрессии. В фокус внимания таких программ попадают подростки.

В рамках действий Европейского альянса против депрессии существуют аналогичные программы, реализующиеся в различных регионах семнадцати европейских стран.

Европейский альянс разрабатывает и предпринимает меры на четырех уровнях:

Первый уровень: работа с терапевтами и педиатрами. Цель – обучение этой профессиональной группы тому, как опознать депрессию и выявить суицидальные тенденции в ситуации взаимодействия с пациентами.

Второй уровень: разработка и реализация кампаний по информированию различных групп населения. Информационная кампания предполагает

разработку видеоматериалов, рекламных постеров и Интернет-сайтов, ориентированных на соответствующие целевые аудитории. Главная задача здесь – повысить информированность людей о лечении депрессии, снизить стигматизацию людей, страдающих депрессией.

Третий уровень: работа с представителями групп риска. Она предполагает раздачу подросткам, а также людям, предпринявшим попытку суицида, так называемых «карт скорой помощи», гарантирующих незамедлительное получение профессиональной помощи в кризисных центрах.

Четвертый уровень: обучающие программы для представителей ряда профессиональных групп (в частности – различного рода социальных работников и консультантов, полиции, религиозных деятелей и пр.). Их предназначение – просвещать эти группы в отношении того, что такое депрессия. В рамках этого же направления разрабатываются специальные меры, ориентированные на родителей и учителей. Их цель – обеспечить этих социальных агентов, оказывающихся рядом с детьми и подростками, информацией о причинении себе вреда и о суицидальном поведении. Наконец, в рамках данного направления разрабатываются рекомендации для представителей средств массовой коммуникации относительно того, как освещать случаи суицида, что позволило бы предотвратить так называемый «имитирующий суицид» [19].

ВОЗ также выступает за более взвешенное освещение случаев суицида в средствах массовой коммуникации. Основная цель таких программ – повышение самооценки подростков, развитие у них навыков по совладанию с кризисными ситуациями, обучение подростков стратегиям по принятию решений, улучшению коммуникативных навыков.

Профилактика самоубийств в России и других странах реализуется посредством организации специализированных суицидологических служб («телефонов доверия», кабинетов социально-психологической помощи, кризисных отделений), обучения специалистов распознаванию суицидальных тенденций, ограничения доступа населения к средствам суицида, контроля за содержанием сообщений о самоубийствах в средствах массовой информации.

Современная профилактика суицидального риска объединяет кабинеты неотложной психиатрической помощи в больницах общего профиля, центры психического здоровья, психиатрические клиники, антисуицидальные бюро, службы телефонной психологической помощи и центры лечения отравлений. Каждая из этих служб свойственными ей средствами оказывает важную помощь как лицам, склонным к суициду.

Организация суицидологической помощи – это система лечебно-профилактических мероприятий, направленных на оказание специализированной помощи больным с суицидальными (аутоагрессивными) проявлениями [20].

Расширение областей применения информационных технологий, являясь фактором развития экономики и совершенствования функционирования общественных и государственных институтов, одновременно порождает новые информационные угрозы.

Информационное пространство сети Интернет имеет двойственный характер: с одной стороны, оно предоставляет огромные возможности по социализации и развитию личности, а с другой – создает проблемы, связанные с использованием информационных ресурсов преступными элементами. Наибольшую криминогенную опасность представляют социальные сети, специализированные сайты и анонимные интернет-пространства, основной аудиторией которых являются несовершеннолетние. Современная архитектура информационно-телекоммуникационной сети Интернет с ее общедоступностью, открытостью, востребованностью, децентрализованностью и анонимностью рождает у пользователей чувство неуязвимости, что позволяет распространять вредоносный контент и совершать действия с нарушением норм национального и международного права. Такое сочетание приводит к тому, что интернет становится одним из наиболее мощных инструментов криминализации и виктимизации несовершеннолетних, что свидетельствует о криминогенном потенциале сети Интернет как инструмента распространения запрещенной информации.

Под действием указанных факторов несовершеннолетние в процессе социализации сталкиваются с новыми вызовами, которые все активнее дополняются средствами массовой коммуникации и информационно-телекоммуникационной сетью Интернет, отодвигающей в сторону традиционные институты (семья, школа и т.п.).

Электронные средства массовой информации, информационные системы, социальные сети стали частью повседневной жизни людей, которые стали находиться там постоянно в режиме онлайн. Несовершеннолетние пользователи уже давно не ограничиваются поисковой системой или почтой и, как правило, подписаны сразу на несколько социальных сетей («ВКонтакте», Facebook, «Одноклассники», Twitter, Instagram), новостные сайты, блоги, тематические и справочные проекты. Помимо получения и обмена информацией дети общаются в онлайн-режиме в социальных сетях, а также через ICQ, Messenger, Skype, Viber, Jabber, WhatsApp и т. д. [21].

Незащищенность детей от противоправного контента в информационно-телекоммуникационной сети Интернет усугубляет проблемы, связанные с торговлей детьми, детской порнографией и проституцией, суицидом, формированием экстремистских взглядов и идеологии, способствует омоложению наркобизнеса и увеличению числа фактов вовлечения несовершеннолетних в преступную деятельность посредством сети Интернет.

Защита несовершеннолетних от противоправных посягательств должна быть направлена на создание и поддержание социально приемлемого уровня безопасности жизнедеятельности несовершеннолетних. Решение данной задачи возможно путем осуществления профилактики правонарушений, под которой понимается совокупность мер социального, правового, организационного, информационного и иного характера, направленных на выявление и устранение причин и условий, способствующих совершению правонарушений, а также на оказание воспитательного воздействия на лиц в целях недопущения совершения правонарушений или антиобщественного поведения.

С 2011 г. в странах Европейского Союза действует Декларация принципов саморегулирования в целях безопасности в интернете. Ее позицию разделяют такие крупные интернет-компании, как Google, Microsoft, Facebook, Yahoo, Deutsche Telecom, Nokia, RTL Group, Samsung, Vivendi, Vodafone и др. В частности, эти компании обязуются предоставлять своим пользователям возможность по желанию настроить специальную систему фильтрации при использовании соответствующих веб-сайтов. Кроме того, компании обязуются организовать систему взаимодействия с пользователями, посредством которой последние смогут сообщать о наличии противоправного контента в интернете.

Вопросам обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних интернет-пользователей посвящен также ряд рекомендаций Комитета министров Совета Европы, которые предусматривают необходимость создания механизмов само- и саморегулирования отношений в интернет-пространстве, кодексов поведения, систем возраст-проверки, использования маркировки и информирования о противоправном контенте, разработки методических материалов и средств развития и обеспечения информационной грамотности, использования системы фильтрации, соответствующей возрасту ребенка, стимулирования развития и использования безопасных сайтов для детей и маркировки онлайн-контента в соответствии с возрастом пользователя, а также защиты детей и подростков от вредного контента и поведения в социальных сетях.

В 2000 г. в США был принят Закон о защите детей в интернете, который обязывает образовательные организации при предоставлении детям доступа в интернет устанавливать фильтры или блокирующее программное обеспечение. Помимо этого, примерно 41 % американских семей, где дети имеют доступ к домашнему интернету, установили домашние системы фильтрации контента.

В Великобритании учрежден Фонд по наблюдению за интернетом (IWF), целью которого является минимизация распространения в сети Интернет противозаконного контента, в первую очередь непристойных изображений детей, размещенных в сети по всему миру, криминального и непристойного контента, хостинг которому предоставлен в Великобритании. С момента создания IWF удалил более 26 тыс. изображений детской порнографии с британских серверов и оказал помощь полиции в возбуждении судебных разбирательств против педофилов.

Кроме того, в Великобритании был создан независимый орган классификации контента мобильной связи. Операторами мобильной связи был также разработан Кодекс саморегулирования мобильного контента, целями которого являются:

– предупреждение родителей или иных осуществляющих уход за детьми лиц, имеющих доступ к средствам одновременного обеспечения коммерческого контента и использования мобильной связи пользователями моложе 18 лет, о возможности получения вредной для детей информации;

– обеспечение противодействия распространению противозаконного контента и противозаконных действий посредством оборудования мобильной связи для всех потребителей, включая лиц моложе 18 лет.

Система классификации мобильного контента в Великобритании включает две категории: первая соответствует контенту, подходящему для использования потребителями в возрасте 18 лет и старше (эта категория включает без ограничений предназначенную для взрослых информацию сексуального характера); вторая категория – контент, не имеющий ограничений (такой контент обычно является подходящим для всех пользователей мобильной связи).

Стратегия Китая в области обеспечения информационной безопасности основана на веб-цензуре, включающей в себя как фильтрацию материалов, так и поощрение самоцензуры путем регулирования, управления и карательных мер. Существующую в Китае систему фильтрации называют «великая китайская веб-стена», или «великий китайский файрволл» (от английского firewall – противопожарная стена). К сотрудничеству в этой области привлекаются также и местные интернет-провайдеры. В 2002 г. ведущие китайские интернет-предприниматели подписали обязательство повышать самодисциплину при пользовании сетью и содействовать «устранению вредной информации из интернета». Для этого они обязаны нанимать так называемых «уборщиц», или «больших мам», которые регулярно очищают проблемные материалы, появляющиеся в чатах и на форумах. Кроме того, власти КНР издали постановление, в соответствии с которым интернет-кафе не могут размещаться ближе 200 м от школ. Китайское руководство также выпустило инструкции для высших учебных заведений страны, предписывающие осуществлять более жесткий контроль деятельности китайских студентов в интернете [22].

Таким образом, анализ мирового и зарубежного опыта показал существенное множество способов и моделей обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних в сети Интернет. Анализ мировой практики позволяет выделить три возможных механизма само- и саморегулирования отношений в интернет-пространстве: государственный, саморегулирование (интернет-провайдерами, контент-провайдерами и пользователями) и комплексный.

Из рассматриваемых вариантов регулирования информационного потребления в России выбор сделан в пользу третьего. Блокирование информации выполняется в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства в порядке, установленном Федеральным законом от 27 июля 2006 г. № 149-ФЗ «Об информации, информационных технологиях и о защите информации»¹.

Для реализации указанных целей в 2012 г. создана единая автоматизированная информационная система «Единый реестр доменных имен, указателей страниц сайтов в сети Интернет и сетевых адресов, позволяющих идентифицировать сайты в сети Интернет, содержащие информацию, распространение которой в Российской Федерации запрещено». В реестр включаются доменные имена и (или) указатели страниц сайтов и сетевые адреса, позволяющие идентифицировать в сети Интернет сайты, содержащие

информацию, распространение которой в Российской Федерации запрещено [23].

На основе анализа зарубежного опыта по предупреждению асоциального поведения подростков, можно выделить несколько перспективных направлений, которые могут быть адаптированы и использованы в отечественной практике работы с подростками асоциальным поведением:

Первое направление – это внедрение новых социально-педагогических и социально-психологических технологий, которые за многие десятилетия доказали свою состоятельность и эффективность.

Второе – выявление одаренных делинквентов, развитие их способностей и переориентирование личностных смыслов.

Третье – ранняя социально-педагогическая профилактика асоциального поведения детей;

Четвертое – образование специальных субъектов системы профилактики как в структуре полицейских органов, так и вне ее, но при участии полиции.

Пятое – привлечение всех участников образовательного процесса, в т.ч. родительской общественности к профилактической работе.

2 Профилактика асоциальных явлений среди детей и подростков в Республике Казахстан

Объективность и неизбежность роста различных проявлений девиантного поведения ставят перед обществом, школой и социальным работником, в качестве основных задач, поиск норм, методов и технологий работы с дезадаптированными подростками, концентрацию усилий, направленных как на реабилитацию ребенка, так и, что более необходимо, на предупреждение отклонений от социальных норм, то есть устранение условий, прямо или опосредовано оказывающих отрицательное воздействие на поступки и действия несовершеннолетнего.

Современное положение в Казахстане детей и подростков, попавших в трудную жизненную ситуацию.

Асоциальное поведение подростков - проблема многофакторная, включающая в себя целый комплекс проблем «трудных» подростков. Среди факторов, влияющих на формирование девиантного поведения можно выделить: недостатки в воспитании ребенка, несоответствие воспитания индивидуальности ребенка, отклонения в психологическом и физиологическом развитии, негативные факторы среды [24].

Типичными проявлениями девиантного поведения являются ситуационно обусловленные детские и подростковые поведенческие реакции, такие как: демонстрация, агрессия, вызов, самовольное и систематическое отклонение от учебы или трудовой деятельности, систематические уходы из дома и бродяжничество, которые проявляются в трех основных формах: алкоголизм, наркомания, проституция. Данные формы отклоняющегося поведения имеют свои причины, среди которых выделяют: биологические, психологические, социально-педагогические, социально-экономические, морально-этические [25].

В докладе комиссии ВОЗ и ЮНИСЕФ «Будущее для детей мира?» представлен индекс процветания детей (Child flourishing index) в 180 странах мира. Сравниваются достижения в обеспечении процветания детей, включая показатели выживания и благополучия детей, в частности в области здравоохранения, образования и питания; и устойчивости, с использованием косвенных показателей объема выбросов парниковых газов, а также справедливости или разрыва в доходах [26].

По данному индексу Республика Казахстан занимает 59-ую позицию. Странами лидерами по индексу процветания детей являются: Норвегия, Южная Корея, Нидерланды, Франция и Ирландия [26].

Если проанализировать статистику, то на первом месте среди социальных проблем детства окажется проблема семьи, которая сегодня во всем мире испытывает кризис.

Нравственно-психологическая атмосфера неблагополучных семей порождает «трудных» детей. До 90 % детей из этих семей имеют отклонения в поведении от нормы. Для этих семей характерны психологическая несовместимость членов семьи, излишняя эмоциональность общения,

конфликтность, которая нередко становится стилем, предпосылкой, деформаций процесса социализации личности ребенка, что становится причиной девиантного поведения подростков.

Огромное влияние на ребенка оказывают отношения с родителями. Семья служит основой для формирования у ребенка жизненных целей, морально-нравственных норм, образцов поведения и адаптации к внешнему миру. Семьи являются ключевыми элементами обществ, без которых сообщества и экономики не могли бы функционировать.

Основными причинами неблагополучия в семье являются низкий уровень личной ответственности и сопутствующие экономические проблемы: отсутствие жилья, безработица, а также нехватка культуры планирования жизни. В Казахстане ежегодно за неисполнение обязанностей по воспитанию детей к административной ответственности привлекается около 5 тыс. родителей и свыше 2 тыс. лишается родительских прав.

За цифрами лишений, ограничений родителей в правах на ребенка кроются судьбы детей. Если учесть, что среднее количество детей в семьях – 2 ребенка, то в 2019 году в стране примерно 3 272 ребенка получило статус ОБПР (оставшегося без попечения родителей), и дальнейшую судьбу этих детей будет определять государство.

В республике растет количество расторгнутых браков, в том числе в семьях, где есть дети. От семьи отказываются даже те, у кого трое или четверо несовершеннолетних детей, наличие детей не влияет на желание сохранить семью.

По данным статистики «Демографического отчета – 2017» ООН, Казахстан вошел в топ-10 стран мира по количеству разводов с коэффициентом соотношения количества браков к числу разводов – 3, по отчету за 2018 год – коэффициент не изменился [1]. За последние четыре года (2016-2019) количество разводов увеличилось на 18% [2]. Только в 2019 году на учете органов внутренних дел состояло 8 343 неблагополучных семей, в которых воспитывалось 13 994 детей.

Основную долю воспитанников ЦАНов и ЦПД составляют беспризорные и безнадзорные дети. Если смотреть данные в динамике за период 2011-2019 годы, то значительного снижения числа детей данной категории не наблюдается. Относительно прошлого года (6 232) число поступивших в данные учреждения беспризорных и безнадзорных детей сократилось до 5 613 детей.

По данным исследования «Насилие в отношении детей в семьях Казахстана» (ЮНИСЕФ, Казахстан), 75,4% взрослых, 46,1% сотрудников в сфере защиты детей и правосудия, а также 54,8% представителей средств массовой информации поддерживают применение телесных наказаний в семьях. Нередко родители прибегают к жестоким мерам, потому что не знают альтернативных способов наказания детей или не имеют времени и терпения для воспитания детей. В школах дети и подростки могут стать жертвами буллинга, который может принимать различные формы и иметь ряд негативных последствий для благополучия [26].

По данным Доклада ООН, насилию в школе подвергается каждый десятый школьник в мире, и этот показатель ежегодно растет [27].

По результатам социологического опроса, проведенного в Казахстане, 4,1% детей отмечает, что они боятся чего/кого-либо в школе, 6,5% детей испытывают на себе психологическое и физическое насилие со стороны сверстников, 3,4% – со стороны взрослых. По результатам опроса, 8,7% детей ответило, что в школах существует несправедливое отношение учителей к учащимся, 4,6% детей находится в конфликте с учителями, 5,5% считает, что учителя безразличны к их мнению. В открытых беседах дети высказывались, что испытывают страх перед учителями и учебным процессом, есть страх перед учениками старших классов, перед хулиганами и вымогательством денег.

Дети – одна из уязвимых групп, подверженных влиянию религиозных радикалов. Более чем в 70 странах мира признали необходимость урока религии в школах для развития у учеников толерантности и способности понимать религию, но необходимо квалифицированное преподавание.

С этой целью, в 2017 году, Указом Президента РК принята Концепция государственной политики в религиозной сфере РК на 2017-2020 годы.

В школах Казахстана с 9 класса введен обязательный предмет «Светскость и основы религиоведения». Для внедрения предмета разработаны учебно-методические пособия, тем не менее, вокруг школьных уроков религиоведения идут широкие дискуссии об эффективности и качестве преподавания предмета. По мнению экспертов, в Казахстане наблюдается недостаток квалифицированных кадров учителей религиоведов. В интервью с директорами школ поднимался вопрос недостаточной профессиональной квалификации учителей, преподающих религиоведение, отсутствие в школах специалистов данного профиля.

На особом контроле стоит вопрос по дерадикализации и реабилитации несовершеннолетних, прибывших из зон террористической активности.

В 2019 году из зон террористической активности, в рамках проведенных гуманитарных операций «Жусан» и «Русафа», в республику возвращен 441 несовершеннолетний (в т. ч. 46 детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей) [28].

За период 2011-2019 годы наблюдается снижение количества преступлений в отношении детей. По сравнению с 2011 годом количество преступлений сократилось на 76,1%; число детей, ставших жертвами преступлений, сократилось на 75,2%.

Отметим, что за последние три года (2017-2019 гг.) количество преступлений почти не сокращается. В 2019 году было совершено 2 115 преступлений по отношению к детям, жертвами которых стало 223 ребенка. Число пострадавших детей на 100 тыс. детского населения составляет 37,8, цифра статичная на протяжении трех последних лет.

Анализ динамики по основным статьям преступлений по отношению к детям показал, что более тяжкие статьи (убийство, причинение тяжкого вреда здоровью, преступления сексуального характера) имеют тенденцию роста. По-прежнему сравнительно высокие цифры краж, грабежей, хулиганств.

Количество пользователей сети интернет растет по всему миру и Казахстан не является исключением, что несет с собой как преимущества, так и негативные стороны. По данным опроса, более 70% детей пользуется Интернетом, имеет мобильные телефоны и компьютеры, тем самым становясь наиболее уязвимыми для кибер-буллинга, мошенничества в электронном пространстве. Например, 6% детей сказало, что столкнулось со случаями виртуального насилия в 2019 году. О расширении интернет-мошенничества говорят данные официальной статистики, если в 2018 году было заведено 7 уголовных дел по вовлечению несовершеннолетних в интернет-мошенничество, то в 2019 году – 15 дел, увеличение в 2 раза [29].

Исследование показало, что существует зависимость детей от социальных сетей. Лишь 14% общается в социальных сетях не каждый день. Основная доля детей увлечена виртуальным общением (38,8% общается в соцсетях до 1 часа), 26,4% детей находится на грани зависимости (общается в день 2-3 часа), а 20,8% детей поглощено соцсетями (проводит в соцсетях более 4-х часов в день).

Картина с онлайн игроманией несколько иная, дающая предположить, что среди подростков более популярно интернет общение в соцсетях. Опрос показал, что примерно третья часть школьников в возрасте 12-17 лет играет в онлайн игры не каждый день. Около 48% отводит на это занятие примерно 1 час в день, 13,4% может перейти за грань зависимости, так как играет по 2-3 часа в день, 6,9% практически зависимо от этих игр, и проводит в них более 4-х часов в день.

Дети используют интернет для различных целей, например, для развлечения, а также знакомств и приобретения друзей. Например, 6,4% подростков отметило, что у них больше виртуальных друзей, с которыми они познакомились в интернет-пространстве, чем реальных.

Большая ответственность в защите детей от информационного потока ложится на взрослых, в частности на родителей и педагогов. Анализ данных опроса родителей показал, что только 64% опрошенных родителей часто беседует с ребенком об опасности интернета, о том, как избегать риски, 25% редко говорит об этом с детьми, остальные 11% вообще не затрагивают эту тему.

Проблемы суицидальных попыток и завершенных самоубийств среди детей и подростков широко обсуждаются в обществе.

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, количество суицидов среди несовершеннолетних за 12 месяцев 2019 г. составило 180 случаев, попыток суицида – 351. В целом по РК 3 случая суицида на 100 тысяч детского населения.

Основная часть детей, совершивших суицид, из полных семей – 82,7% (16,2% – из неполных семей, 1,7% – дети-сироты и оставшиеся без попечения родителей). Эти данные говорят о том, что дети, даже находясь рядом со своими родителями, чувствуют себя одинокими, и им сложно справиться с трудной жизненной ситуацией, в которой они оказались.

Из установленных факторов, предшествовавших суицидальному поведению, выделяются одиночество (с чувством отверженности), конфликтные отношения с родителями и конфликтные отношения с родственниками.

Не для кого не секрет, что алкоголизм, наркомания и проституция – проблемы социальные, решать которые должен сам индивид и общество в целом.

По данным Министерства здравоохранения РК, в 2019 году на наркологическом учете состояло 185 несовершеннолетних с алкогольной и 101 с наркотической зависимостью. В целом, с 2010 года число детей данной категории стабильно снижается – в 2019 г. 3,1 на 100 тыс. детского населения по алкоголизму и 1,7 на 100 тыс. по наркомании.

Общее число подростковой преступности сократилось на 299 в сравнении с 2018 годом или на 10%. По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, за 2019 год было совершено 2 650 уголовных правонарушений несовершеннолетними или при их соучастии, среди которых 2 563 было классифицировано как преступления, 87 – как проступки.

За 2019 год по сравнению с 2018 годом снизилось также число особо тяжких преступлений в два раза – с 43 до 25, но тревожным сигналом является увеличение доли тяжких преступлений на 6,4%, их число возросло с 487 до 601.

Правонарушения в 2019 г. совершили 1 808 несовершеннолетних учащихся общеобразовательных учебных заведений.

В целом за последние 5 лет отмечается тенденция снижения количества преступлений, совершенных учащимися общеобразовательных учреждений.

К уголовной ответственности в 2019 году привлечено 2 824 несовершеннолетних, среди которых девочки составляют 6,8% (193 человека). Основная доля детей (80%), привлеченных к уголовной ответственности, в возрасте 16-17 лет. Число несовершеннолетних, привлеченных к уголовной ответственности, в сравнении с прошлым годом сократилось на 10,5% (в 2018 г. 3 156 несовершеннолетних, привлеченных к уголовной ответственности).

80,7% преступлений совершено несовершеннолетними против собственности, 9,1% – против личности и 8,2% – против общественной безопасности и общественного порядка.

За 2019 год отмечается тенденция роста количества несовершеннолетних, привлеченных к административной ответственности – 8 667 человек, что на 11% выше в сравнении с 2018 годом (5 102).

Основную часть административных правонарушений составляют правонарушения:

- посягающие на общественный порядок и нравственность (мелкое хулиганство, нарушение тишины и нарушение запрета потребления табачных изделий в отдельных общественных местах) – 38,3%;
- посягающие на установленный порядок управления (проживание в РК без регистрации либо без документов, удостоверяющих личность) – 23%;
- на транспорте (превышение установленной скорости движения,

несоблюдение требований, предписанных дорожными знаками или разметкой проезжей части дороги, управление транспортным средством лицом без документов и не имеющим права управления и др.) – 24,5%.

Возникает необходимость принятия мер государственного и общественного характера по нравственно-половому воспитанию, прежде всего подрастающего поколения, формирования в нем позитивно-активной личности, у подростков активной личностной позиции, стремление к физическому и психическому здоровью, нацеленных на прочные семейные отношения в будущем. Параллельно должны решаться вопросы профилактики ИППП, включая СПИД, нежелательной беременности, половых преступлений.

Девиантное поведение, как правило, закладывается в подростковом возрасте, ведь в течение этого периода происходит своеобразный переход от детства к взрослости, от незрелости к зрелости, который пронизывает все стороны развития подростка. Следовательно, если не заниматься выявлением и профилактикой девиантного поведения в подростковом возрасте, то эта проблема не исчезнет, несмотря на обилие разработок научных концепций и теорий девиации.

Согласно докладу «Будущее для детей мира?», представленному комиссией, состоящей из более 40 международных экспертов, защита здоровья детей и их будущего не обеспечивается на должном уровне ни в одной стране, в т.ч. и в Казахстане [30].

Таким образом, одной из основных проблем в обеспечении прав детей является проблема обеспечения безопасной для жизни и здоровья окружающей среды.

Меры профилактики асоциальных явлений среди детей и подростков в Республике Казахстан

Важнейшим социальным заказом общества является воспитательно-профилактическая работа с детьми и подростками по предупреждению правонарушений. Профилактика является одним из основных и перспективных направлений деятельности в социальной работе. Жизнь повседневно убеждает, что легче, с гораздо меньшими издержками для общества и личности, не допустить возможных отклонений в действиях или поведении социального объекта, чем потом бороться с уже наступившими негативными последствиями.

В Казахстане право ребенка жить и воспитываться в семье закреплено в Кодексе РК «О браке (супружестве) и семье». В силу различных жизненных обстоятельств данное право части казахстанских детей остается уязвимым. На конец 2019 года количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (далее ОБПР), в стране составляло 24 239 человек.

В целях сохранения семейных пар, с сентября 2018 года Верховный Суд РК запустил пилотный проект «Семейный суд». Особенность проекта заключается в том, что парам, оказавшимся в ситуации кризиса, помогают преодолеть его, найти выход из трудной жизненной ситуации и получить правовую и психологическую поддержку.

Положительную роль в недопущении разводов играют процедуры мирных урегулирований. По данным ВС РК, в 2019 году удалось предотвратить

развод в 12 766 семьях за счет мирного урегулирования споров. По сравнению с 2018 годом число сохраненных от разводов семей увеличилось в 1,5 раза.

Наиболее распространенная форма мирных урегулирований – медиация, за счет которой сохранено 12 518 браков. За счет мирового соглашения было прекращено 191 дело о разводе, и 57 дел было прекращено в порядке партисипативной процедуры [31].

Государственная политика поддержки семьи, материнства и детства включает мероприятия, направленные на повышение материальных и нематериальных ресурсов семьи, прежде всего в целях стимулирования рождения детей и улучшения качества жизни в семье. К числу основных мер социальной защиты граждан, имеющих детей, относится выплата государственных пособий в связи с рождением и воспитанием детей, потерей работы или трудоспособности главы семьи, отсутствием одного из родителей. Социальная защита детей является одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Казахстан. Это целый комплекс мер, направленных на развитие полноценной личности, с целью нейтрализации негативных факторов и создания благоприятных условий для ребенка. Важным компонентом социальной защиты ребенка является выплата социальных пособий.

Система детских и материнских пособий и выплат включает в себя единовременные выплаты в связи с рождением ребенка, социальные выплаты по беременности и родам (для тех мам, которые работали до рождения малыша) и ежемесячные пособия по уходу за ребёнком до года для тех матерей, которые не работали, а также пособия многодетным матерям и выплаты для малообеспеченных семей.

Большая часть детей-сирот и детей ОБПР находится под опекой и попечительством – 17 360 (70,5%), на патронатном воспитании – 1 982 (8,1%), в приемных семьях – 158 (0,6%), детских домах семейного типа – 133 (0,5%).

В интернатных организациях находится 4 606 детей-сирот и детей ОБПР (20,2%). Именно эту группу детей, проживающих в различных интернатных учреждениях и не получающих родительской заботы, можно выделить как ограниченную в своих правах.

Позитивной тенденцией, которая остается стабильной на протяжении последних 10 лет, в этой сфере является снижение как в целом количества детей-сирот и ОБПР, так и детей, проживающих в интернатных учреждениях. Этому способствуют различные факторы, проявляющиеся на уровне государственной политики, нацеленной на деинституализацию, и в изменениях, происходящих в общественном сознании, в усилении активности неправительственного сектора.

В результате процессов деинституционализации существующей системы, общий контингент воспитанников интернатных учреждений за 10 лет уменьшился на 36%, детей, проживающих в учреждениях, на 67%. Соответственно сокращается и количество самих учреждений.

Сеть интернатных организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, в 2019 году составляла 107 организаций. Наибольшее

число детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, находится в организациях образования – 79% (3 656 детей).

Количество детей в интернатных учреждениях снижается, помимо естественной убыли, за счет передачи на воспитание в семьи. На конец 2019 года, 1 111 детей или 22% воспитанников интернатных учреждений было устроено в семьи: передано в семьи 606 человек, возвращено в кровные семьи 505 человек.

Имеет особую актуальность работа, нацеленная на поддержку детей и семьи, находящиеся в кризисной ситуации. Если брать во внимание то, что контингент существующих 107 интернатных учреждений представлен в основном детьми, оставшимися без попечения родителей - 85,2%. То есть это социальные сироты – дети, чьи родители лишены родительских прав (50%), отказались от родительских прав (9,8%) и ограниченных в правах (5,5%). Своевременная комплексная социальная поддержка этих семей позволила бы уберечь детей от социального сиротства.

В декабре 2019 года в Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье» были внесены изменения и дополнения, связанные с созданием в стране условий для деятельности организаций по оказанию содействия в устройстве детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, в семьи граждан Республики Казахстан [32]. Если ранее в стране аккредитацию получали только агентства, которые занимаются устройством детей в иностранные семьи, то теперь и казахстанские граждане получают доступ к подобным услугам.

В рамках снижения уровня повторного сиротства регламентирована деятельность организаций по оказанию содействия в устройстве детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, а также требования к обязательной подготовке потенциальных приемных родителей.

В целом в Казахстане есть тенденция к разукрупнению детских домов и созданию домов семейного типа. Однако большая часть действующих учреждений имеет устаревшую традиционную модель, для которой характерны многочисленные детские группы с большим составом, часто меняющегося, персонала, что несет пагубное влияние на развитие детей. Такие учреждения сохраняются в Карагандинской, Костанайской, Восточно-Казахстанской областях.

В нынешней ситуации для детей-сирот и детей ОБПР, проживающих в системе интернатных учреждений, также остаются актуальными вопросы успешной социализации после выпуска из детского дома, вопрос обеспечения жильем. В очереди на получение жилья состоит 67 397 детей-сирот и детей ОБПР, воспитывающихся в семьях и в организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. В 2019 году жильем было обеспечено 1 456 человек.

Таким образом, в сфере обеспечения и защиты прав детей-сирот и детей ОБПР есть позитивные изменения, выражающиеся в уменьшении численности детей в учреждениях, трансформации функций учреждений и в изменениях, которые происходят на законодательном уровне и способствуют развитию общественных институтов, направленных на поддержку семейного устройства.

В стране активно развивается культура усыновления и формируется законодательная база, способствующая этим процессам.

В соответствии с настоящим Кодексом, для семей, принимающих детей-сирот, детей ОБПР, будет предоставляться психологическая подготовка и другая консультативная помощь на безвозмездной основе. Теперь данные семьи должны будут подать в орган, осуществляющий функции по опеке или попечительству, Сертификат о прохождении психологической подготовки. Это норма, широко применяемая в мировой практике, стала обязательной теперь и в Казахстане.

Центры поддержки детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации (ЦПД) созданы для обеспечения детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, гарантированным объемом специальных социальных услуг. Комплекс услуг предусматривает социально-бытовые, социально-медицинские, социально-психологические, социально-педагогические, социально-трудовые, социально-культурные, социально-экономические услуги, регламентированные стандартами оказания специальных социальных услуг в области образования.

Изменения, которые произошли на законодательном уровне, являются хорошим основанием для развития специальных социальных услуг и направлены на комплексное решение вопросов по выходу семей с детьми из трудной жизненной ситуации. Вместе с тем, необходимо направить усилия на создание ЦПД в каждом регионе республики, а также повышение качества предоставляемых ими услуг.

Из всех воспитанников ЦАНов и ЦПД (7 179) прошло социальную адаптацию и передано на воспитание в семьи 5 829 детей или 81,2%, 205 детей (2,86%) - на опеку, патронат и 26 детей (0,36%) - в гостевую семью.

Для реабилитации, эффективной реинтеграции в казахстанское общество детей, прибывших из зон террористической активности и их матерей, МОН совместно с заинтересованными госорганами создал межведомственную рабочую группу. Выработан единый алгоритм действий по реабилитации данных лиц. К работе привлекались профильные неправительственные организации.

Организационные мероприятия с гражданами, возвращенными из сирийской зоны, проводились первично на базе адаптационного центра.

В Центре был обеспечен прием эвакуированных с проживанием, питанием, проведением санитарно-профилактических мероприятий. При Центре действовали детские гостиные, летняя школа. Всем прибывшим оказывалась реабилитационная поддержка со стороны психологов, теологов, социальных работников, религиоведов, юристов, воспитателей, медицинских работников.

После завершения карантинных мероприятий работа по социализации продолжалась в рамках проекта «Организация деятельности по дерадикализации и реабилитации несовершеннолетних, вернувшихся из зон террористической активности», с привлечением НПО. В стране функционировало 12 Центров социально-психологической, правовой поддержки несовершеннолетних «Шанс» при Общественном фонде «Право».

В связи с высоким показателем преступлений в отношении детей, МОН РК формируется комплексная стратегия противодействия насилию.

Утверждена Дорожная карта по усилению защиты прав ребенка, противодействию бытовому насилию и решению вопросов суицидальности среди подростков на 2020 – 2023 годы.

С целью снижения семейного неблагополучия расширена компетенция местных исполнительных органов по ведению медико-социального учета детей и семей, состоящих на учете в органах полиции, созданию Центров поддержки для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации.

Усилена ответственность за преступления против половой неприкосновенности ребенка, расширены функции комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав.

Введены меры общественного контроля соблюдения прав детей в закрытых учреждениях. Открыт доступ к посещению всех организаций, осуществляющих функции по защите прав ребенка в рамках мандата национального превентивного механизма.

В вопросе обеспечения интернет-безопасности важно участие всех лиц, формирующих мировоззрение ребенка. В частности, родители считают, что в первую очередь ответственность за ними (98,7% положительных ответов), 85% считает, что также ответственны органы образования, 70,4% подключает к данному вопросу правоохранительные органы, 68,7% СМИ, 55% говорит об ответственности Правительства. Не отрицается и ответственность самих детей за свое интернет поведение, так 54,7% родителей считает, что ребенок должен уметь контролировать личное интернет пространство и виртуальные увлечения.

Со стороны государственных органов проводится мониторинг интернет-ресурсов, в том числе социальных сетей, на предмет распространения деструктивной информации. В 2019 году ограничен доступ более чем к 2 809 материалам, из них 2 251 нарушение связаны с нарушением прав ребенка. Анализ запрещенных материалов показал, что наблюдается засилье интернет-пространства порнографическими материалами, распространением наркотиков.

По согласованию с администрациями социальных сетей «ВКонтакте», «Одноклассики», «mail.ru», «livejournal», «Facebook» и «Instagram» проводится удаление материалов суицидального и иного противоправного контента в указанных соцсетях.

Несмотря на все принимаемые меры, в социальных сетях периодически появляются новые группы, использующие притягательные для подростковой аудитории условные обозначения. В этой связи создаются условия, чтобы любой пользователь, который обнаружил группу в социальной сети или интернет-ресурсе, где распространяется противоправный контент, имел возможность пожаловаться на тот или иной материал, который считает подозрительным. Для этого на официальном сайте МИОР qogam.gov.kz создан специальный сервис «Пожаловаться».

Для проведения разъяснительной работы среди родительской общественности МОН в мессенджере Telegram «BALA QORGAU» организована круглосуточная работа чата с обратной связью для оперативного

реагирования и взаимодействия между органами и организациями образования в вопросах оказания своевременной помощи детям и родителям. О работе чата проинформированы организации образования, информация распространена через электронные и печатные СМИ, социальные сети. В чате зарегистрировано более 7,7 тыс. участников.

В РК с 2016 года реализуется Проект по превенции суицида среди несовершеннолетних. Трехкомпонентная программа превенции суицидов, реализуемая на уровне организаций образования, включает в себя:

- повышение грамотности подростков в отношении вопросов психического здоровья;
- обучение персонала школ и колледжей как «вахтеров суицида»;
- раннее выявление учащихся группы высокого риска в отношении суицидального поведения.

Программа по превенции суицидов была запущена в пилотном режиме в Кызылординской области, затем распространена в следующие регионы: Акмолинская, Атырауская, Актюбинская, Северо-Казахстанская области и г. Нур-Султан, г. Шымкент.

Министерством здравоохранения РК в рамках Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы предусмотрены мероприятия, направленные на охрану здоровья детей и подростков, в том числе по профилактике суицидов среди подростков, обучению школьных психологов, медицинских работников первично-медико-санитарной помощи информированию родителей.

С 2018 года в ряде регионов (г.Нур-Султан, Акмолинская, Актюбинская, Атырауская, Кызылординская области) реализуется Программа превенции суицидов среди несовершеннолетних и формированию жизненных навыков (разработана Республиканским научно-практическим центром психического здоровья МЗ совместно с ЮНИСЕФ).

Программой реализуются мероприятия по выявлению подростков из группы риска, которым проводится дальнейшая психологическая поддержка (рекомендации по самопомощи, перенаправление к специалистам, предоставление контактной информации и др.).

За период ее реализации по республике вопросам раннего выявления подростков групп суицидального риска, профилактике предотвращения суицидов среди несовершеннолетних обучено 14721 психологов и «вахтеров суицида» (немедицинский персонал, учителя, полицейские).

Министерством внутренних дел РК по каждому факту суицида проводятся досудебные расследования на наличие составов уголовных правонарушений за доведение до самоубийства и установление причин и условий, способствующих им.

По результатам досудебных расследований, в государственные органы внесено 95 представлений по устранению причин и условий, способствовавших совершению суицидов несовершеннолетними (по итогам рассмотрения представлений к дисциплинарной ответственности привлечено 34 педагога и 5 медицинских работников).

Территориальными органами полиции анализируются уголовные дела, связанные с совершением насилия (в т.ч. сексуального, попытками суицида и т.д.) в отношении несовершеннолетних, а также использования преступниками социальных сетей.

В первой половине 2020 года Департаментами полиции выявлено 1454 зарубежных интернет-ресурсов с противоправным содержанием, информация в отношении которых направлена в уполномоченный орган для блокирования.

Министерство информации и общественного развития РК на постоянной основе проводится мониторинг СМИ (в т.ч. социальных сетей) по выявлению и блокированию незаконных контентов, прямо или косвенно пропагандирующих суицидальное поведение (2019 г. – удалено 142 материала, пропагандирующих суицид, в 2020 г. – 9).

В рамках работы по профилактике суицида и укреплению психического здоровья детей публикуются материалы разного характера.

Министерством финансов РК в целях усиления профилактической работы с несовершеннолетними в республиканском бюджете на 2020-2022 годы предусмотрены расходы на выплату доплат за квалификацию педагогического мастерства педагогам-психологам школ, а также на повышение квалификации педагогов-психологов и классных руководителей школ по вопросам семейного воспитания.

В рамках республиканского бюджета на 2020-2022 годы МЗ предусмотрены средства на функционирование «Горячей линии» (в общей сумме 69 863 тыс. тенге) направленной на расширение доступа и реализации прав подростков к медицинским услугам в первую очередь на сохранение психического здоровья, уменьшение суицидов и др.

Во всех регионах республики на постоянной основе функционируют call-центры, кабинеты экстренной психологической помощи, молодежные центры здоровья, центры психологической помощи и др.

Проработаны вопросы системного финансирования реализации программы по превенции суицидов среди несовершеннолетних из местного бюджета. На реализацию мероприятий направленных на превенцию суицида, выделено 519,7 млн. тенге из местного бюджета.

Несмотря на принимаемые меры по предупреждению фактов суицида среди несовершеннолетних, за последние три года статистика детского суицида (2017- 166, 2017 – 178, 2019 – 180) и их попыток (2017- 356, 2017 – 329, 2019 – 351) не снижается.

Решение вопросов предотвращения детских суицидов требует постоянного контроля и принятия эффективных мер предупреждения.

В целях усиления межведомственной связи в текущем году принята Дорожная карта по усилению защиты прав ребенка, противодействию бытовому насилию и решению вопросов суицидальности среди подростков на 2020 -2023 годы.

Предусмотрено 70 межведомственных мероприятий по обеспечению безопасности детей, профилактике суицидального поведения среди молодежи и детей, реабилитации, оказанию медико-психологической, правовой помощи

детям, созданию мобильных групп оперативного реагирования в случае суицидального поведения среди несовершеннолетних, обучению психологов.

Также Дорожной картой предусмотрены разработка и апробация программы по защите прав детей, предупреждению насилия, жестокого обращения, аутодеструктивного поведения. Реализация указанных мер будет осуществлена в период с 2020 по 2022 годы в пределах средств займа Всемирного банка.

Проведенный комплекс мероприятий выявил в среднем до 5,3% детей, нуждающихся в психологической поддержке и медицинской помощи, и повлиял на снижение распространенности суицидального поведения несовершеннолетних в указанных регионах.

По состоянию на 2019 год, все дети школьного возраста охвачены образованием, дети дошкольного возраста устроены в детские сады. Дополнительно ведется работа по социализации детей в общество путем организации досуговых мероприятий (посещение домов творчества, кинотеатров, театров, музеев, развлекательных детских мероприятий, парков, аттракционов). Дополнительно Центры оказывают поддержку женщинам в прохождении ими краткосрочных профессиональных курсов с последующим трудоустройством. Дети, оставшиеся без попечения родителей, переданы под опеку в семьи родственников, и в государственные организации для детей-сирот, приближенные к семейным условиям.

На профилактику правонарушений среди несовершеннолетних направлено введение в компетенцию местных исполнительных органов функции по медико-социальному учету лиц, состоящих на профилактическом учете органов внутренних дел, для оказания социально-правовой и медико-психологической помощи, а также расширены полномочия Комиссии по делам несовершеннолетних в части защиты прав и интересов детей.

Следует отметить, что в 2019 году на профилактическом учете ОВД состоит 1 417, списочном – 4 949 несовершеннолетних.

В республике для несовершеннолетних осужденных функционирует учреждение средней безопасности (ЛА-155/6). В 2019 году в учреждении содержалось 42 несовершеннолетних.

По составу преступлений более 33% несовершеннолетних отбывает наказание за тяжкие и 67% за особо тяжкие преступления (в т. ч. каждый четвертый за убийство, в возрасте от 17 лет и старше – 71%, со сроком свыше 5 лет – 63%). В сравнении с 2018 годом отмечается увеличение тяжких преступлений и незначительное снижение особо тяжких преступлений.

Для обеспечения общественного контроля над соблюдением прав воспитанников, действуют общественные наблюдательные комиссии (ОНК) и группы участников национального превентивного механизма (НПМ).

За 2019 год по учетам служб пробации состояло 381 (2018 г. – 397) несовершеннолетних, осужденных к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества [33].

Основная задача специалистов по социальной работе, а также других специалистов, работающих с трудными подростками – помочь найти свое

достойное место в мире взрослых, минимизировать трудности приспособления, уберечь от неверного пути. Профилактика различных форм девиантного поведения и реабилитации подростков групп социального риска является сегодня исключительно важным и актуальным направлением.

Задачи профилактики сводятся к предупреждению отклонений, где наиболее важным является недопущение первого опыта правонарушений, а также минимизация социального вреда девиантного поведения подростков для общества. Решение этих задач требует высокого профессионализма и специальных навыков.

В течение 2019 года в стране функционировало 15 Центров адаптации несовершеннолетних (ЦАНов) и 17 Центров поддержки детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации (ЦПД). В 2019 г. законодательно закреплены нормы по созданию и функционированию Центров поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Данные Центры вошли в перечень организаций, осуществляющих функции по защите прав ребенка. Центры поддержки детей действуют в Акмолинской (1), Актюбинской (1), ВКО (1), Жамбылской (1), ЗКО (1), Карагандинской (2), Павлодарской (2), СКО (2), Костанайской (4) и в г. Нур-Султан (1),

В течение года, по данным Министерства образования РК, в ЦАНах содержалось 4 597, в ЦПД – 2 582 несовершеннолетних.

Наряду с этим, в проекте Государственной программы развития образования и науки на 2020 – 2025 годы предусмотрен комплекс мер, направленный на профилактику правонарушений, совершенствование социальных механизмов по реабилитации и интеграции в общество несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации.

В Кодекс «О здоровье», Законы РК «Об образовании», «О специальных социальных услугах» и др. введена норма о незамедлительном информировании работниками социальной сферы о фактах совершения несовершеннолетними или в их отношении правонарушений.

В 2019 году, в рамках реализации Целей устойчивого развития ООН до 2030 года, Стратегии «Казахстан-2050», в республике приняты ряд программных документов, определяющих приоритетные направления государственной политики в сфере защиты прав детей.

Для повышения здоровой конкуренции между общеобразовательными школами и усилению мотивации к их развитию, 437 государственных и 80 частных школ республики в истекшем году перешло на подушевое финансирование.

В результате последовательной социальной и демографической политики за последние пять лет в стране на 12% вырос показатель численности детского населения, на 15% и 11% соответственно уменьшилась материнская и младенческая смертность, на 20% увеличилась сеть организаций дошкольного образования, на 10% сократился контингент воспитанников детских домов.

Значимыми событиями 2019 года стали введение нового государственного пособия многодетным семьям и гарантированного социального пакета детям из малообеспеченных семей.

Утверждена Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы (далее – ГПРОН), в которой сохранена политика преемственности развития образования и определены задачи по обеспечению доступности и повышения качества на всех уровнях образования. В ГПРОН включены мероприятия по апробации и внедрению Индекса благополучия детей, которые были рекомендованы в Докладе о положении детей за 2018 год.

В целях эффективности контроля над расходованием средств фонда всеобуча для обучающихся, из социально-уязвимых категорий, внесены изменения в Правила формирования, расходования и учета средств.

Сегодняшняя школа – это сложная система, где воспитание и обучение выступают в качестве важнейших составляющих элементов. Воспитание уже не может рассматриваться как дополнение, довесок к обучению. Организация деятельности школ опирается на единство учебно-воспитательного процесса. Оно реализуется в общей цели, взаимосвязи направлений и средств ее осуществления (обучение и воспитание, теоретическая и практическая подготовка, урочная и внеурочная деятельность, сотрудничество учащихся и учителей, педагогическое руководство и ученическое самоуправление и др.).

Казахстанский опыт организации занятости школьников показывает, что особое внимание в своей воспитательной работе школы уделяют внеурочной деятельности.

Внеурочная работа – это форма организации социального воспитания, осуществляемая за пределами классно-урочной организации жизнедеятельности воспитательных организаций. Внеурочная деятельность, как и деятельность обучающихся в рамках уроков направлена на достижение результатов освоения основной образовательной программы. Но в первую очередь – это достижение личностных результатов. Это определяет и специфику внеурочной деятельности, в ходе которой обучающие формируют готовность и способность обучающихся к саморазвитию, сформированность мотивации к обучению и познанию, ценностные установки обучающихся, социальные компетенции.

Внешкольное образование в Республике Казахстан осуществляется по следующим основным направлениям:

- художественно-эстетическое дополнительное образование: через искусство, художественное творчество происходит передача духовного опыта человечества, способствующего восстановлению связей между поколениями;
- эколого-биологическое дополнительное образование детей направлено на развитие интереса ребенка к изучению биологии, географии, экологии родного края, охране природы, является основной частью непрерывного экологического образования;
- развитие детского и юношеского туризма и краеведения;
- развитие научно-технического творчества обучающихся;
- физкультурно-оздоровительная и спортивно-массовая работа в системе образования школьников ориентирована на физическое совершенствование ребенка, формирование здорового образа жизни.

В последние годы в организациях дополнительного образования детей получили развитие объединения социально-педагогического направления, ориентированные на коррекцию и развитие коммуникативных, интеллектуальных способностей обучающихся, развитие лидерских качеств, организацию досуга детей и подростков. Эта деятельность способствует социальной адаптации, гражданскому становлению подрастающего поколения [34].

Современное дополнительное образование – это гибкая, динамичная, многоуровневая система, основанная на индивидуальном подходе к обучаемому. Система дополнительного образования детей, в силу своей личностной ориентированности на каждого ребенка, может успешно решать задачу подготовки поколений для жизни в современном информационном обществе [35]. Дополнительное образование детей увеличивает пространство, в котором школьники могут развивать свою творческую и познавательную активность, реализовывать свои личностные качества» [36].

По информации МОН РК, общий охват дополнительным образованием составляет 78,5% (2 619 586 обучающихся) от общего числа обучающихся, в том числе в сельской местности 33,7% (1 124 432 обучающихся).

В 1 256 внешкольных организациях систем образования, культуры и спорта занимается 1 028 896 (30,8%) школьников, в 63 172 кружках при школах – 1 590 690 (47,7%) .

Особое внимание уделяется занятости детей из социально уязвимых слоев населения. Дополнительным образованием во внешкольных организациях охвачено 6,5 тысяч детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, 5,6 тысяч детей с особыми образовательными потребностями, 57,9 тысяч детей из малообеспеченных семей.

Основы нравственно-духовных ориентиров ребенка закладываются в первую очередь в семье. Именно семья является главным институтом воспитания и социализации (усвоения норм и ценностей).

В танцевальные кружки ходит 13,5% учащихся, и лишь 4,8% мальчиков. Девочки гораздо чаще выбирают танцевальные секции (20,7%), особенно в начальных классах.

Согласно результатам исследования, 26,8% детей не посещает кружки или спортивные секции. Первоочередной причиной этого является нехватка времени (29,2%), отдаленность от дома (15,2%) и отсутствие желания (39,0%). Менее упоминаемыми причинами являются отсутствие секций и кружков (8,6%), отсутствие денег на их оплату (10,5%).

35,6% опрошенных детей в свободное от уроков время занимается в спортивных секциях. Из них доля мальчиков почти вдвое больше по сравнению с девочками (48,7% и 24,9% соответственно). Больше всего спортом занимаются дети в возрасте 14-15 лет (38,5%). Языковые кружки посещает 16,1% опрошенных учащихся, из них доля девочек составляет 12,3%, а доля мальчиков – 20,0%. В большей степени курсы доступны для детей из областных центров (20,1%), а также для тех, кто проживает в средних и малых городах – 14,6%. К сожалению, лишь 9,6% опрошенных детей из села и 3,4% из

отдаленных сел посещает языковые курсы.

Научные кружки (физика, математика, литература и т. д.) выбирает 8,4% детей, из них больше всего девочек – 9,5%, а мальчиков – 6,3%. По сравнению с детьми младшего возраста, учащиеся 16-17 лет чаще других посещают научные кружки – 17,0%, в то время как дети 8-10 лет – 5,7%. Это обосновано тем, что старшеклассникам предстоит сдавать ЕНТ, к чему они готовятся, посещая факультативы и кружки по определенным предметам.

Стремительный рост объема научной информации требует принципиально новых навыков, умений прогрессивно осваивать появляющиеся технологии, понимать их принцип работы. Современное поколение школьников должно быть готово к жизни в обществе с высокими потребностями технического прогрессирования, обладать необходимым уровнем технической культуры. К сожалению, крайне мала доля детей, посещающих технические кружки – 4,3%.

В этой связи остро стоит вопрос о необходимости усиления работы по развитию технических кружков, повышению интереса к ним среди детей, расширению финансирования дополнительного образования именно в этом направлении.

Здоровый образ жизни крайне важен для развития ребенка, его хорошего самочувствия, как в физическом плане, так и в психологическом, включает в себя регулярное и здоровое питание, и физические упражнения. По результатам опроса детей страны, 81% детей, которые всегда едят три раза в день и чаще, поставили самую высокую оценку уровню своего здоровья – пять баллов из предложенных пяти. Среди детей, которые «никогда» не придерживаются такого графика питания, высоко оценило свое здоровье 64,1%.

Также можно заметить, что дети и подростки, которые посещают кружки и секции, чаще склонны оценивать свое здоровье на пять баллов – 79,6%, в сравнении с детьми, которые их не посещают – 66,5%.

Исследование Университета Британской Колумбии предполагает, что внешкольные занятия вызывают у детей ощущение лучшей связи со сверстниками, что положительно сказывается на их психологическом здоровье.

Исследование, проведенное среди детей Казахстана, также подтверждает положительную связь между участием детей и подростков в кружках и спортивных секциях и их самочувствием. Можно отметить, что дети, которые посещают кружки и спортивные секции, чаще чувствуют себя счастливыми (78,7%), энергичными (70,3%), отдохнувшими (53,6%), что их повседневная жизнь им интересна (77,9%) и что сверстники принимают их (77,6%).

Существующие проблемы

Вместе с тем, несмотря на определенные достижения в сфере защиты прав детей, актуальными и требующими решения остаются следующие проблемы.

Негативное влияние на семью, детей и общество оказывают разводы. Вместе с тем, причиной части разводов является возможность получения социальных пособий и участия в государственных программах по получению жилья.

Существуют серьезные пробелы, оставляющие часть детей в уязвимом положении. В первую очередь это касается детей-сирот и детей ОБПР, чье устройство в семью по разным причинам затруднено. Остается открытым вопрос обеспечения для них альтернатив, которые в полной мере бы компенсировали недостаток семейной поддержки и социальной защиты. Особого внимания требует положение детей-сирот и детей ОБПР с особыми образовательными потребностями, проживающих в учреждениях. Нет решений, направленных на создание для них условий, нивелирующих негативные последствия длительного проживания в учреждении и отсутствия семейной опеки. Сохраняет свою остроту и требует системных решений вопрос обеспеченности жильем, имеющий ключевой характер для благополучной социализации детей-сирот и детей ОБПР.

Несмотря на усовершенствование законодательной базы, проводимую профилактическую работу, насилие в отношении детей по-прежнему встречается, а зачастую термин «насилие» ассоциируется у взрослых только с нанесением серьезных телесных повреждений, а «шлепки», словесные оскорбления и унижения, психологическое давление не считаются насилием, а только воспитательными мерами.

Остается актуальной проблема роста правонарушений в отношении несовершеннолетних (насилие, жестокое обращение, сексуальное насилие).

В настоящее время в республике сложилась неблагоприятная ситуация со здоровьем и нравственным поведением детей, подростков и молодежи, основными причинами которой являются:

- безнравственность в сфере межполовых отношений;
- отсутствие необходимых знаний по сохранению и укреплению здоровья;
- неспособность взрослых оказать помощь и ответить на вопросы, которые встают перед каждым подростком, молодежью;
- увеличение числа болезней, передаваемых половым путем;
- рост беременности несовершеннолетних, исходом которой являются аборт или юное материнство, нередко приводящее к отказу от детей и социальному сиротству;
- рост проституции несовершеннолетних.

Репродуктивное поведение современных подростков обоих полов отличается ранним началом половой жизни, частой сменой половых партнеров, рискованными формами сексуального поведения, а также недостаточным использованием средств контрацепции и высокой частотой непланируемой беременности, что способствует ухудшению состояния репродуктивного здоровья.

Уровень знаний и источники их получения не являются достаточными для формирования мотивации на сохранение репродуктивного здоровья у подростков.

Подростки не имеют возможности получать знания к услугам по охране репродуктивного здоровья в общеобразовательных организациях, а имеющиеся в нашей стране просветительские, информационные программы, мероприятия и

услуги, в основном проводимые неправительственными организациями, не доходят до большей части детей и подростков, проживающих в сельской местности, в малых городах и райцентрах.

Казахстан имеет несовершенную систему регистрации подростковой беременности.

Глобальные инициативы в отношении здоровья подростков не нашли отражения на страновом уровне. Широкий диапазон проблем – от ожирения и насилия, до подростковой беременности и депрессии требует решения.

Актуальным остается вопрос информационной безопасности. Усугубляет ситуацию недостаточная осведомленность родителей об опасности неконтролируемого интернет-общения детей. В среднем около 36% родителей впервые, в рамках опроса, услышало о том, что в интернет пространстве существуют различные виды травли и шантажа детей.

Доступ к глобальной сети получают люди различных возрастных групп, и он используется для множества различных целей. Однако если взрослые в большинстве случаев в состоянии позаботиться о собственной безопасности во время исследования интернет пространства, то дети могут столкнуться с множеством угроз, начиная с кибер-мошенников, охотящихся за личной информацией, и заканчивая «группами смерти», подталкивающими детей к нанесению себе вреда и суицидам.

Существует необходимость в более комплексном подходе к проблеме подростковых суицидов. В 2019 году увеличилось число суицидальных попыток с 329 до 351 или на 6,7% В относительно прошлого года. Основные факторы, предшествовавшие суицидальному поведению, – одиночество с чувством отверженности, конфликтные отношения с родителями и родственниками.

По данным социологического опроса, больше трети детей в той или иной степени ощущает чувство одиночества. Современное информационное пространство, распространенность гаджетов, недопонимания в семье, неумение слушать себя, ставить цели и их добиваться только способствуют этому.

Важно развивать в детях чуткость по отношению к окружающим, умение прислушиваться к своим чувствам, выражать их в социально-приемлемой форме. В связи с этим, необходимо проводить работу среди директоров школ

и школьных психологов по актуализации и развитию предмета «Самопознание». Этот предмет должен стать уроком первой значимости, быть не только познавательным, но и интересным для всех детей, доступным для их восприятия.

На сегодняшний день в общеобразовательных школах страны не должным образом уделяется внимание вопросам формирования и развития жизненных навыков детей и подростков. Существует проблемы, связанные с недоверием взрослого населения к вопросам, касающимся психического здоровья. Методическое сопровождение по профилактике суицидального поведения не поставлено на должном уровне.

Подводя итог вышесказанному, можно заключить, что несмотря на огромные усилия и большие достижения Казахстан все еще далек от возможности обеспечения всем детям их законного права жить и воспитываться

в семье, а неутешительная статистика говорит о том, что ежегодно в республике выявляется около 8 тысяч детей, оставшихся без попечения родителей, из них порядка 3 тысяч детей попадают в детские дома. В последние годы особое беспокойство вызывает негативная тенденция последовательного (из года в год) возрастания численности детей, переданных на полное государственное обеспечение.

3. Методические рекомендации по профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков в организациях среднего образования

Объективность и неизбежность роста различных проявлений девиантного поведения ставят перед обществом, школой и социальным работником, в качестве основных задач, поиск норм, методов и технологий работы с дезадаптированными подростками, концентрацию усилий, направленных как на реабилитацию ребенка, так и, что более необходимо, на предупреждение отклонений от социальных норм, то есть устранение условий, прямо или опосредованно оказывающих отрицательное воздействие на поступки и действия несовершеннолетнего.

Современное положение в Казахстане детей и подростков, попавших в трудную жизненную ситуацию.

Асоциальное поведение подростков - проблема многофакторная, включающая в себя целый комплекс проблем «трудных» подростков. Среди факторов, влияющих на формирование девиантного поведения можно выделить: недостатки в воспитании ребенка, несоответствие воспитания индивидуальности ребенка, отклонения в психологическом и физиологическом развитии, негативные факторы среды [24].

Типичными проявлениями девиантного поведения являются ситуационно обусловленные детские и подростковые поведенческие реакции, такие как: демонстрация, агрессия, вызов, самовольное и систематическое отклонение от учебы или трудовой деятельности, систематические уходы из дома и бродяжничество, которые проявляются в трех основных формах: алкоголизм, наркомания, проституция. Данные формы отклоняющегося поведения имеют свои причины, среди которых выделяют: биологические, психологические, социально-педагогические, социально-экономические, морально-этические [25].

В докладе комиссии ВОЗ и ЮНИСЕФ «Будущее для детей мира» представлен индекс процветания детей (Child flourishing index) в 180 странах мира. Сравниваются достижения в обеспечении процветания детей, включая показатели выживания и благополучия детей, в частности в области здравоохранения, образования и питания; и устойчивости, с использованием косвенных показателей объема выбросов парниковых газов, а также справедливости или разрыва в доходах [26].

По данному индексу Республика Казахстан занимает 59-ую позицию. Странами лидерами по индексу процветания детей являются: Норвегия, Южная Корея, Нидерланды, Франция и Ирландия [26].

Если проанализировать статистику, то на первом месте среди социальных проблем детства окажется проблема семьи, которая сегодня во всём мире испытывает кризис.

Нравственно-психологическая атмосфера неблагополучных семей порождает «трудных» детей. До 90 % детей из этих семей имеют отклонения в поведении от нормы. Для этих семей характерны психологическая несовместимость членов семьи, излишняя эмоциональность общения,

конфликтность, которая нередко становится стилем, предпосылкой, деформаций процесса социализации личности ребенка, что становится причиной девиантного поведения подростков.

Огромное влияние на ребенка оказывают отношения с родителями. Семья служит основой для формирования у ребенка жизненных целей, морально-нравственных норм, образцов поведения и адаптации к внешнему миру. Семьи являются ключевыми элементами обществ, без которых сообщества и экономики не могли бы функционировать.

Основными причинами неблагополучия в семье являются низкий уровень личной ответственности и сопутствующие экономические проблемы: отсутствие жилья, безработица, а также нехватка культуры планирования жизни. В Казахстане ежегодно за неисполнение обязанностей по воспитанию детей к административной ответственности привлекается около 5 тыс. родителей и свыше 2 тыс. лишается родительских прав.

За цифрами лишений, ограничений родителей в правах на ребенка кроются судьбы детей. Если учесть, что среднее количество детей в семьях – 2 ребенка, то в 2019 году в стране примерно 3 272 ребенка получило статус ОБПР (оставшегося без попечения родителей), и дальнейшую судьбу этих детей будет определять государство.

В республике растет количество расторгнутых браков, в том числе в семьях, где есть дети. От семьи отказываются даже те, у кого трое или четверо несовершеннолетних детей, наличие детей не влияет на желание сохранить семью.

По данным статистики «Демографического отчета – 2017» ООН, Казахстан вошел в топ-10 стран мира по количеству разводов с коэффициентом соотношения количества браков к числу разводов – 3, по отчету за 2018 год – коэффициент не изменился [1]. За последние четыре года (2016-2019) количество разводов увеличилось на 18% [2]. Только в 2019 году на учете органов внутренних дел состояло 8 343 неблагополучных семей, в которых воспитывалось 13 994 детей.

Основную долю воспитанников ЦАНов и ЦПД составляют беспризорные и безнадзорные дети. Если смотреть данные в динамике за период 2011-2019 годы, то значительного снижения числа детей данной категории не наблюдается. Относительно прошлого года (6 232) число поступивших в данные организации беспризорных и безнадзорных детей сократилось до 5 613 детей.

По данным исследования «Насилие в отношении детей в семьях Казахстана» (ЮНИСЕФ, Казахстан), 75,4% взрослых, 46,1% сотрудников в сфере защиты детей и правосудия, а также 54,8% представителей средств массовой информации поддерживают применение телесных наказаний в семьях. Нередко родители прибегают к жестоким мерам, потому что не знают альтернативных способов наказания детей или не имеют времени и терпения для воспитания детей. В школах дети и подростки могут стать жертвами буллинга, который может принимать различные формы и иметь ряд негативных последствий для благополучия [26].

По данным Доклада ООН, насилию в школе подвергается каждый десятый обучающийся в мире, и этот показатель ежегодно растет [27].

По результатам социологического опроса, проведенного в Казахстане, 4,1% детей отмечает, что они боятся чего/кого-либо в школе, 6,5% детей испытывают на себе психологическое и физическое насилие со стороны сверстников, 3,4% – со стороны взрослых. По результатам опроса, 8,7% детей ответило, что в школах существует несправедливое отношение учителей к учащимся, 4,6% детей находится в конфликте с учителями, 5,5% считает, что педагоги безразличны к их мнению. В открытых беседах дети высказывались, что испытывают страх перед педагогом и учебным процессом, есть страх перед обучающимися старших классов, перед хулиганами и вымогательством денег.

Дети – одна из уязвимых групп, подверженных влиянию религиозных радикалов. Более чем в 70 странах мира признали необходимость урока религии в школах для развития у обучающихся толерантности и способности понимать религию, но необходимо квалифицированное преподавание.

С этой целью, в 2017 году, Указом Президента РК принята Концепция государственной политики в религиозной сфере РК на 2017-2020 годы.

В школах Казахстана с 9 класса введен обязательный предмет «Светскость и основы религиоведения». Для внедрения предмета разработаны учебно-методические пособия, тем не менее, вокруг школьных уроков религиоведения идут широкие дискуссии об эффективности и качестве преподавания предмета. По мнению экспертов, в Казахстане наблюдается недостаток квалифицированных кадров педагогов религиоведов. В интервью с директорами школ поднимался вопрос недостаточной профессиональной квалификации педагогов, преподающих религиоведение, отсутствие в школах специалистов данного профиля.

На особом контроле стоит вопрос по дерадикализации и реабилитации несовершеннолетних, прибывших из зон террористической активности.

В 2019 году из зон террористической активности, в рамках проведенных гуманитарных операций «Жусан» и «Русафа», в республику возвращен 441 несовершеннолетний (в т. ч. 46 детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей) [28].

За период 2011-2019 годы наблюдается снижение количества преступлений в отношении детей. По сравнению с 2011 годом количество преступлений сократилось на 76,1%; число детей, ставших жертвами преступлений, сократилось на 75,2%.

Отметим, что за последние три года (2017-2019 гг.) количество преступлений почти не сокращается. В 2019 году было совершено 2 115 преступлений по отношению к детям, жертвами которых стало 223 ребенка. Число пострадавших детей на 100 тыс. детского населения составляет 37,8, цифра статичная на протяжении трех последних лет.

Анализ динамики по основным статьям преступлений по отношению к детям показал, что более тяжкие статьи (убийство, причинение тяжкого вреда здоровью, преступления сексуального характера) имеют тенденцию роста. По-прежнему сравнительно высокие цифры краж, грабежей, хулиганств.

Количество пользователей сети интернет растет по всему миру и Казахстан не является исключением, что несет с собой как преимущества, так и негативные стороны. По данным опроса, более 70% детей пользуется Интернетом, имеет мобильные телефоны и компьютеры, тем самым становясь наиболее уязвимыми для кибер-буллинга, мошенничества в электронном пространстве. Например, 6% детей сказало, что столкнулось со случаями виртуального насилия в 2019 году. О расширении интернет-мошенничества говорят данные официальной статистики, если в 2018 году было заведено 7 уголовных дел по вовлечению несовершеннолетних в интернет-мошенничество, то в 2019 году – 15 дел, увеличение в 2 раза [29].

Исследование показало, что существует зависимость детей от социальных сетей. Лишь 14% общается в социальных сетях не каждый день. Основная доля детей увлечена виртуальным общением (38,8% общается в соцсетях до 1 часа), 26,4% детей находится на грани зависимости (общается в день 2-3 часа), а 20,8% детей поглощено соцсетями (проводит в соцсетях более 4-х часов в день).

Картина с онлайн игроманией несколько иная, дающая предположить, что среди подростков более популярно интернет общение в соцсетях. Опрос показал, что примерно третья часть школьников в возрасте 12-17 лет играет в онлайн игры не каждый день. Около 48% отводит на это занятие примерно 1 час в день, 13,4% может перейти за грань зависимости, так как играет по 2-3 часа в день, 6,9% практически зависимо от этих игр, и проводит в них более 4-х часов в день.

Дети используют интернет для различных целей, например, для развлечения, а также знакомств и приобретения друзей. Например, 6,4% подростков отметило, что у них больше виртуальных друзей, с которыми они познакомилась в интернет-пространстве, чем реальных.

Большая ответственность в защите детей от информационного потока ложится на взрослых, в частности на родителей и педагогов. Анализ данных опроса родителей показал, что только 64% опрошенных родителей часто беседует с ребенком об опасности интернета, о том, как избегать риски, 25% редко говорит об этом с детьми, остальные 11% вообще не затрагивают эту тему.

Проблемы суицидальных попыток и завершённых самоубийств среди детей и подростков широко обсуждаются в обществе.

По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, количество суицидов среди несовершеннолетних за 12 месяцев 2019 г. составило 180 случаев, попыток суицида – 351. В целом по РК 3 случая суицида на 100 тысяч детского населения.

Основная часть детей, совершивших суицид, из полных семей – 82,7% (16,2% – из неполных семей, 1,7% – дети-сироты и оставшиеся без попечения родителей). Эти данные говорят о том, что дети, даже находясь рядом со своими родителями, чувствуют себя одинокими, и им сложно справиться с трудной жизненной ситуацией, в которой они оказались.

Из установленных факторов, предшествовавших суицидальному поведению, выделяются одиночество (с чувством отверженности), конфликтные отношения с родителями и конфликтные отношения с родственниками.

Не для кого не секрет, что алкоголизм, наркомания и проституция – проблемы социальные, решать которые должен сам индивид и общество в целом.

По данным Министерства здравоохранения РК, в 2019 году на наркологическом учете состояло 185 несовершеннолетних с алкогольной и 101 с наркотической зависимостью. В целом, с 2010 года число детей данной категории стабильно снижается – в 2019 г. 3,1 на 100 тыс. детского населения по алкоголизму и 1,7 на 100 тыс. по наркомании.

Общее число подростковой преступности сократилось на 299 в сравнении с 2018 годом или на 10%. По данным Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан, за 2019 год было совершено 2 650 уголовных правонарушений несовершеннолетними или при их соучастии, среди которых 2 563 было классифицировано как преступления, 87 – как проступки.

За 2019 год по сравнению с 2018 годом снизилось также число особо тяжких преступлений в два раза – с 43 до 25, но тревожным сигналом является увеличение доли тяжких преступлений на 6,4%, их число возросло с 487 до 601.

Правонарушения в 2019 г. совершили 1 808 несовершеннолетних обучающихся общеобразовательных учебных заведений.

В целом за последние 5 лет отмечается тенденция снижения количества преступлений, совершенных обучающимися общеобразовательных организациях.

К уголовной ответственности в 2019 году привлечено 2 824 несовершеннолетних, среди которых девочки составляют 6,8% (193 человека). Основная доля детей (80%), привлеченных к уголовной ответственности, в возрасте 16-17 лет. Число несовершеннолетних, привлеченных к уголовной ответственности, в сравнении с прошлым годом сократилось на 10,5% (в 2018 г. 3 156 несовершеннолетних, привлеченных к уголовной ответственности).

80,7% преступлений совершено несовершеннолетними против собственности, 9,1% – против личности и 8,2% – против общественной безопасности и общественного порядка.

За 2019 год отмечается тенденция роста количества несовершеннолетних, привлеченных к административной ответственности – 8 667 человек, что на 11% выше в сравнении с 2018 годом (5 102).

Основную часть административных правонарушений составляют правонарушения:

- посягающие на общественный порядок и нравственность (мелкое хулиганство, нарушение тишины и нарушение запрета потребления табачных изделий в отдельных общественных местах) – 38,3%;

- посягающие на установленный порядок управления (проживание в РК без регистрации либо без документов, удостоверяющих личность) – 23%;

- на транспорте (превышение установленной скорости движения, несоблюдение требований, предписанных дорожными знаками или разметкой проезжей части дороги, управление транспортным средством лицом без документов и не имеющим права управления и др.) – 24,5%.

Возникает необходимость принятия мер государственного и общественного характера по нравственно-половому воспитанию, прежде всего подрастающего поколения, формирования в нем позитивно-активной личности, у подростков активной личностной позиции, стремление к физическому и психическому здоровью, нацеленных на прочные семейные отношения в будущем. Параллельно должны решаться вопросы профилактики ИППП, включая СПИД, нежелательной беременности, половых преступлений.

Девиантное поведение, как правило, закладывается в подростковом возрасте, ведь в течение этого периода происходит своеобразный переход от детства к взрослости, от незрелости к зрелости, который пронизывает все стороны развития подростка. Следовательно, если не заниматься выявлением и профилактикой девиантного поведения в подростковом возрасте, то эта проблема не исчезнет, несмотря на обилие разработок научных концепций и теорий девиации.

Согласно докладу «Будущее для детей мира», представленному комиссией, состоящей из более 40 международных экспертов, защита здоровья детей и их будущего не обеспечивается на должном уровне ни в одной стране, в т.ч. и в Казахстане [30].

Таким образом, одной из основных проблем в обеспечении прав детей является проблема обеспечения безопасной для жизни и здоровья окружающей среды.

Меры профилактики асоциальных явлений среди детей и подростков в Республике Казахстан

Важнейшим социальным заказом общества является воспитательно-профилактическая работа с детьми и подростками по предупреждению правонарушений. Профилактика является одним из основных и перспективных направлений деятельности в социальной работе. Жизнь повседневно убеждает, что легче, с гораздо меньшими издержками для общества и личности, не допустить возможных отклонений в действиях или поведении социального объекта, чем потом бороться с уже наступившими негативными последствиями.

В Казахстане право ребенка жить и воспитываться в семье закреплено в Кодексе РК «О браке (супружестве) и семье». В силу различных жизненных обстоятельств данное право части казахстанских детей остается уязвимым. На конец 2019 года количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей (далее ОБПР), в стране составляло 24 239 человек.

В целях сохранения семейных пар, с сентября 2018 года Верховный Суд РК запустил пилотный проект «Семейный суд». Особенность проекта заключается в том, что парам, оказавшимся в ситуации кризиса, помогают преодолеть его, найти выход из трудной жизненной ситуации и получить правовую и психологическую поддержку.

Положительную роль в недопущении разводов играют процедуры

мирных урегулирований. По данным ВС РК, в 2019 году удалось предотвратить развод в 12 766 семьях за счет мирного урегулирования споров. По сравнению с 2018 годом число сохранных от разводов семей увеличилось в 1,5 раза.

Наиболее распространенная форма мирных урегулирований – медиация, за счет которой сохранено 12 518 браков. За счет мирового соглашения было прекращено 191 дело о разводе, и 57 дел было прекращено в порядке партисипативной процедуры [31].

Государственная политика поддержки семьи, материнства и детства включает мероприятия, направленные на повышение материальных и нематериальных ресурсов семьи, прежде всего в целях стимулирования рождения детей и улучшения качества жизни в семье. К числу основных мер социальной защиты граждан, имеющих детей, относится выплата государственных пособий в связи с рождением и воспитанием детей, потерей работы или трудоспособности главы семьи, отсутствием одного из родителей. Социальная защита детей является одним из приоритетных направлений государственной политики Республики Казахстан. Это целый комплекс мер, направленных на развитие полноценной личности, с целью нейтрализации негативных факторов и создания благоприятных условий для ребенка. Важным компонентом социальной защиты ребенка является выплата социальных пособий.

Система детских и материнских пособий и выплат включает в себя единовременные выплаты в связи с рождением ребенка, социальные выплаты по беременности и родам (для тех мам, которые работали до рождения малыша) и ежемесячные пособия по уходу за ребёнком до года для тех матерей, которые не работали, а также пособия многодетным матерям и выплаты для малообеспеченных семей.

Большая часть детей-сирот и детей ОБПР находится под опекой и попечительством – 17 360 (70,5%), на патронатном воспитании – 1 982 (8,1%), в приемных семьях – 158 (0,6%), детских домах семейного типа – 133 (0,5%).

В интернатных организациях находится 4 606 детей-сирот и детей ОБПР (20,2%). Именно эту группу детей, проживающих в различных интернатных организациях и не получающих родительской заботы, можно выделить как ограниченную в своих правах.

Позитивной тенденцией, которая остается стабильной на протяжении последних 10 лет, в этой сфере является снижение как в целом количества детей-сирот и ОБПР, так и детей, проживающих в интернатных организациях. Этому способствуют различные факторы, проявляющиеся на уровне государственной политики, нацеленной на деинституализацию, и в изменениях, происходящих в общественном сознании, в усилении активности неправительственного сектора.

В результате процессов деинституционализации существующей системы, общий контингент воспитанников интернатных организаций за 10 лет уменьшился на 36%, детей, проживающих в организациях, на 67%. Соответственно сокращается и количество самих организаций.

Сеть интернатных организаций для детей-сирот и детей, оставшихся без

попечения родителей, в 2019 году составляла 107 организаций. Наибольшее число детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, находится в организациях образования – 79% (3 656 детей).

Количество детей в интернатных организациях снижается, помимо естественной убыли, за счет передачи на воспитание в семьи. На конец 2019 года, 1 111 детей или 22% воспитанников интернатных организаций было устроено в семьи: передано в семьи 606 человек, возвращено в кровные семьи 505 человек.

Имеет особую актуальность работа, нацеленная на поддержку детей и семьи, находящиеся в кризисной ситуации. Если брать во внимание то, что контингент существующих 107 интернатных организаций представлен в основном детьми, оставшимися без попечения родителей - 85,2%. То есть это социальные сироты – дети, чьи родители лишены родительских прав (50%), отказались от родительских прав (9,8%) и ограниченных в правах (5,5%). Своевременная комплексная социальная поддержка этих семей позволила бы уберечь детей от социального сиротства.

В декабре 2019 года в Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье» были внесены изменения и дополнения, связанные с созданием в стране условий для деятельности организаций по оказанию содействия в устройстве детей-сирот, детей, оставшихся без попечения родителей, в семьи граждан Республики Казахстан [32]. Если ранее в стране аккредитацию получали только агентства, которые занимаются устройством детей в иностранные семьи, то теперь и казахстанские граждане получают доступ к подобным услугам.

В рамках снижения уровня повторного сиротства регламентирована деятельность организаций по оказанию содействия в устройстве детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, а также требования к обязательной подготовке потенциальных приемных родителей.

В целом в Казахстане есть тенденция к разукрупнению детских домов и созданию домов семейного типа. Однако большая часть действующих организаций имеет устаревшую традиционную модель, для которой характерны многочисленные детские группы с большим составом, часто меняющегося персонала, что несет пагубное влияние на развитие детей. Такие организации сохраняются в Карагандинской, Костанайской, Восточно-Казахстанской областях.

В нынешней ситуации для детей-сирот и детей ОБПР, проживающих в системе интернатных организаций, также остаются актуальными вопросы успешной социализации после выпуска из детского дома, вопрос обеспечения жильем. В очереди на получение жилья состоит 67 397 детей-сирот и детей ОБПР, воспитывающихся в семьях и в организациях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. В 2019 году жильем было обеспечено 1 456 человек.

Таким образом, в сфере обеспечения и защиты прав детей-сирот и детей ОБПР есть позитивные изменения, выражающиеся в уменьшении численности детей в организациях, трансформации функций организаций и в изменениях, которые происходят на законодательном уровне и способствуют развитию

общественных институтов, направленных на поддержку семейного устройства. В стране активно развивается культура усыновления и формируется законодательная база, способствующая этим процессам.

В соответствии с настоящим Кодексом, для семей, принимающих детей-сирот, детей ОБПР, будет предоставляться психологическая подготовка и другая консультативная помощь на безвозмездной основе. Теперь данные семьи должны будут подать в орган, осуществляющий функции по опеке или попечительству, Сертификат о прохождении психологической подготовки. Это норма, широко применяемая в мировой практике, стала обязательной теперь и в Казахстане.

Центры поддержки детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации (ЦПД) созданы для обеспечения детей, находящихся в трудной жизненной ситуации, гарантированным объемом специальных социальных услуг. Комплекс услуг предусматривает социально-бытовые, социально-медицинские, социально-психологические, социально-педагогические, социально-трудовые, социально-культурные, социально-экономические услуги, регламентированные стандартами оказания специальных социальных услуг в области образования.

Изменения, которые произошли на законодательном уровне, являются хорошим основанием для развития специальных социальных услуг и направлены на комплексное решение вопросов по выходу семей с детьми из трудной жизненной ситуации. Вместе с тем, необходимо направить усилия на создание ЦПД в каждом регионе республики, а также повышение качества предоставляемых ими услуг.

Из всех воспитанников ЦАНов и ЦПД (7 179) прошло социальную адаптацию и передано на воспитание в семьи 5 829 детей или 81,2%, 205 детей (2,86%) - на опеку, патронат и 26 детей (0,36%) - в гостевую семью.

Для реабилитации, эффективной реинтеграции в казахстанское общество детей, прибывших из зон террористической активности и их матерей, МОН совместно с заинтересованными госорганами создал межведомственную рабочую группу. Выработан единый алгоритм действий по реабилитации данных лиц. К работе привлекались профильные неправительственные организации.

Организационные мероприятия с гражданами, возвращенными из сирийской зоны, проводились первично на базе адаптационного центра.

В Центре был обеспечен прием эвакуированных с проживанием, питанием, проведением санитарно-профилактических мероприятий. При Центре действовали детские гостиные, летняя школа. Всем прибывшим оказывалась реабилитационная поддержка со стороны психологов, теологов, социальных работников, религиоведов, юристов, воспитателей, медицинских работников.

После завершения карантинных мероприятий работа по социализации продолжалась в рамках проекта «Организация деятельности по дерадикализации и реабилитации несовершеннолетних, вернувшихся из зон террористической активности», с привлечением НПО. В стране функционировало 12 Центров социально-психологической, правовой

поддержки несовершеннолетних «Шанс» при Общественном фонде «Право».

В связи с высоким показателем преступлений в отношении детей, МОН РК формируется комплексная стратегия противодействия насилию.

Утверждена Дорожная карта по усилению защиты прав ребенка, противодействию бытовому насилию и решению вопросов суицидальности среди подростков на 2020 – 2023 годы.

С целью снижения семейного неблагополучия расширена компетенция местных исполнительных органов по ведению медико-социального учета детей и семей, состоящих на учете в органах полиции, созданию Центров поддержки для детей, находящихся в трудной жизненной ситуации.

Усилена ответственность за преступления против половой неприкосновенности ребенка, расширены функции комиссии по делам несовершеннолетних и защите их прав.

Введены меры общественного контроля соблюдения прав детей в закрытых организациях. Открыт доступ к посещению всех организаций, осуществляющих функции по защите прав ребенка в рамках мандата национального превентивного механизма.

В вопросе обеспечения интернет-безопасности важно участие всех лиц, формирующих мировоззрение ребенка. В частности, родители считают, что в первую очередь ответственность за ними (98,7% положительных ответов), 85% считает, что также ответственны органы образования, 70,4% подключает к данному вопросу правоохранительные органы, 68,7% СМИ, 55% говорит об ответственности Правительства. Не отрицается и ответственность самих детей за свое интернет поведение, так 54,7% родителей считает, что ребенок должен уметь контролировать личное интернет пространство и виртуальные увлечения.

Со стороны государственных органов проводится мониторинг интернет-ресурсов, в том числе социальных сетей, на предмет распространения деструктивной информации. В 2019 году ограничен доступ более чем к 2 809 материалам, из них 2 251 нарушение связаны с нарушением прав ребенка. Анализ запрещенных материалов показал, что наблюдается засилье интернет-пространства порнографическими материалами, распространением наркотиков.

По согласованию с администрациями социальных сетей «ВКонтакте», «Одноклассники», «mail.ru», «livejournal», «Facebook» и «Instagram» проводится удаление материалов суицидального и иного противоправного контента в указанных соцсетях.

Несмотря на все принимаемые меры, в социальных сетях периодически появляются новые группы, использующие притягательные для подростковой аудитории условные обозначения. В этой связи создаются условия, чтобы любой пользователь, который обнаружил группу в социальной сети или интернет-ресурсе, где распространяется противоправный контент, имел возможность пожаловаться на тот или иной материал, который считает подозрительным. Для этого на официальном сайте МИОР qogam.gov.kz создан специальный сервис «Пожаловаться».

Для проведения разъяснительной работы среди родительской общественности МОН в мессенджере Telegram «BALA QORGAU»

организована круглосуточная работа чата с обратной связью для оперативного реагирования и взаимодействия между органами и организациями образования в вопросах оказания своевременной помощи детям и родителям. О работе чата проинформированы организации образования, информация распространена через электронные и печатные СМИ, социальные сети. В чате зарегистрировано более 7,7 тыс. участников.

В РК с 2016 года реализуется Проект по превенции суицида среди несовершеннолетних. Трехкомпонентная программа превенции суицидов, реализуемая на уровне организаций образования, включает в себя:

- повышение грамотности подростков в отношении вопросов психического здоровья;
- обучение персонала школ и колледжей как «вахтеров суицида»;
- раннее выявление учащихся группы высокого риска в отношении суицидального поведения.

Программа по превенции суицидов была запущена в пилотном режиме в Кызылординской области, затем распространена в следующие регионы: Акмолинская, Атырауская, Актюбинская, Северо-Казахстанская области и г. Нур-Султан, г. Шымкент.

Министерством здравоохранения РК в рамках Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 - 2025 годы предусмотрены мероприятия, направленные на охрану здоровья детей и подростков, в том числе по профилактике суицидов среди подростков, обучению школьных психологов, медицинских работников первично-медико-санитарной помощи информированию родителей.

С 2018 года в ряде регионов (г.Нур-Султан, Акмолинская, Актюбинская, Атырауская, Кызылординская области) реализуется Программа превенции суицидов среди несовершеннолетних и формированию жизненных навыков (разработана Республиканским научно-практическим центром психического здоровья МЗ совместно с ЮНИСЕФ).

Программой реализуются мероприятия по выявлению подростков из группы риска, которым проводится дальнейшая психологическая поддержка (рекомендации по самопомощи, перенаправление к специалистам, предоставление контактной информации и др.).

За период ее реализации по республике вопросам раннего выявления подростков групп суицидального риска, профилактике предотвращения суицидов среди несовершеннолетних обучено 14721 психологов и «вахтеров суицида» (немедицинский персонал, учителя, полицейские).

Министерством внутренних дел РК по каждому факту суицида проводятся досудебные расследования на наличие составов уголовных правонарушений за доведение до самоубийства и установление причин и условий, способствующих им.

По результатам досудебных расследований, в государственные органы внесено 95 представлений по устранению причин и условий, способствовавших совершению суицидов несовершеннолетними (по итогам рассмотрения представлений к дисциплинарной ответственности привлечено 34 педагога и 5

медицинских работников).

Территориальными органами полиции анализируются уголовные дела, связанные с совершением насилия (в т.ч. сексуального, попытками суицида и т.д.) в отношении несовершеннолетних, а также использования преступниками социальных сетей.

В первой половине 2020 года Департаментами полиции выявлено 1454 зарубежных интернет-ресурсов с противоправным содержанием, информация в отношении которых направлена в уполномоченный орган для блокирования.

Министерство информации и общественного развития РК на постоянной основе проводится мониторинг СМИ (в т.ч. социальных сетей) по выявлению и блокированию незаконных контентов, прямо или косвенно пропагандирующих суицидальное поведение (2019 г. – удалено 142 материала, пропагандирующих суицид, в 2020 г. – 9).

В рамках работы по профилактике суицида и укреплению психического здоровья детей публикуются материалы разного характера.

Министерством финансов РК в целях усиления профилактической работы с несовершеннолетними в республиканском бюджете на 2020-2022 годы предусмотрены расходы на выплату доплат за квалификацию педагогического мастерства педагогам-психологам школ, а также на повышение квалификации педагогов-психологов и классных руководителей школ по вопросам семейного воспитания.

В рамках республиканского бюджета на 2020-2022 годы МЗ предусмотрены средства на функционирование «Горячей линии» (в общей сумме 69 863 тыс. тенге) направленной на расширение доступа и реализации прав подростков к медицинским услугам в первую очередь на сохранение психического здоровья, уменьшение суицидов и др.

Во всех регионах республики на постоянной основе функционируют call-центры, кабинеты экстренной психологической помощи, молодежные центры здоровья, центры психологической помощи и др.

Проработаны вопросы системного финансирования реализации программы по превенции суицидов среди несовершеннолетних из местного бюджета. На реализацию мероприятий направленных на превенцию суицида, выделено 519,7 млн. тенге из местного бюджета.

Несмотря на принимаемые меры по предупреждению фактов суицида среди несовершеннолетних, за последние три года статистика детского суицида (2017- 166, 2018 – 178, 2019 – 180) и их попыток (2017- 356, 2018 – 329, 2019 – 351) не снижается.

Решение вопросов предотвращения детских суицидов требует постоянного контроля и принятия эффективных мер предупреждения.

В целях усиления межведомственной связи в текущем году принята Дорожная карта по усилению защиты прав ребенка, противодействию бытовому насилию и решению вопросов суицидальности среди подростков на 2020 -2023 годы.

Предусмотрено 70 межведомственных мероприятий по обеспечению безопасности детей, профилактике суицидального поведения среди молодежи и

детей, реабилитации, оказанию медико-психологической, правовой помощи детям, созданию мобильных групп оперативного реагирования в случае суицидального поведения среди несовершеннолетних, обучению психологов.

Также Дорожной картой предусмотрены разработка и апробация программы по защите прав детей, предупреждению насилия, жестокого обращения, аутодеструктивного поведения. Реализация указанных мер будет осуществлена в период с 2020 по 2022 годы в пределах средств займа Всемирного банка.

Проведенный комплекс мероприятий выявил в среднем до 5,3% детей, нуждающихся в психологической поддержке и медицинской помощи, и повлиял на снижение распространенности суицидального поведения несовершеннолетних в указанных регионах.

По состоянию на 2019 год, все дети школьного возраста охвачены образованием, дети дошкольного возраста устроены в детские сады. Дополнительно ведется работа по социализации детей в общество путем организации досуговых мероприятий (посещение домов творческих, кинотеатров, театров, музеев, развлекательных детских мероприятий, парков, аттракционов). Дополнительно Центры оказывают поддержку женщинам в прохождении ими краткосрочных профессиональных курсов с последующим трудоустройством. Дети, оставшиеся без попечения родителей, переданы под опеку в семьи родственников, и в государственные организации для детей-сирот, приближенные к семейным условиям.

На профилактику правонарушений среди несовершеннолетних направлено введение в компетенцию местных исполнительных органов функции по медико-социальному учету лиц, состоящих на профилактическом учете органов внутренних дел, для оказания социально-правовой и медико-психологической помощи, а также расширены полномочия Комиссии по делам несовершеннолетних в части защиты прав и интересов детей.

Следует отметить, что в 2019 году на профилактическом учете ОВД состоит 1 417, списочном – 4 949 несовершеннолетних.

В республике для несовершеннолетних осужденных функционирует организация средней безопасности (ЛА-155/6). В 2019 году в организации содержалось 42 несовершеннолетних.

По составу преступлений более 33% несовершеннолетних отбывает наказание за тяжкие и 67% за особо тяжкие преступления (в т. ч. каждый четвертый за убийство, в возрасте от 17 лет и старше – 71%, со сроком свыше 5 лет – 63%). В сравнении с 2018 годом отмечается увеличение тяжких преступлений и незначительное снижение особо тяжких преступлений.

Для обеспечения общественного контроля над соблюдением прав воспитанников, действуют общественные наблюдательные комиссии (ОНК) и группы участников национального превентивного механизма (НПМ).

За 2019 год по учетам служб пробации состояло 381 (2018 г. – 397) несовершеннолетних, осужденных к наказаниям, не связанным с изоляцией от общества [33].

Основная задача специалистов по социальной работе, а также других

специалистов, работающих с трудными подростками – помочь найти свое достойное место в мире взрослых, минимизировать трудности приспособления, уберечь от неверного пути. Профилактика различных форм девиантного поведения и реабилитации подростков групп социального риска является сегодня исключительно важным и актуальным направлением.

Задачи профилактики сводятся к предупреждению отклонений, где наиболее важным является недопущение первого опыта правонарушений, а также минимизация социального вреда девиантного поведения подростков для общества. Решение этих задач требует высокого профессионализма и специальных навыков.

В течение 2019 года в стране функционировало 15 Центров адаптации несовершеннолетних (ЦАНов) и 17 Центров поддержки детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации (ЦПД). В 2019 г. законодательно закреплены нормы по созданию и функционированию Центров поддержки детей, находящихся в трудной жизненной ситуации. Данные Центры вошли в перечень организаций, осуществляющих функции по защите прав ребенка. Центры поддержки детей действуют в Акмолинской (1), Актюбинской (1), ВКО (1), Жамбылской (1), ЗКО (1), Карагандинской (2), Павлодарской (2), СКО (2), Костанайской (4) и в г. Нур-Султан (1),

В течение года, по данным Министерства образования РК, в ЦАНах содержалось 4 597, в ЦПД – 2 582 несовершеннолетних.

Наряду с этим, в проекте Государственной программы развития образования и науки на 2020 – 2025 годы предусмотрен комплекс мер, направленный на профилактику правонарушений, совершенствование социальных механизмов по реабилитации и интеграции в общество несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации.

В Кодекс «О здоровье», Законы РК «Об образовании», «О специальных социальных услугах» и др. введена норма о незамедлительном информировании работниками социальной сферы о фактах совершения несовершеннолетними или в их отношении правонарушений.

В 2019 году, в рамках реализации Целей устойчивого развития ООН до 2030 года, Стратегии «Казахстан-2050», в республике приняты ряд программных документов, определяющих приоритетные направления государственной политики в сфере защиты прав детей.

Для повышения здоровой конкуренции между общеобразовательными школами и усилению мотивации к их развитию, 437 государственных и 80 частных школ республики в истекшем году перешло на подушевое финансирование.

В результате последовательной социальной и демографической политики за последние пять лет в стране на 12% вырос показатель численности детского населения, на 15% и 11% соответственно уменьшилась материнская и младенческая смертность, на 20% увеличилась сеть организаций дошкольного образования, на 10% сократился контингент воспитанников детских домов.

Значимыми событиями 2019 года стали введение нового государственного пособия многодетным семьям и гарантированного

социального пакета детям из малообеспеченных семей.

Утверждена Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы (далее – ГПРОН), в которой сохранена политика преемственности развития образования и определены задачи по обеспечению доступности и повышения качества на всех уровнях образования. В ГПРОН включены мероприятия по апробации и внедрению Индекса благополучия детей, которые были рекомендованы в Докладе о положении детей за 2018 год.

В целях эффективности контроля над расходованием средств фонда всеобща для обучающихся, из социально-уязвимых категорий, внесены изменения в Правила формирования, расходования и учета средств.

Сегодняшняя школа – это сложная система, где воспитание и обучение выступают в качестве важнейших составляющих элементов. Воспитание уже не может рассматриваться как дополнение, довесок к обучению. Организация деятельности школ опирается на единство учебно-воспитательного процесса. Оно реализуется в общей цели, взаимосвязи направлений и средств ее осуществления (обучение и воспитание, теоретическая и практическая подготовка, урочная и внеурочная деятельность, сотрудничество обучающихся и педагогов, педагогическое руководство и ученическое самоуправление и др.).

Казахстанский опыт организации занятости обучающихся показывает, что особое внимание в своей воспитательной работе школы уделяют внеурочной деятельности.

Внеурочная работа – это форма организации социального воспитания, осуществляемая за пределами классно-урочной организации жизнедеятельности воспитательных организаций. Внеурочная деятельность, как и деятельность обучающихся в рамках уроков направлена на достижение результатов освоения основной образовательной программы. Но в первую очередь – это достижение личностных результатов. Это определяет и специфику внеурочной деятельности, в ходе которой обучающиеся формируют готовность и способность обучающихся к саморазвитию, сформированность мотивации к обучению и познанию, ценностные установки обучающихся, социальные компетенции.

Внешкольное образование в Республике Казахстан осуществляется по следующим основным направлениям:

- художественно-эстетическое дополнительное образование: через искусство, художественное творчество происходит передача духовного опыта человечества, способствующего восстановлению связей между поколениями;
- эколого-биологическое дополнительное образование детей направлено на развитие интереса ребенка к изучению биологии, географии, экологии родного края, охране природы, является основной частью непрерывного экологического образования;
- развитие детского и юношеского туризма и краеведения;
- развитие научно-технического творчества обучающихся;
- физкультурно-оздоровительная и спортивно-массовая работа в системе образования обучающихся ориентирована на физическое

совершенствование ребенка, формирование здорового образа жизни.

В последние годы в организациях дополнительного образования детей получили развитие объединения социально-педагогического направления, ориентированные на коррекцию и развитие коммуникативных, интеллектуальных способностей обучающихся, развитие лидерских качеств, организацию досуга детей и подростков. Эта деятельность способствует социальной адаптации, гражданскому становлению подрастающего поколения [34].

Современное дополнительное образование – это гибкая, динамичная, многоуровневая система, основанная на индивидуальном подходе к обучаемому. Система дополнительного образования детей, в силу своей личностной ориентированности на каждого ребенка, может успешно решать задачу подготовки поколений для жизни в современном информационном обществе [35]. Дополнительное образование детей увеличивает пространство, в котором обучающиеся могут развивать свою творческую и познавательную активность, реализовывать свои личностные качества» [36].

По информации МОН РК, общий охват дополнительным образованием составляет 78,5% (2 619 586 обучающихся) от общего числа обучающихся, в том числе в сельской местности 33,7% (1 124 432 обучающихся).

В 1 256 внешкольных организациях систем образования, культуры и спорта занимается 1 028 896 (30,8%) обучающихся, в 63 172 кружках при школах – 1 590 690 (47,7%) .

Особое внимание уделяется занятости детей из социально уязвимых слоев населения. Дополнительным образованием во внешкольных организациях охвачено 6,5 тысяч детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, 5,6 тысяч детей с особыми образовательными потребностями, 57,9 тысяч детей из малообеспеченных семей.

Основы нравственно-духовных ориентиров ребенка закладываются в первую очередь в семье. Именно семья является главным институтом воспитания и социализации (усвоения норм и ценностей).

В танцевальные кружки ходит 13,5% учащихся, и лишь 4,8% мальчиков. Девочки гораздо чаще выбирают танцевальные секции (20,7%), особенно в начальных классах.

Согласно результатам исследования, 26,8% детей не посещает кружки или спортивные секции. Первоочередной причиной этого является нехватка времени (29,2%), отдаленность от дома (15,2%) и отсутствие желания (39,0%). Менее упоминаемыми причинами являются отсутствие секций и кружков (8,6%), отсутствие денег на их оплату (10,5%).

35,6% опрошенных детей в свободное от уроков время занимается в спортивных секциях. Из них доля мальчиков почти вдвое больше по сравнению с девочками (48,7% и 24,9% соответственно). Больше всего спортом занимаются дети в возрасте 14-15 лет (38,5%). Языковые кружки посещает 16,1% опрошенных учащихся, из них доля девочек составляет 12,3%, а доля мальчиков – 20,0%. В большей степени курсы доступны для детей из областных центров (20,1%), а также для тех, кто проживает в средних и малых городах –

14,6%. К сожалению, лишь 9,6% опрошенных детей из села и 3,4% из отдаленных сел посещает языковые курсы.

Научные кружки (физика, математика, литература и т. д.) выбирает 8,4% детей, из них больше всего девочек – 9,5%, а мальчиков – 6,3%. По сравнению с детьми младшего возраста, учащиеся 16-17 лет чаще других посещают научные кружки – 17,0%, в то время как дети 8-10 лет – 5,7%. Это обосновано тем, что старшеклассникам предстоит сдавать ЕНТ, к чему они готовятся, посещая факультативы и кружки по определенным предметам.

Стремительный рост объема научной информации требует принципиально новых навыков, умений прогрессивно осваивать появляющиеся технологии, понимать их принцип работы. Современное поколение обучающихся должно быть готово к жизни в обществе с высокими потребностями технического прогрессирования, обладать необходимым уровнем технической культуры. К сожалению, крайне мала доля детей, посещающих технические кружки – 4,3%.

В этой связи остро стоит вопрос о необходимости усиления работы по развитию технических кружков, повышению интереса к ним среди детей, расширению финансирования дополнительного образования именно в этом направлении.

Здоровый образ жизни крайне важен для развития ребенка, его хорошего самочувствия, как в физическом плане, так и в психологическом, включает в себя регулярное и здоровое питание, и физические упражнения. По результатам опроса детей страны, 81% детей, которые всегда едят три раза в день и чаще, поставили самую высокую оценку уровню своего здоровья – пять баллов из предложенных пяти. Среди детей, которые «никогда» не придерживаются такого графика питания, высоко оценило свое здоровье 64,1%.

Также можно заметить, что дети и подростки, которые посещают кружки и секции, чаще склонны оценивать свое здоровье на пять баллов – 79,6%, в сравнении с детьми, которые их не посещают – 66,5%.

Исследование Университета Британской Колумбии предполагает, что внешкольные занятия вызывают у детей ощущение лучшей связи со сверстниками, что положительно сказывается на их психологическом здоровье.

Исследование, проведенное среди детей Казахстана, также подтверждает положительную связь между участием детей и подростков в кружках и спортивных секциях и их самочувствием. Можно отметить, что дети, которые посещают кружки и спортивные секции, чаще чувствуют себя счастливыми (78,7%), энергичными (70,3%), отдохнувшими (53,6%), что их повседневная жизнь им интересна (77,9%) и что сверстники принимают их (77,6%).

Существующие проблемы

Вместе с тем, несмотря на определенные достижения в сфере защиты прав детей, актуальными и требующими решения остаются следующие проблемы.

Негативное влияние на семью, детей и общество оказывают разводы. Вместе с тем, причиной части разводов является возможность получения социальных пособий и участия в государственных программах по получению

жилья.

Существуют серьезные пробелы, оставляющие часть детей в уязвимом положении. В первую очередь это касается детей-сирот и детей ОБПР, чье устройство в семью по разным причинам затруднено. Остается открытым вопрос обеспечения для них альтернатив, которые в полной мере бы компенсировали недостаток семейной поддержки и социальной защиты. Особого внимания требует положение детей-сирот и детей ОБПР с особыми образовательными потребностями, проживающих в организациях. Нет решений, направленных на создание для них условий, нивелирующих негативные последствия длительного проживания в организации и отсутствия семейной опеки. Сохраняет свою остроту и требует системных решений вопрос обеспеченности жильем, имеющий ключевой характер для благополучной социализации детей-сирот и детей ОБПР.

Несмотря на усовершенствование законодательной базы, проводимую профилактическую работу, насилие в отношении детей по-прежнему встречается, а зачастую термин «насилие» ассоциируется у взрослых только с нанесением серьезных телесных повреждений, а «шлепки», словесные оскорбления и унижения, психологическое давление не считаются насилием, а только воспитательными мерами.

Остается актуальной проблема роста правонарушений в отношении несовершеннолетних (насилие, жестокое обращение, сексуальное насилие).

В настоящее время в республике сложилась неблагоприятная ситуация со здоровьем и нравственным поведением детей, подростков и молодежи, основными причинами которой являются:

- безнравственность в сфере межполовых отношений;
- отсутствие необходимых знаний по сохранению и укреплению здоровья;
- неспособность взрослых оказать помощь и ответить на вопросы, которые встают перед каждым подростком, молодежью;
- увеличение числа болезней, передаваемых половым путем;
- рост беременности несовершеннолетних, исходом которой являются аборты или юное материнство, нередко приводящее к отказу от детей и социальному сиротству;
- рост проституции несовершеннолетних.

Репродуктивное поведение современных подростков обоих полов отличается ранним началом половой жизни, частой сменой половых партнеров, рискованными формами сексуального поведения, а также недостаточным использованием средств контрацепции и высокой частотой непланируемой беременности, что способствует ухудшению состояния репродуктивного здоровья.

Уровень знаний и источники их получения не являются достаточными для формирования мотивации на сохранение репродуктивного здоровья у подростков.

Подростки не имеют возможности получать знания к услугам по охране репродуктивного здоровья в общеобразовательных организациях, а имеющиеся

в нашей стране просветительские, информационные программы, мероприятия и услуги, в основном проводимые неправительственными организациями, не доходят до большей части детей и подростков, проживающих в сельской местности, в малых городах и райцентрах.

Казахстан имеет несовершенную систему регистрации подростковой беременности.

Глобальные инициативы в отношении здоровья подростков не нашли отражения на страновом уровне. Широкий диапазон проблем – от ожирения и насилия, до подростковой беременности и депрессии требует решения.

Актуальным остается вопрос информационной безопасности. Усугубляет ситуацию недостаточная осведомленность родителей об опасности неконтролируемого интернет-общения детей. В среднем около 36% родителей впервые, в рамках опроса, услышало о том, что в интернет пространстве существуют различные виды травли и шантажа детей.

Доступ к глобальной сети получают люди различных возрастных групп, и он используется для множества различных целей. Однако если взрослые в большинстве случаев в состоянии позаботиться о собственной безопасности во время исследования интернет пространства, то дети могут столкнуться с множеством угроз, начиная с кибер-мошенников, охотящихся за личной информацией, и заканчивая «группами смерти», подталкивающими детей к нанесению себе вреда и суицидам.

Существует необходимость в более комплексном подходе к проблеме подростковых суицидов. 2019 году увеличилось число суицидальных попыток с 329 до 351 или на 6,7% В относительно прошлого года. Основные факторы, предшествовавшие суицидальному поведению, – одиночество с чувством отверженности, конфликтные отношения с родителями и родственниками.

По данным социологического опроса, больше трети детей в той или иной степени ощущает чувство одиночества. Современное информационное пространство, распространенность гаджетов, непонимания в семье, неумение слушать себя, ставить цели и их добиваться только способствуют этому.

Важно развивать в детях чуткость по отношению к окружающим, умение прислушиваться к своим чувствам, выражать их в социально-приемлемой форме. В связи с этим, необходимо проводить работу среди директоров школ и школьных психологов по актуализации и развитию предмета «Самопознание». Этот предмет должен стать уроком первой значимости, быть не только познавательным, но и интересным для всех детей, доступным для их восприятия.

На сегодняшний день в общеобразовательных школах страны не должным образом уделяется внимание вопросам формирования и развития жизненных навыков детей и подростков. Существует проблемы, связанные с недоверием взрослого населения к вопросам, касающимся психического здоровья. Методическое сопровождение по профилактике суицидального поведения не поставлено на должном уровне.

Подводя итог вышесказанному, можно заключить, что несмотря на огромные усилия и большие достижения Казахстан все еще далек от

возможности обеспечения всем детям их законного права жить и воспитываться в семье, а неутешительная статистика говорит о том, что ежегодно в республике выявляется около 8 тысяч детей, оставшихся без попечения родителей, из них порядка 3 тысяч детей попадают в детские дома. В последние годы особое беспокойство вызывает негативная тенденция последовательного (из года в год) возрастания численности детей, переданных на полное государственное обеспечение.

3. Методические рекомендации по профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков в организациях среднего образования

Задача профилактики – самая актуальная, но трудно разрешимая. В общем плане она сводится к предупреждению отклонений, где наиболее важным является недопущение первого опыта правонарушения, а также минимизация социального вреда, наносимого девиациями обществу. Решение этих задач требует высокого профессионализма специалистов.

Деятельность отдельных категорий педагогов организаций среднего образования в профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков

1. *Социальный педагог.* Профилактическая работа социального педагога должна быть направлена на создание доверительного психологического климата между всеми участниками образовательного процесса, актуализацию мотивационной сферы учеников – важного условия для формирования установок на здоровый, нравственный образ жизни, предупреждения противоправных поступков.

Создание доверительных отношений с ребенком требует наличия у педагога, наряду с психологической техникой, информации о личностных характеристиках ребенка. Сбор такой информации можно производить по предлагаемой ниже матрице, которая одновременно является инструментом для вычисления обобщенного показателя уровня социального благополучия ребенка (таблица 1) [37].

Таблица 1 – Матрица определения обобщенного показателя социального благополучия подростка

Социальные характеристики подростка	Балл	Социальные характеристики подростка	Балл
1. Состав семьи подростка		6. Уровень социального благополучия семьи	
- мать, отец, дедушка, бабушка	5	- атмосфера взаимной поддержки, доброжелательства, любви	5
- только мать и отец	4	- здоровый образ жизни без особой эмоциональной окраски: без ссор и без большой привязанности, живут «по привычке»	4
- мать и отчим, отец и мачеха	3	- в семье ссоры, скандалы, один из родителей склонен к выпивкам	3
- одна мать, один отец	2	- судимость родителей, пьянство, рукоприкладство, выраженная форма умственной отсталости одного или обоих родителей	2
- нет родителей: бабушка, дедушка, другие родственники	1	- стоят на учете с диагнозом алкоголизм, наркомания, асоциальное поведение	1
2. Школьная успеваемость		7. Поведение подростка в школе	
- хорошая	5	- хорошее	5
- удовлетворительная	4	- удовлетворительное	4

- неудовлетворительная	3	- неудовлетворительное	3
- оставил школу, работает	2	- неоднократно был замечен в асоциальном поведении	2
- оставил школу, не работает	1	- стоит на учете в ИДН	1
3. Здоровье подростка		8. Внешкольное общение подростка	
- практически здоров	5	- на основе постоянных совместных занятий в кружках, секциях, на основе общих позитивных интересов	5
- часто болеет в пределах нормального развития	4	- несистемное досуговое общение по интересам, разовые встречи для совместного проведения свободного времени	4
- имеет хронические болезни	3	- общение на основе пустого времяпрепровождения, отсутствие позитивных целей	3
- отставание в умственном развитии	2	- асоциальные группы с ориентацией на выпивку, мелкое хулиганство, драки, токсичные вещества	2
- имеет врожденные патологии, нервно-психические болезни	1	- криминогенные группы, состоящие на учете в ИДН, с направленностью интересов на мелкие кражи, угоны транспортных средств, наркотики	1
4. Санитарно-жилищные условия жизни семьи		9. Жизненные цели подростка	
- благоустроенная отдельная квартира	5	- четко определенные, конструктивные жизненные планы, стремление к достижению поставленных целей	5
- отдельная квартира с родителями супругов	4	- позитивная ориентация в формулировании жизненных целей, но представление о путях и средствах достижения расплывчаты, неопределенны	4
- более одной комнаты в коммунальной квартире с удобствами	3	- отсутствие определенных целей и планов на будущее либо наличие нереальных планов, социальная незрелость, инфантилизм, надежда на авось	3
- комната в коммунальной квартире с удобствами	2	- ориентации на цели носят, скорее, негативную окраску, примитивны, бездуховны, референтная группа – сверстники с асоциальной направленностью интересов	2
- комната в общежитии, в бараке без удобств	1	- явно негативные, асоциальные ориентации на жизненные цели, отсутствие установки на общественно полезный труд. Интересы ограничены, отмечаются	1

		правонарушения, стоит на учете в ИДН	
5. Доход семьи		10. Эмоциональные отношения родителей с детьми	
- могут практически ни в чем себе не отказывать	5	- постоянная поддержка, разумная требовательность к детям, демократизм отношений, атмосфера доверия	5
- денег в основном хватает, но для покупки товаров длительного пользования берут кредит или в долг	4	- слепая любовь, гиперопека	4
- на повседневные расходы денег хватает, но покупка одежды вызывает трудности	3	- для родителей первична собственная жизнь, но отношение к детям доброжелательное, заинтересованное	3
- живут от зарплаты до зарплаты	2	- равнодушие, отсутствие заботы о детях, безнадзорность, дети как дополнительное бремя, дополнительные проблемы	2
- денег до зарплаты не хватает	1	- напряженно конфликтные отношения родителей с детьми, различные формы насилия, применяемые к детям	1
Инструкция по определению обобщенного показателя социального благополучия подростка			
Матрицу заполняет социальный педагог или классный руководитель на основе собираемой информации о ребенке. Матрица позволяет своевременно выявить подростков группы риска для принятия профилактических мер и определения путей индивидуальной работы с подростком.			
Общая сумма баллов - 150			
При анализе характеристик конкретного подростка набор баллов: - ниже 30 – предполагается принадлежность подростка к группе повышенного риска (чем меньше баллов, тем выше риск); - от 31 до 40 – социальное благополучие подростка определяется в пределах средней нормы; - более 40 – высокий уровень социального благополучия подростка (чем больше баллов, тем выше уровень благополучия)			

Можно выделить следующие направления деятельности социального педагога по предупреждению девиантного поведения:

- выявление подростков с девиантным поведением,
- изучение их социальных проблем, условий возникновения и разрешения с учетом возможностей организаций образования,
- привлечение классных руководителей для изучения семейных проблем ребенка, которые могут являться толчком для совершения негативных поступков, озлобленности у подростков,
- организация взаимодействия и преемственности в воспитательно-профилактической работе всех субъектов социально-педагогической деятельности,

- связь с семьей данного подростка (посещение, организация, консультационно-разъяснительная работа)
- организация индивидуально-профилактического воздействия на подростков, склонных к асоциальному поведению и окружающую их среду с учетом имеющихся форм и методов, результативности их применения,
- развитие системы правового образования обучающихся,
- мобилизация воспитательного потенциала среды, организация работы по переориентации группового общения социально и педагогических запущенных подростков.

Профилактическая работа социального педагога невозможна без взаимодействия различных городских служб и ведомств. Социальный педагог непосредственно взаимодействует с органами внутренних дел, КДН при администрации города, Управлением социальной защиты населения, сектором опеки попечительства и усыновления и другими службами. Важно, чтобы в профилактической работе с учащимися принимало как больше количество людей: администрация школы, классные руководители, родители, работники организации дополнительного образования.

Таким образом, социальный педагог является ключевой фигурой в координирующей роли усилий всех педагогов и представителей всех заинтересованных ведомств в вопросах профилактической работы с обучающимися. Только совместная деятельность по профилактике асоциального поведения, способна обеспечить эффективность данной работы.

2. Педагог-психолог: проводит психологическую диагностику возможных причин девиантного поведения; участвует в составлении плана коррекционной работы и реализации части мероприятий; информирует Совет по профилактике и членов психолого-педагогического консилиума о результативности проведенных мероприятий; проводит профилактическую работу.

Для организации единой системы психологической службы в организациях образования требуется объединение школьных психологов. В этой связи ОО «Профессиональная Психологическая Лига» предлагает единую площадку под эгидой Лиги, которая бы помогла создать необходимые условия для развития и улучшения работы психологов образования [38].

В соответствии с задачей, предлагается комплекс мероприятий, состоящих из 3-х основных составляющих: обученности, воспитанности и развития.

Основные показатели работы школ, в которых необходимо деятельное участие психологической службы:

1. Умственное развитие обучающихся (уровень обучаемости, интеллекта и обученности). Сформированность учебной деятельности (учат ли детей учиться: мотивы, цели, действия).
2. Учебная мотивация обучающихся и динамика ее развития – показатель результативности образовательного процесса в школе (динамика психологического развития ребенка).
3. Ценностные ориентации обучающихся и динамика их развития.
4. Удовлетворенность участников образовательного процесса его

различными сторонами (госзаказ, обучающиеся, родители, учителя).

5. Психологический климат в школьном коллективе. Эмоциональное самочувствие участников образовательного процесса.

6. Профессиональная психологическая компетентность педагога.

Вышеуказанные показатели работы школ реализуются через программы:

1. Коррекционно-развивающая.

2. Работа с одаренными обучающимися.

3. Психологическое сопровождение учебного процесса.

4. Адаптация вновь принятых обучающихся к условиям школ.

5. Мониторинг эффективности деятельности:

- умственного развития

- учебной мотивации

- ценностных ориентаций

- удовлетворенности участников образовательным процессом

6. Психологический климат в школьном коллективе.

7. Профессиональная психологическая компетентность педагога.

8. Профессиональная ориентация обучающихся.

Программы рассчитаны на психологическое сопровождение ключевых моментов школьной жизни, а также критических точек в интеллектуальном развитии ребенка, когда осуществляется переход количественных изменений в личности ребенка в качественные: 7,10,13,15,17 лет.

7 лет – поступление в школу (если предусмотрено начальное образование)

- фоновый уровень поступления в школу;

- сформированность предпосылок к участию в учебной деятельности;

- адаптация первоклассников.

10 лет – переход из начальных классов в среднее звено школы

- выявить изменения в умственном развитии обучающихся;

- определить общую тенденцию в развитии детей;

- спрогнозировать степень адаптации к обучению в средней школе;

- выявить обучающихся, нуждающихся в коррекции;

- адаптация 5-классников.

13-15 лет – подростковый период

- определить умственный профиль;

- изучить уровень усвоения базовых учебных предметов;

- определить приоритетное развитие интеллекта (гуманитарный, технический), «трудный возраст» - возможно девиантное поведение, вредные привычки, даже суицид;

- адаптация 7-классников.

17 лет – завершение школьного образования

- изучить общий уровень умственного развития;

- изучить сформированность учебной деятельности;

- сделать анализ общей креативности и образованности обучающихся;

- профессиональная ориентация, профессиональный выбор обучающихся.

Психологическое сопровождение осуществляется через следующие виды деятельности:

1. Индивидуальное психологическое обследование.
2. Групповое психологическое обследование (скрининг).
3. Индивидуальное консультирование.
4. Индивидуальные коррекционно-развивающие занятия.
5. Групповые коррекционные и развивающие занятия.
6. Просветительская работа.
7. Экспертная работа.
8. Организационно-методическая работа.
9. Развивающая работа (способности, качество личности).

к условиям работы психолога образования

а) Оборудованный кабинет (S=30 м², ковер, шкаф, сейф, компьютер, учебно-методический комплекс психолога, диагностический инструментарий).

б) Психолог подчиняется директору школы и сотрудничает с обучающимися, педагогами, классными руководителями, родителями, общественностью, внешкольными организациями.

в) Учет и контроль, отраженные в рабочих документах:

- Перспективный план работы психолога на учебный год.
- График (расписание) на неделю.
- Диагностика (индивидуальная, групповая).
- Консультирование.
- Развивающая и коррекционная работа (индивидуальная, групповая).
- Просветительская работа.
- Экспертная работа.
- Аналитический годовой отчет.
- Статистическая справка.
- Заключение.
- Социально-психологический профиль (ребенка, класса, школы).
- Диагностические карты.

3. *Классные руководители* обязаны вести работу по выявлению детей с девиантным поведением; проводить первичную диагностику возможных причин девиантного поведения; участвовать в составлении плана коррекционной работы и реализации части мероприятий; информировать членов Совета профилактики и Психолого-педагогического консилиума о результативности проведенных мероприятий; проводить профилактическую работу (пункт 3.1 Общие педагогические методы профилактики асоциального поведения).

Классные руководители применяют формы организации воспитательного процесса, которые содействуют формированию таких качеств, как ответственность, уважение, честность, человечность, доброта, гражданственность, владение культурой, традициями, обычаями своего народа, отвечают общим задачам воспитания

4. *Педагоги-предметники*: участвуют в выявлении детей с девиантным поведением; информируют классных руководителей о случаях девиантного

поведения; содействуют в проведении мероприятий по профилактике и коррекции девиантного поведения обучающихся, проводить профилактическую работу (пункт 3.1 Общие педагогические методы профилактики асоциального поведения).

Общие педагогические методы профилактики асоциального поведения.

Процесс предупреждения и преодоления асоциального поведения осуществляется при помощи различных технологий и форм, выбор которых зависит от особенностей «трудных» подростков, причин возникновения и проявления их поведения, условий и возможностей превентивных воздействий.

Профилактические мероприятия по работе с асоциальными проявлениями подростков в организациях среднего образования включают:

1. Взаимодействие школы и семьи.
2. Безопасный интернет.
3. Организация досуга обучающихся.
4. Пропаганда здорового образа жизни.
5. Правовое воспитание.
6. Ликвидация пробелов в знаниях обучающихся.
7. Борьба с прогулами занятий.
8. Проведение индивидуальной воспитательной работы.
9. Ученическое самоуправление.
10. Волонтерское движение
11. Создание службы медиации в организации образования

Взаимодействие школы с родителями предусматривает разработку единых требований к ребенку, определение воспитательных задач и организацию совместной деятельности педагогов и родителей по реализации этих задач, это в свою очередь предполагает изучение ребенка в семье и школе с помощью специальных методик и составление программы его развития.

Статистически выведено психологами, что чаще всего асоциальное поведение возникает у подростков в семьях которых:

- имеются психические отклонения или другие заболевания, последствия после болезней;
- пристрастия к наркомании, алкоголизму, асоциальному поведению в обществе;
- во взаимоотношениях между родителями существует неуважение друг к другу, враждебность к детям, невнимание;
- нехватка отцовского воспитания по отношению к подростку;
- имеют авторитарный способ воспитания, или, наоборот, наблюдается чрезмерная опека над подростком;

Характер взаимодействия педагогов с семьей в основном зависит от позиции родителей, которые по-разному относятся к школе, видят свою роль в организации воспитательной работы в школе и классе, по-разному воспитывают ребенка в семье, имеют различный интеллектуальный уровень.

Необходимо дифференцированно строить работу с семьей и родителями, не навязывая всем одинаковые формы взаимодействия, а ориентируясь на потребности, запросы родителей, особенности семьи и семейного воспитания,

терпеливо приобщая их к делам школы, класса, своего ребенка.

Цели и педагогические условия взаимодействия школы с семьей являются главными структурными элементами в организации взаимодействия. А средством достижения поставленных целей является выбор форм и методов взаимодействия.

Выбор содержания, форм и методов для осуществления взаимодействия принадлежит школе. Они зависят от общественных установок и устремления родителей, а также от конкретных задач, стоящих перед школой и семьей на данном этапе.

К коллективным формам взаимодействия школы и семьи относятся [39]:

- ✓ общие и классные родительские собрания, на которых обсуждают насущные проблемы классного и родительского коллективов;
- ✓ родительский лекторий, который способствует психологической и социально-педагогической компетентности родителей;
- ✓ тематические конференции, «круглые столы», диспуты и дискуссии по обмену опытом воспитания детей;
- ✓ вечера вопросов и ответов с привлечением специалистов;
- ✓ дни открытых дверей для родителей,
- ✓ посещение ими класса и наблюдения за детьми в определенные отрезки времени;
- ✓ презентации, которые подготавливают как педагоги, так и члены семьи;
- ✓ привлечение родителей к участию в оформлении предметных газет, выставок работ обучающихся, текстовых и фотоматериалов, к изготовлению наглядных агитаций;
- ✓ привлечение родителей к руководству школьными кружками;
- ✓ участие родителей в подготовке и проведению внеклассной и внешкольной работы с обучающимися;
- ✓ привлечение родителей к совместной деятельности с ребенком, организации его жизни в школьном коллективе.
- ✓ из индивидуальных форм взаимодействия школы с родителями используются:
 - ✓ индивидуальные беседы с родителями и другими членами семьи, в результате которых согласованно составляется программа и система педагогических действий с конкретным ребенком;
 - ✓ посещение семьи для знакомства с домашними условиями жизни ребенка;
 - ✓ анкетирование членов семьи;
 - ✓ составление социальной карты семьи;
 - ✓ обследование жилищно-бытовых и воспитательных условий;
 - ✓ проведение консультаций по семейным проблемам и проблемам воспитания детей.

Классные руководители знакомятся с жилищными условиями учащихся, в домашней обстановке проводят беседы с родителями, взрослыми членами семьи, составляют акты обследования жилищных условий, выясняют

положение ребенка в семье, его взаимоотношения с родителями. При выявлении конфликтов между родителями и детьми, проблем в семейном воспитании, работу рекомендуется проводить одновременно с родителями и детьми. Зачастую к такой работе следует привлекать школьного психолога, специалиста по социальной защите, иногда, при наличии признаков детской токсикомании и наркомании, психиатра- нарколога.

Наиболее трудной задачей является обучение родителей правильному способу общения с «трудными детьми», учету особенности детей и анализу причины их поведения [40].

Важными направлениями в этой работе являются:

- установление доверительных отношений между родителем и специалистом (классный руководитель, социальный педагог, педагог-психолог);

- разъяснение родителям основ межчеловеческих отношений с целью понимания ими причин негативных проявлений в поведении ребенка: гнев, агрессия, обида, страх и т.д., для осознания ими того, что истинная причина деструктивных переживаний может лежать глубже внешних проявлений. Поэтому за каждым негативным действием или случаями активного протеста в поведении следует искать нереализованную потребность;

- формирование у родителей правильного отношения к самооценке или чувству самоценности ребенка, т.к. с коррекции этого чувства должна начинаться любая помощь как ребенку, так и семье с «трудным» ребенком. Ведущим правилом является необходимость внимания к успехам ребенка и его потребность в признании. Только в этих условиях формируется устойчивая личностная установка и ее активность;

- установка, направленная на формировании у родителей чувства уверенности в себе, в решении возникающих проблем в воспитании.

Целесообразно начинать работу с родителями с обсуждения опыта и практики здоровой семьи, а не с отрицательных примеров асоциальной семьи, строить примерный психологический портрет «Хорошего родителя» [41].

Далее необходимо разъяснять, что дети, подвергающиеся насилию, злоупотреблению в осуждении их проступков, наказаниях, запретах, пренебрежению, отсутствию должного внимания к их потребностям представляют широкое разнообразие у них проблем и вариантов в отставании в развитии, а в будущем возникают поведенческие расстройства, связанные с асоциальностью личности.

Организуя в школе совместную работу семьи и классных руководителей, нужно стремиться к достижению конечной цели – обеспечению оптимального личностного развития каждого ребенка.

Знание особенностей семьи, выделение на их основе условных групп родителей позволит осуществлять дифференцированный и индивидуальный подход в руководстве воспитанием школьников в семье. Совершенствование педагогического руководства семьей возможно при осуществлении систематического дифференцированного и индивидуального подхода к родителям с учетом их педагогического лица, воспитательных условий семьи.

Основу составляют групповые и индивидуальные формы работы с семьей и родителями. В то же время есть проблемы, которые волнуют всех родителей или имеют отношение к воспитательной деятельности детей в данном классе. Такие вопросы обсуждаются на общих собраниях.

Родительское собрание – это основная форма работы с родителями, где решаются проблемы жизни класса. Существенное значение для взаимодействия имеет стиль общения педагогов на родительских собраниях. Педагогам следует исходить из того, что родители собираются для обсуждения вопросов, которые затрагивают их интересы и интересы детей.

Классный руководитель предусматривает различные формы психолого-педагогического просвещения родителей, которые предполагают активное, творческое участие родителей в обсуждении вопросов, организации и проведении занятий. В определении тематики лектория участвуют сами родители.

Активными формами взаимодействия педагогов и родителей могут быть конференции по обмену опытом, вечера вопросов и ответов, диспуты, встречи с педагогами, администрацией, специалистами/медиками, психологами, социальными работниками и др.

Классный руководитель привлекает родителей к управлению работой школы и к организации деятельности классов, что предполагает:

а) обсуждение и решение родителями проблем воспитания детей, жизни школы;

б) участие родителей в организации воспитательной работы, помощь в подготовке праздников, различных дел, в организации экскурсий, выходов в театры, музеи; помощь в оформлении кабинета; в ведении кружков;

в) создание органов самоуправления, организация их деятельности в школе и классах (родительские собрания, конференции, родительский комитет, советы дел, проблемные группы).

Таким образом, задача педагогов, классных руководителей должна быть направлена к единению, сплочению семьи, установлению взаимопонимания родителей и детей, формированию навыков их совместной деятельности и общения.

Выбор методов воспитания должен быть обусловлен целью, задачами и содержанием деятельности школьников, а генезис методов отражать требования, предъявляемые к воспитанию обществом.

Рассмотренные формы и методы педагогического взаимодействия школы и семьи содействуют активному включению родителей в процесс воспитания, способствуют эффективности процесса социализации школьников.

Классный руководитель предусматривает и стимулирует создание семейных клубов, привлекает родителей к организации кружков и других объединений по интересам, приобщает их к совместной деятельности с детьми в коллективах клубного типа. Педагог проводит целенаправленную работу по формированию взаимоотношений между детьми и их родителями, создает ситуации для воспитания уважительного отношения детей к своим родителям.

Этому могут способствовать: поздравления с праздниками, днем

рождения (подарки, сюрпризы); сочинения, тематика которых связана с рассказом о своих близких; рассказы о профессиях своих родителей; творческие встречи с родителями, рассказывающие об их увлечениях; организация выставок результатов труда родителей.

«Безопасный Интернет»

Сейчас Всемирная Сеть стала для всех нас такой же частью жизни, как микроволновая печь или шариковая ручка. Поэтому уметь пользоваться Интернетом сейчас уже просто необходимо для того, чтобы быть образованным и грамотным человеком. При этом одна из главных сторон Интернета – это его безопасность. Очень важно умение защитить детей от всего вредного, что может прийти из Интернета [42].

В основе работы детей с интернет-ресурсами должен лежать надежный принцип: «запрещено все, что не разрешено». Главная функция «контент-фильтрации» – полностью блокировать сайты, которые не входят в так называемый «белый список».

Под «вредными ресурсами» подразумеваются материалы, которые вы, родители не хотели бы показывать своим детям раньше времени, а именно:

«Взрослые» сайты:

- содержащие материалы порнографического и эротического характера;
- ориентированные на «взрослую» аудиторию (например, интернет-магазины по продаже интимных товаров);
- содержащие ненормативную лексику (бранные, вульгарные, нецензурные или иные ненормативные слова, речевые обороты и выражения, включая криминальные жаргон и сленг);
- содержащие информацию криминогенного характера (позитивно представляющие совершение преступлений, личности преступников, преступный образ жизни, криминальные нормы, ценности, обычаи и традиции, а также популяризирующая атрибутику или символику преступной среды);
- посвященные азартным играм, онлайн-казино;
- содержащие рекламу и сведения о продаже алкогольных и табачных изделий;
- сайты знакомств.

Деструктивные сайты:

- в положительном ключе повествующие о молодежных субкультурах («скинхедах», «неонацистах», «красных», «анархистах», «антиглобалистах», «рэпперах», «эмо», «готах» и т. д.);
- принадлежащие радикальным асоциальным группам (например, «радикальным экологам»);
- посвященные модификации тела, пирсингу и татуировке; сайты салонов, предоставляющих данные услуги;
- посвященные эзотерике, оккультизму, уфологии.

Родителям в целях предупреждения деструктивного влияния интернета на их детей следует придерживаться следующих правил [43].

1. Необходимо внимательно отнестись к действиям детей в «мировой паутине»:

- не отправлять детей в «свободное плавание» по Интернету, стараться активно участвовать в общении ребенка с Интернетом, особенно на этапе освоения;

- беседовать с ребенком о том, что нового для себя он узнает с помощью Интернет и как вовремя предупредить угрозы;

- использовать средства фильтрации нежелательного материала;

- проводить время в Интернете вместе со своими детьми, присутствие родителей – лучший залог безопасности ребенка;

- научить ребенка не оставлять личную информацию (адрес, телефон, номер или адрес школы, место работы родителей, их рабочий номер), особенно, на досках объявлений, в социальных сетях: этой информацией могут воспользоваться недобросовестные люди.

2. Информировать ребенка о возможностях и опасностях, которые несет в себе Интернет:

- объяснить ребенку, что в Интернете как и в жизни встречаются и «хорошие», и «плохие» люди. Объяснить, что если ребенок столкнулся с негативом или насилием от другого пользователя Интернет, ему нужно сообщить об этом близким людям;

- научить ребенка искать нужную ему информацию и проверять ее, в том числе с помощью родителей;

- научить ребенка внимательно относиться к скачиванию платной информации и получению платных услуг из Интернета, особенно путем отправки sms, – во избежание потери денег. Обратите внимания на рассылки (Спам).

- сформировать список полезных, интересных, безопасных ресурсов, которыми может пользоваться ребенок, и посоветовать их использовать.

3. Выбрать удобную форму контроля пребывания ребенка в Интернете:

- если ребенок – обучающийся младших классов и остается часто дома один, необходимо ограничить время его пребывания в Интернете;

- регулярно отслеживать ресурсы, которые посещает ребенок, проверять журнал посещаемых ресурсов;

- простые настройки компьютера позволят быть в курсе того, какую информацию просматривал ребенок;

- проверять электронную почту, чтобы родители могли убедиться, что ребенок не общается с неизвестным, опасным человеком.

Широкое вовлечение обучающихся в занятия спортом, художественное творчество, кружковую работу – одно из важнейших направлений воспитательной деятельности, способствующее развитию творческой инициативы ребенка, активному полезному проведению досуга, формированию законопослушного поведения.

По организации занятости обучающихся во внеурочное время в организациях образования могут быть разработаны различные типы образовательных программ внеурочной деятельности [44]:

– *комплексные образовательные программы*, предполагающие последовательный переход от воспитательных результатов к результатам

следующего уровня в различных видах внеурочной деятельности;

– *тематические образовательные программы*, направленные на получение воспитательных результатов в определенном проблемном поле и использующие при этом возможности различных видов внеурочной деятельности (например, образовательная программа патриотического воспитания, образовательная программа воспитания толерантности и т.п.);

– *образовательные программы, ориентированные на достижение результатов определенного уровня*. Такие программы могут иметь возрастную привязку, например: для 1 класса – образовательная программа, ориентированная на приобретение обучающимся социальных знаний в различных видах деятельности; для 2-3 классов – образовательная программа, формирующая ценностное отношение к социальной реальности; для 4 класса – образовательная программа, дающая обучающемуся опыт самостоятельного общественного действия;

– *образовательные программы по конкретным видам внеурочной деятельности*;

– *возрастные образовательные программы* (образовательная программа внеурочной деятельности младших обучающихся; образовательная программа внеурочной деятельности старшеклассников);

– *индивидуальные образовательные программы для учащихся*.

Организации образования должны предоставлять обучающимся возможность выбора широкого спектра занятий данного направления. Таким образом, внеурочная деятельность увеличивает пространство, в котором обучающиеся могут развивать свою творческую, познавательную и физическую активность, реализовывать свои лучшие личностные качества.

Организации образования самостоятельно выбирают направления внеурочной деятельности, определяют временные рамки (количество часов на определенный вид деятельности), формы и способы организации внеурочной деятельности.

Направления внеурочной деятельности являются содержательным ориентиром и представляют собой приоритетные направления при организации внеурочной деятельности и основанием для построения соответствующих образовательных программ организации образования.

Пропаганда здорового образа жизни должна исходить из потребностей детей и их естественного природного потенциала. Исследования ученых показали, что современные дети испытывают [45]:

- потребность в знаниях о здоровье и здоровом образе жизни;
- озабоченность перспективой, как своего здоровья, здоровья своих близких, своих будущих детей, так и здоровья всей страны;
- потребность в действиях по сохранению и укреплению здоровья;
- готовность к этим действиям и желание реализовать свои идеи по сохранению здоровья и продлению человеческой жизни.

К программе формирования здорового образа жизни, профилактике вредных привычек надо привлекать не только специалистов (медиков, наркологов, психологов, экологов, спортсменов), но и широко использовать

детский потенциал, озабоченность перспективой своего будущего здоровья и организовать самих учащихся на реализацию этой программы. Создавать волонтерские группы, участвующие в этой работе.

В пропаганде здорового образа жизни полезно использовать такие мероприятия:

беседы медработников по проблемам, которые выбрали в качестве приоритета сами учащиеся;

– беседа, дискуссия, диспут, мозговой штурм, подготовленные при поддержке классного руководителя самими учениками;

– встречи с «интересными людьми», общение с которыми продемонстрируют преимущества здорового образа жизни;

– «уроки здоровья», с обсуждением видеofilьма или фрагментов фильмов, записей телепередач.

В беседах с детьми следует, помимо традиционных тем: наркомании, ВИЧ-инфекции, гепатиты, алкоголизм, обратить внимание на такие проблемы, как:

- преимущество жизни без сигарет, алкоголя и наркотиков;
- милосердие, доброта и здоровье;
- природа и здоровье;
- любовь и здоровье;
- здоровье и успешная карьера;
- мода и здоровье;
- фигура и здоровье;
- спорт и здоровье;
- компьютерные игры и здоровье

Пропаганда здорового образа жизни не должна носить навязчивого характера, лучше ее начинать с неформальных бесед классного руководителя, не регламентировать строго время проведения, стараться узнать привычки, склонности обучающихся, использовать различные формы проведения: от разговора, игры до инсценировок.

Решение проблемы кроется в оказании доверия детям, использовании их природной заинтересованности в сохранении здоровья и широком привлечении обучающихся к этому направлению деятельности: развитию волонтерского движения, повышению статуса ученического самоуправления

Широкая пропаганда среди обучающихся, их родителей (законных представителей) правовых знаний – необходимое звено в профилактике асоциального поведения [45].

Критериями сформированности сознательности и правовой культуры обучающихся считаются знание основных законов, их понимание и обязательное неукоснительное исполнение; уважение к праву, законности; умение самостоятельно, к месту использовать полученные знания в повседневной жизни на практике; выработка привычки поведения, не противоречащего нормам и невосприимчивость к любого рода противоправным формам.

В соответствии с Концепцией правовой политики Республики Казахстан

на период 2010 до 2020г., утверждённой Указом Президента Республики Казахстан от 24.08.2009г №858, в организациях образования должен осуществляться правовой всеобуч в целях изучения действующего законодательства и формирования правового сознания и правовой культуры подрастающего поколения [46].

Основными формами просвещения обучающихся должны стать классные часы, лекции; экскурсии; беседы; кино, телевидение; вечера; диспуты, обсуждение фильмов и книг, статей; наглядная агитация. В старших классах необходимо знакомить учащихся с деятельностью правоохранительных органов, просвещать об ответственности за противоправное поведение. Обучающиеся должны знать основные положения Конвенции ООН о правах ребенка, Кодекс РК «О браке (супружестве) и семье», Законы РК «О правах ребенка в Республике Казахстан» и «О профилактике бытового насилия». Важно обратить внимание на изучение вопросов по охране репродуктивного здоровья и безопасного поведения подростков.

Школа и родители должны воспитывать культуру неприятия антиобщественного поведения детей.

Проведение бесед на классных часах, родительских собраниях, разъяснительной работы о видах ответственности за те или иные противоправные поступки, характерные для подростковой среды виды преступлений, понятий об административной, гражданско-правовой, уголовной ответственности несовершеннолетних и их родителей дают мотивацию на ответственность за свои действия.

Целесообразно акцентировать внимание обучающихся не только на карательных, наказуемых, но и защитных функциях правовых норм, широко используя примеры из практики правоохранительных органов, средств СМИ, ставя учащегося «в положение жертвы». На родительских собраниях следует информировать об административной и уголовной ответственности взрослых лиц за вовлечение несовершеннолетних в противоправные действия, пьянство, наркоманию, особенно родителей (лиц их заменяющих), материальной ответственности за ущерб, причиненный их детьми. К такой работе целесообразно привлекать сотрудников правоохранительных органов, приглашать для проведения лекций правоведов, психологов и других специалистов, имеющих опыт работы с преступностью несовершеннолетних.

Ежедневный контроль за успеваемостью со стороны классного руководителя и родителей позволяют своевременно принять меры к ликвидации пробелов в знаниях путем проведения дополнительных занятий и индивидуальной работы с такими обучающимися, организовать помощь отстающим как педагогом-предметником, так и успевающими обучающимися [47].

Борьба с прогулами должна быть включена в общешкольную Программу профилактики правонарушений. Необходимо учитывать, что у обучающегося, прогулявшего хотя бы один день занятий, если не принять к нему своевременных мер, появляется чувство безнаказанности, которое подтолкнет его на повторные прогулы и в конечном итоге превратит в злого

прогульщика. Он станет проводить время в игротеках, на рынках, вокзалах. В погоне за легким заработком он может приобщиться к бродяжничеству и попрошайничеству. Такого подростка легко вовлечь в наркоманию и преступную деятельность. Классные руководители должны установить ежедневный контроль за посещаемостью уроков.

Одним из важнейших направлений профилактической школьной деятельности является выявление, постановка на внутришкольный контроль обучающихся с асоциальным поведением и разработка для них *индивидуальной воспитательно-образовательной программы*.

Во-первых, помнить, что нарушения дисциплины, агрессивность, и т.д. – это важнейшие проявления, свидетельствующие о том, что ребенок не подчиняется (принудительной) системе школьных занятий.

Во-вторых, необходимо постоянно заинтересовывать обучающихся учебным материалом, давать им возможность проявлять спонтанность и самостоятельность, а так же приобретать навыки эффективного общения и кооперирования.

В-третьих, не требовать работы от обучающихся, а работать вместе с ними. Дать обучающимся возможность перенять рабочую позицию путем идентификации себя с учителем, а не путем исполнения (абстрактных) требований «сверх – Я», проявляющихся в процессе педагогического манипулирования.

Педагогические действия могут провоцировать или нейтрализовать проявления агрессивности детей и взрослых. Исследования показали, что преобладание в отношении взрослого к ребенку или подростку психологического насилия провоцирует проявления жестокости и агрессивности со стороны детей. Так, если классный руководитель предъявляет к своим обучающимся необоснованные требования, оскорбляет и подавляет их, то в таком классе агрессивность и враждебность гораздо выше, нежели в классах, где педагог относится к обучающимся уважительно и доброжелательно.

Чем жестче система контроля и ограничения свободы обучающихся, тем чаще они проявляют агрессивность к более слабым ребятам, а подчас даже и к педагогам. Правда, последнее чаще делается тайком, но случаются и демонстративные формы протеста.

Исходя из этого, индивидуальная воспитательная педагогическая программа должна быть представлена как система управления обучением, воспитанием, развитием обучающегося в целях коррекции отклоняющегося поведения, социализации и развития личности конкретного обучающегося с девиантным поведением.

Ученическое самоуправление. Одной из важнейших задач социально-педагогической деятельности в школе является формирование социально активной личности, способной плодотворно жить в современных условиях и преобразовывать их, самостоятельно принимать верные, жизненно важные решения, позитивно самореализовываться в основных сферах жизнедеятельности. Чтобы научить детей реальной жизни, нужно включать их

в совместную деятельность по реальному устройству этой жизни. Такую деятельность можно организовать в процессе школьного ученического самоуправления, как формы организации жизнедеятельности коллектива обучающихся, обеспечивающей развитие социальной активности каждой личности. Результаты различных исследований подтверждают, что оно является важным фактором социализации личности, поскольку способствует формированию таких качеств, как самостоятельность, активность, инициативность, ответственность.

В организациях среднего образования важно придать значимую роль органам школьного самоуправления и выстроить работу по образцу работы Школьного комитета Единой детско-юношеской организации «Жас Ұлан» [48].

Развитие самоуправления помогает подросткам понять всю сложность социальных отношений, сформировать активную социальную позицию, определить свои возможности в реализации лидерских функций. Цель школьного самоуправления – создание условий для самореализации и совместной деятельности подростков, развития у них творческого потенциала, лидерских и организаторских способностей, взаимопонимания, активной гражданской позиции и общей культуры. Система ученического самоуправления должна охватывать обучающихся с 1 по 11 классы. Высшим органом самоуправления может быть общешкольное собрание (конференция), исполнительным органом – Детское объединение. Высшим органом самоуправления в первичном коллективе может быть классное собрание, на нем избирается актив класса, формируются микрогруппы по интересам, обсуждаются направления их деятельности и функции. Это может быть организация дежурства в кабинете; организация и проведение в классе коллективных творческих дел; оформительская работа; проведение интеллектуальных игр, викторин и т.п.

Направления деятельности детских объединений могут быть самыми разнообразными: развитие творческих способностей обучающихся; выявление и развитие лидерских качеств; формирование культуры общения; патриотическое воспитание учащихся; экологическое воспитание; духовно-нравственное воспитание; развитие чувства ответственности; организация акций милосердия; пропаганда здорового образа жизни, физической культуры; организация встреч с ветеранами Великой Отечественной войны; организация концертов и конкурсов; подготовка членов Совета школы (Школа актива для восьмиклассников); сотрудничество с администрацией, педагогами и родителями; сохранение и продолжение традиций школы и др.

Представляя интересы всего ученического коллектива, обучающиеся могут организовывать и проводить те дела, которые им интересны, при этом проявляя и развивая свои способности. Самоуправление развивается успешно, если обучающиеся оказываются в ситуации выбора и сами определяют пути решения поставленной проблемы. Именно самостоятельное принятие решения является ключевым для формирования мотива группового действия. Деятельность школьного объединения может осуществляться в рамках определенных программ: «Шаг навстречу», целью которой является духовно-

нравственное воспитание обучающихся школы, развитие милосердия, доброты, эмпатии; «Мы за здоровый образ жизни!», борьба с курением, наркоманией и алкоголизмом, пропаганда здорового образа жизни и др.

Участие обучающихся в делах органов ученического самоуправления даст возможность многим осознать себя, посмотреть на свой класс и школу как на часть большого коллектива единомышленников и друзей, позволит участникам реализовывать и развивать свои способности и таланты в паритетном взаимодействии со сверстниками и взрослыми. Дети проявляют самостоятельность в организации досуга, политической деятельности в школе, деятельности школьной прессы, спортивно-массовых мероприятиях, производственной деятельности, шефской работе, уборке и ремонте школьных помещений, территории, самообслуживании, деятельности ученических органов правопорядка.

Таким образом, успешно функционирующая система ученического самоуправления в организациях среднего образования служит развитию личности обучающихся, так как в процессе самоуправленческой деятельности у подростков развиваются способности, коммуникативная культура, лидерские качества, вырабатываются социально значимые качества (активность, ответственность, отзывчивость), они осваивают социальные роли, приобретают определенные знания и навыки, учатся планировать, осуществлять и анализировать собственную деятельность. Школьная жизнь в свою очередь становится интересной, насыщенной и увлекательной.

Таким образом, самоуправление обучающихся – необходимый компонент содержания современного воспитания личности. Новый подход к пониманию сущности развития самоуправления предполагает создание условий для социального становления учащихся. Это обеспечивается включением их в решение сложных проблем взаимоотношений, складывающихся в коллективе. Через свое участие в решении проблем обучающиеся вырабатывают у себя качества, необходимые для преодоления сложностей социальной жизни.

Организация *волонтерской деятельности* является действенным направлением профилактики асоциального поведения подростков. Привлечение несовершеннолетних добровольцев в качестве волонтеров для оказания помощи безнадзорным подросткам формирует у них лидерские качества, гражданскую ответственность, развивает чувства сопричастности и неравнодушия, умение контактировать и находить подход к сверстникам, оказавшимся в трудной жизненной ситуации. Волонтерское движение должно сопровождаться психологической, педагогической, социальной помощью всего педагогического коллектива организации образования [13].

Сложные конфликтные ситуации в воспитательно-образовательной сфере возникают ежеминутно, так же как и в жизни в целом. Сегодня все большую актуальность для разрешения споров и конфликтов между различными субъектами в школьной среде приобретает *медиативная практика* с участием педагога-психолога, социального педагога, позволяющая достичь взаимного согласия при разбирательстве на принципах добровольности, без угрозы применения принудительного исполнения.

Чтобы заниматься предупреждением конфликтов, администрации школы и всему педагогическому коллективу необходимо обладать высоким уровнем медиативной компетентности, иметь четкое представление о том, как конфликты в образовательной среде возникают, развиваются и завершаются, каковы их особенности и причины. Развитие данной компетенции востребовано и является одной из приоритетных задач в современных условиях жизни.

Медиативный подход основан на диалогичном общении всех сторон, предполагающем равноправие и предоставление равного пространства для самовыражения и защиты своих интересов. А для реализации этих возможностей все стороны должны четко представлять меру своей ответственности.

Педагог – это медиатор, посредник, проводник духовных ценностей и культурных норм. Профессиональный стандарт педагога основного и среднего общего образования, опубликованный 18 октября 2013 года, устанавливает как необходимое умение учителей школ «...владеть технологиями диагностики причин конфликтных ситуаций, их профилактики и разрешения».

Служба школьной медиации – эта служба, созданная в образовательной организации и состоящая из [11]:

- ее работников (психолог, социальный педагог, другие педагоги);
- обучающихся старших классов (членов «группы равных»);
- инициативных родителей.

«Ключевые» фигуры службы школьной медиации должны пройти необходимую подготовку и обучение основам метода школьной медиации.

При этом с помощью медиации и восстановительного подхода будет создана новая, более эффективная система помощи семье и детям, а также защиты и обеспечения гарантий прав и интересов детей всех возрастов и групп, том числе детей, оказавшихся в трудной жизненной ситуации или вступивших в конфликт с законом.

Деятельность служб школьной медиации направлена на формирование безопасного пространства (среды) не только для детей, но и для взрослых, путем содействия культуры конструктивного поведения в различных конфликтных ситуациях.

Основными функциями школьной службы примирения являются:

1. Восстановительная – восстановление статуса пострадавшего и обидчика в обществе, отношений между ними и в школьном сообществе.
2. Образовательная – повышение коммуникативной компетентности учащихся и педагогов.
3. Воспитательная (стимулирование развития рефлексии, самостоятельности, принятия на себя ответственности, планирования будущего, осознания ценности отношений).
4. Профилактическая (предотвращение конфликтов) [49].

Основные направления деятельности служб школьной медиации:

- проведение просветительской работы (в отношении медиации) среди учеников, их родителей и педагогического состава;
- разрешение разнообразных и разнонаправленных конфликтов,

возникающих в образовательной организации;

- предотвращение возникновения конфликтов, препятствование их эскалации;

- формирование коммуникативных умений у детей, подростков, педагогов и родителей (навыков конструктивного решения конфликтов, ненасильственных стратегий поведения);

- профилактика социальных аномалий среди детей и подростков (безнадзорности и беспризорности, наркомании, алкоголизма, табакокурения, правонарушений несовершеннолетних);

- профилактическая и коррекционная работа с детьми и семьями, находящимися в социально опасном положении.

Анализ моделей профессиограмм медиатора, работающего в системе образования из опыта России и зарубежных стран показывает [49], что:

1. Участвуя в медиации, обучающиеся осваивают шаги, которые необходимо предпринять для урегулирования конфликтных ситуаций. Они учатся делать это самостоятельно, развивая конфликтологическую компетентность со школьной скамьи. Школьная медиация наглядно демонстрирует, что разрешить конфликт, каким бы сложным он ни был, возможно, если правильно выстроить диалог со второй стороной. И вмешательство взрослого в этот диалог необходимо далеко не всегда.

2. Медиация может помочь развить лидерские и языковые навыки и критическое мышление, а также навыки решения проблем. Снижение уровня насилия и связанного с ним количества прогулов также может быть продуктом школьной медиации.

3. Медиация как способ демонстрации стратегии сотрудничества способствует воспитанию людей, способных мыслить стратегически. Зачастую мы живем сегодняшним днем, наши действия нацелены на достижение сиюминутного результата. Тот, кто достигает результата в общении с другими людьми, не унижая их, умеет прежде всего уважительно относиться к самому себе. Это человек созидающий, а не разрушающий.

4. Дети, прошедшие через опыт медиации, развивают хорошие навыки не только в преодолении конфликтов, но и в их предупреждении. Обучающиеся, разрешившие конфликты с помощью сверстников-медиаторов, после нескольких удачных опытов меняют свои отношения, становятся более мирными и конструктивными обсуждениями разногласий.

5. В школах, где медиация воспринимается всерьез и считается нормой, наблюдается более здоровый климат и более дружные отношения между всеми участниками образовательного процесса.

В ЕДЮО «Жас Ұлан» издан сборник лучших практик по психотерапии детей и родителей для школьного психолога, который призван помочь решить следующие задачи:

- внедрение в работу школьного психолога практик, позволяющих осуществить своего рода психологический ликбез и освоение (прежде всего школьниками старших классов) правил поведения в экстремальных ситуациях, элементов самопомощи и психологической поддержки сверстников;

- поддержка социализации старшеклассников, создание условий для осознанного прохождения этапов взросления и формирования собственной идентичности;

- внедрение элементов коучинга, медиации в существующую проектную деятельность в рамках школьного самоуправления, воспитательной работы, молодежной политики (на примере проектов ЕДЮО «Жас Ұлан»).

В качестве примера практики медиации в организации образования приводим психологический тренинг в формате квеста «Как я решил конфликт и чем он был мне полезен?» [50].

Психологический тренинг в формате квеста

«Как я решил конфликт и чем он был мне полезен?»

Сценарный план занятия:

1) после приветствия разделить ребят на группы по 4-5 человек. Предложить обсудить, какие бывают конфликты, поделиться личным опытом прохождения конфликта, выбрать один пример и рассказать его от каждой группы с комментариями что произошло, как надо было себя вести.

2) рассказать о том, что существуют технологии решения конфликтов. Рассказать о медиации как отдельном направлении и профессии медиаторов.

С чего начинается технология решения конфликта?

С установления причин конфликта. Сложность здесь в том, что истинные причины нередко маскируются, ибо могут характеризовать инициатора конфликта не с лучшей стороны. Кроме того, затянувшийся конфликт втягивает в свою орбиту все новых участников, расширяя список противоречивых интересов, что объективно затрудняет нахождение основных причин. Опыт разрешения конфликтов показал, что большую помощь в этом оказывает владение формулами конфликта.

Первая формула конфликтов.

Конфликтная ситуация + Инцидент (Конфликтоген) + Конфликт, где Конфликтная ситуация – это накопившиеся противоречия, содержащие истинную причину конфликта.

Инцидент – это стечение обстоятельств, являющихся поводом для конфликта.

Конфликт – это открытое противостояние как следствие взаимоисключающих интересов и позиций.

Из формулы видно, что конфликтная ситуация и инцидент независимы друг от друга, то есть ни одного из них не является следствием или проявлением другого.

Разрешить конфликт – это значит: устранить конфликтную ситуацию, исчерпать инцидент.

Вторая формула конфликта

Сумма двух или более конфликтных ситуаций приводит к конфликту.

При этом конфликтные ситуации являются независимыми, не вытекающими одна из другой. Данная формула дополняет первую формулу, в соответствии с которой каждая из конфликтных ситуаций своим проявлением играет роль инцидента для другой. Разрешить конфликт по этой формуле –

значит устранить каждую из конфликтных ситуаций.

Обсудить с ребятами, где в их примерах были причины конфликта, а где конфликтогены.

3) Расскажите о том, как происходит эскалация конфликта. У людей противодействие обычно сильнее действия, а не равно ему. Первый конфликтоген часто появляется ситуативно, помимо воли людей, а дальше вступает в действие эскалация конфликтогенов. Для предотвращения конфликтов надо как-то прервать цепочку конфликтогенов. Эскалацию конфликтогенов мы можем остановить только усилием воли.

Обсудите с ребятами правила бесконфликтного общения, после обсуждения.

Правила бесконфликтного общения.

Правило 1. Не употребляйте конфликтогены.

Правило 2. Не отвечайте конфликтогеном на конфликтоген.

Правило 3. Проявляйте эмпатию к собеседнику.

Правило 4. Делайте как можно больше благожелательных посылов.

4) Обсуждайте в группах – какие бывают конфликтогены? Соберите выступление всех групп. Сравните со списком ниже.

Конфликтогенное поведение выражается:

- в навязывании своей точки зрения;
- в проявлении неискренности в суждении;
- в постоянном принижении роли собеседника;
- в нежелании слушать и перебивании собеседника;
- в проявлении к человеку или группе открытого недоверия;
- в неожиданно резком ускорении темпа беседы и быстром ее завершении;
- в отсутствии желания признавать свои собственные ошибки и чью-то правоту;
- в акцентировании внимания на различии между собой и собеседником не в его пользу;
- в постоянном преуменьшении вклада собеседника в некое общее дело и возвышение собственного вклада;
- а также все, что обычно воспринимается окружающими крайне негативно.

В деловом общении опасными словами-конфликтогенами являются следующие:

- слова – насмешки: «очкарик», «лопоухий», «мямля», «коротышка» и др.;
- слова – обвинения: «из-за вас все испортилось», «это ты во всем виноват» и др.;
- слова – долженствования: «вы обязаны», «вы должны» и др.;
- слова, выражающие угрозу: «земля круглая», «я этого не забуду» и др.;
- слова, выражающие недоверие: «вы меня обманывали», «я вам не верю»;
- слова, показывающие сравнение: «как свинья», «как попугай» и др.;
- слова, выражающие оскорбление: «негодяй», «дурак», «лентяй», «овца»;

- слова, выражающие категоричность: «всегда», «никогда», «все», «никто» и др.;

- слова, выражающие отрицательное отношение «ты мне противен», «я не хочу с тобой разговаривать» и др.

5) Задание в группах как вести переговоры при решении конфликта?

Какие принципы или аспекты переговорного процесса необходимо выделить? После выступления от каждой группы обобщить информацию и дать следующую теорию:

Психология эффективного переговорного процесса

Чтобы понять психологическую природу эффективного переговорного процесса, нужно иметь в виду следующее. Любой переговорный процесс протекает как бы на двух уровнях: на одном обсуждение касается существа дела, на другом оно сосредоточивается на процедуре обсуждения. На первом уровне обсуждения отвечают на вопрос «Что является предметом переговоров? На втором уровне отвечают на вопросы «Как, каким образом Вы будете обсуждать предмет переговоров?»

В сущности свой метод принципиальных переговоров сводится к четырем положениям, каждое из которых касается одного из базовых элементов и предполагает определенные рекомендации.

Первое – люди. Необходимо делать разграничение между участниками переговоров и предметом переговоров. Это означает, что участники переговоров должны прийти к пониманию того, что им необходимо работать вместе, бок о бок, и разбираться с проблемой, а не друг с другом. «Проблему людей» необходимо выделить и разбираться с ней отдельно.

Второе – интересы. Необходимо сосредоточиться на интересах, а не на позициях людей. Эта рекомендация нацелена на преодоление недостатков, обусловленных концентрацией внимания на позициях и заявлениях, в то время как цель участников переговоров состоит в удовлетворении их истинных, коренных интересов.

Третье – варианты. Необходимо, прежде чем решать, что делать, выделить круг возможностей. Речь идет о понимании того, как трудно выработать оптимальное решение под давлением. Сказывается подспудное стремление отыскать единственно верное решение. Эту трудность снимает разработка взаимовыгодных вариантов, поиск альтернатив, учитывающих общие интересы и примиряющих несовпадающие интересы.

Четвертое – критерии. Необходимо настаивать на том, чтобы результат основывался на какой-то объективной норме. Это дает возможность преодолеть чье-либо упрямство, а усилия партнеров направит на поиск тех или иных справедливых критериев.

6) В каждой группе выбрать какой-то конфликт и в игровой форме постараться его решить, раздав каждому роли: две конфликтующие стороны и третья нейтральная, которая ведет переговоры. После этого дать обратную связь: получилось ли договориться, чем был полезен этот конфликт, какие выводы сделал каждый?

7) Конфликт – это развитие, жизни без конфликтов не бывает. Домашнее

задание – рассказать о своем опыте решения конфликта «Как я решил конфликт и чем он был мне полезен?». Начать собирать кейсы решения конфликтов с комментариями экспертов на сайте ЕДЮО «Жас Ұлан».

8) И последнее задание – к концу недели придумайте образ, который соответствует вашей новой роли – начинающий медиатор, который умеет решать конфликты и уверенно вести переговоры. Дайте этому образу имя или название. Вы можете менять этот образ до тех пор, пока он не станет для вас ресурсным – вдохновляющим, придающим сил и уверенности. Запомните этот образ. Можете его нарисовать или найти подходящее изображение.

Теперь объедините два образа, первый и второй, посмотрите, что получается от их взаимодействия. Вы можете менять все, что угодно, убедитесь, что два образа усиливают друг друга и становятся для вас мощным ресурсом.

Совместное сотрудничество учителя и ученика в решении общих задач обеспечивает существование и развитие коллектива, который складывается из отдельных личностей, каждая из которых обладает индивидуальностью и неповторимостью.

Проявления асоциального поведения и их профилактика.

Чаще всего к асоциальному поведению подростков призывают сложившиеся вокруг него социальные факторы, например, трудности в общении со сверстниками, принадлежность к неформальным субкультурам, неуверенность в своей личности, низкая самооценка, неблагополучная семья, перенесенное насилие и т.д. [45].

На особом внутришкольном контроле организации образования должны находиться:

1. Профилактика наркомании и токсикомании.
2. Профилактика насилия.
3. Профилактика школьного буллинга.
4. Профилактика суицидов.
5. Работа с детьми, склонными к девиантному поведению.
6. Профилактика ранней беременности среди девочек-подростков.

В каждой школе необходимо планировать и проводить работу по ранней профилактике наркомании и токсикомании. Следует консолидировать усилия в этом направлении с органами милиции и здравоохранения, родительской общественностью.

В беседы с подростками о вреде наркомании полезно включать интересные жизненные примеры, раскрывающие пагубные последствия для здоровья. Их можно найти в периодических изданиях, газетных статьях и очерках.

Необходимо планировать и проводить работу по ранней профилактике наркомании и токсикомании. Следует консолидировать усилия в этом направлении с органами милиции и здравоохранения, родительской общественностью.

Необходимо информировать родителей о широком распространении наркотиков в подростковой среде, подготовить и раздать родителям «памятки»

о проявлениях наркомании у подростков и оказании им своевременной помощи. Полезно создать группы родительской общественности (из числа работников здравоохранения, правоохранительных органов и т.д.) по предупреждению проникновения наркотиков в школу.

Профилактика насилия.

Насилие, совершенное над ребенком, является одной из самых тяжелых психологических травм, его последствия; затрагивают все сферы личности ребенка. Дети, пережившие насилие, остро нуждаются в своевременной и адекватной психологической помощи.

Наиболее часто жертвами насилия, как со стороны взрослых, так и сверстников становятся [51]:

- дети, воспитывающиеся в условиях безнадзорности, заброшенности и эмоционального отвержения, а также имеющие отставание в психофизическом развитии, легко внушаемые, не способные оценить степень опасности и сопротивляться насилию;

- дети, которые воспитываются в обстановке беспрекословного подчинения, не умеющие сказать «нет», делающими их неспособными сопротивляться насилию, боязливые, тревожные;

- дети с нервно-психическими расстройствами (олигофрения, расстройства личности – психопатии, последствия органического поражения головного мозга и пр.);

- малолетние дети в силу своей беспомощности;

- недоношенные или с малым весом при рождении (так как они обычно более раздражительны, больше плачут и доставляют больше проблем родителям).

Цель помощи жертве насилия состоит в уменьшении отрицательного влияния пережитой им травмы на его дальнейшее развитие, предотвращение отклонений в поведении, облегчение реабилитации в обществе.

Оказание практической помощи детям и родителям должно проводиться в следующих основных направлениях:

- психокоррекционная работа с детьми;

- проведение совместных детско-родительских занятий;

Исходя из этих целей, педагоги должны решить следующие тактические задачи [52]:

• сбор информации о ребенке, его семье, интересах, ситуациях насилия. Во время беседы с ребенком следует использовать только те сведения, которые сообщает сам ребенок, ни в коем случае не оказывая на него давление;

• совместно с психологом оценивает уровень психического здоровья жертвы насилия и определяет показания к другим видам помощи;

• изучает индивидуально-психологические особенности ребенка с целью более адекватного их использования для решения возникших проблем;

• мобилизует скрытые психологические ресурсы ребенка, обеспечивающие самостоятельное решение проблем;

• осуществляет коррекцию личностных дисгармоний и социальной дезадаптации;

- выявляет основные направления дальнейшего развития личности;
- привлекает других членов семьи, родственников, сверстников, доверенных и референтных лиц к оказанию психологической поддержки пострадавшему ребенку.

Проблема насилия по отношению к детям редко является непосредственной причиной обращений к каким-либо специалистам. Чаще насилие обнаруживается в процессе работы с другими проблемами: нарушениями поведения, школьной дезадаптации, конфликтами в семье, пропусками и др. Можно выделить маркеры насилия над ребенком.

При всех случаях выявления насилия одной из важнейших задач является диагностика случая и оценка необходимой степени интервенции (психологическое вмешательство в так называемое личностное пространство человека, цель которого – стимулирование определенных положительных изменений). Очень важен при этом возраст детей: чем меньше ребенок, тем больше он нуждается в защите.

В подростковом возрасте поведенческими и психологическими индикаторами насилия над ребенком является весь спектр асоциального поведения.

При выявлении насилия по отношению к ребенку работа ведется в трех направлениях:

- медицинская;
- психотерапевтическая;
- социальная.

Своевременное выявление случаев жестокого обращения с детьми и оказание оперативной помощи детям и подросткам, пострадавшим от жестокого обращения позволит сохранить их жизнь и здоровье, обеспечить им реабилитацию и защиту, необходимую помощь.

Профилактика школьного буллинга. Школьный буллинг – длительный процесс сознательного жесткого отношения, физического и (или) психического, со стороны одного или группы детей к другому ребенку (другим детям) [53].

Мотивацией к буллингу могут выступать зависть, месть, чувство неприязни, восстановление справедливости, борьба за власть, подчинение лидеру, нейтрализация соперника, самоутверждение и др., вплоть до удовлетворения садистических потребностей отдельных личностей.

Формы школьного буллинга могут быть различными: систематические насмешки, в основе которых может лежать что угодно – от национальности до внешних данных ребенка, вымогательство, физические и психические унижения, различного вида издевательства, бойкот и игнорирование, порча личных вещей и др. Буллинг чрезвычайно изобретателен. Новейшее их «достижение» - кибербуллинг, т.е. буллинг с использованием электронных средств коммуникации.

Буллинг – явление массовое. Согласно статистическим данным, приводимым зарубежными учеными, школьному буллингу в той или иной форме подвергается от 4 до 50 процентов детей. В некоторых случаях издевательства носят ситуативный характер, но иногда систематическая травля

со стороны одноклассников приводит к фатальному исходу.

Социальная структура буллинга, как правило, включает в себя три элемента: преследователя (булли), жертву и наблюдателя.

Психологические аспекты профилактики буллинга

В отношении постстрессовых последствий буллинга первичная профилактика реализуется по трем направлениям.

1. Создание условий недопущения буллинга. Этому был посвящен предыдущий обзор макро- и микросоциальных мероприятий профилактики этого явления.

2. Скорейшее и грамотное разобщение ребенка (подростка) с соответствующими стрессовыми воздействиями.

3. Укрепление защитных сил личности и организма в противостоянии травле как для условно здоровых детей и подростков, так и для уже имеющих соматическую или психическую патологию.

Большинство педагогов США, психотерапевтов и консультантов в американских школах считают, что проблема профилактики притеснения – травли – насилия может быть решена поэтапно.

1 этап (шаг), самый ответственный, заключается в том, чтобы признать, что такая проблема существует. Признание проблемы в рамках школы требует, чтобы кто-то взял на себя инициативу сказать о ее существовании и о работе с ней.

Важно, чтобы к сотрудникам школы присоединились обучающиеся и их родители. В начале нужно определить масштаб проблемы путем опроса. Это можно сделать различными путями.

2 этап (шаг) – определение проблемы: ее суть, серьезность, частоту, привести соответствующие примеры.

После этого необходимо разработать совместный план действий.

3 этап (шаг) – выполнение программы.

Один из аспектов выполнения подобных программ – всемерное развенчание мифа о том, что «агрессивное поведение – это нормально».

Технология реагирования на выявленные либо установленные факты буллинга (травли)

1. При установлении факта либо подозрение на существование ситуации буллинга специалист (педагог, воспитатель, врач, школьный психолог и др.), сообщает о сложившейся ситуации представителю администрации (завучу по воспитательной работе).

2. Администрация, совместно с психологической службой школы принимает решение о неотложности реагирования на выявленный факт агрессии (см диаграмму).

Непосредственная работа с жертвами и преследователями

1) переговорить отдельно с каждым ребенком, ставшим их жертвой и предложить письменно описать все случившееся;

2) переговорить отдельно с каждым членом группы агрессоров и получить от них письменное изложение инцидента;

3) объяснить каждому члену девиантной группы, что он нарушил правила

поведения, и указать меру ответственности за содеянное;

4) собрать всю группу и предложить каждому её члену рассказать перед другими, о чем говорили с ним в индивидуальной беседе;

5) подготовить членов группы к встрече с остальными ребятами: «Что вы собираетесь сказать другим ребятам, когда выйдете отсюда?»

6) поговорить с родителями детей, участвовавших в девиантной группе, показать им письменные объяснения ребят;

7) вести дневник с записью всех инцидентов, с письменными объяснениями детей и принятыми мерами;

8) обучить с помощью школьного психолога детей, чаще всего попадающих в положение жертвы, методам психологической защиты;

9) потребовать от ребят-обидчиков письменных извинений перед потерпевшими;

10) если обидчик заявил, что это была шутка, обратить внимание детей при обсуждении данного случая на то, что это не смешно;

11) если действия обидчика прикрывались игровой формой, зафиксировать, кто ещё из детей принимал участие в такой «игре» [54].

Психолого-педагогические действия:

- диагностика психоэмоциональной среды и мотивационно-образовательная работа с администрацией;

- консультативно-образовательная работа с педагогическими кадрами и родителями;

- консультативно-коррекционная работа с детьми, подвергшимися жестокому обращению;

- информационно-образовательная работа с детьми;

- формирование психоэмоциональной среды учебного заведения, которая включает систему взаимоотношений между всеми субъектами образовательного процесса;

- мероприятия, направленные на сплочение школьного сообщества;

- улучшение психологического климата в школе;

- повышение психолого-педагогической компетентности взрослых (родителей, педагогов);

- повышение уровня коммуникативной культуры обучающихся;

- профилактика и коррекция отклонений в эмоциональной сфере подростков;

- снижение асоциального поведения школьников;

- развитие стрессоустойчивых качеств личности обучающихся;

- формирование здорового жизненного стиля, высокофункциональных стратегий и навыков поведения, а именно навыков принятия решения и преодоления жизненных проблем; навыков оценки социальной ситуации и принятия ответственности за собственное поведение в ней; навыков восприятия, использования и оказания психологической и социальной поддержки; навыков отстаивания своих границ и защиты своего персонального пространства; навыков защиты своего Я, самоподдержки и взаимоподдержки; навыков бесконфликтного и эффективного общения;

- направленное осознание и развитие имеющихся личностных ресурсов, способствующих формированию здорового жизненного стиля и высокоэффективного поведения (Я – концепции (самооценки, отношения к себе, своим возможностям и недостаткам; собственной системы ценностей, целей и установок, способности делать самостоятельный выбор, контролировать свое поведение и жизнь, решать простые и сложные жизненные проблемы, умения оценивать ту или иную ситуацию и свои возможности контролировать ее; умения общаться с окружающими, понимать их поведение и перспективы, сопереживать и оказывать психологическую и социальную поддержку; осознание потребности в получении и оказании поддержки окружающим).

Особенно важны действия, направленные на просвещение родителей, отношения с которыми, как показывает практика, в условиях современной школы являются самыми сложными. Они имеют огромное значение для создания безопасной образовательной среды.

Основным результатом проведения профилактической работы по предупреждению насилия в школе является *формирование безопасной среды*, то есть таких условий, при которых максимально снижено влияние факторов, провоцирующих насилие, и сведена до минимума потребность проявления агрессии любого рода. В этом смысле особое значение имеют мероприятия, направленные на сплочение коллектива школы.

Организацию ненасильственного учебно-воспитательного процесса, необходимо начинать *с педагога*, с его переосмысления профессиональных ценностей.

Умение адекватно реагировать на проявления насилия не дается педагогу даром. На уровне класса у педагога двойная функция: с одной стороны, ему положено руководить обучением и содействовать развитию детей, с другой – ему вменяется роль лидера. В ходе индивидуальных контактов он пытается войти в положение обучающихся, понять их проблемы и трудности, установить с ними доверительные отношения. В отношениях с классом в целом ему отводится роль лидера группы.

Насилию в школе необходимо противопоставить комплекс специальных мероприятий. Помешать волне насилия захлестнуть школу можно только совокупными усилиями всего преподавательского коллектива.

Заявленная позиция преподавателей имеет важнейшее значение в психологическом отношении. Педагогические установки становятся противовесом установкам самих детей. Они помогают им мобилизовать собственные силы. Не желая рабски копировать представления педагогов, дети обретают свою позицию в стремлении отстоять независимость, в борьбе с авторитетом взрослых. Помощь в данном случае сводится к мерам, способствующим разработке детьми собственных ритуалов по преодолению и ограничению агрессии.

Следующая мера, положительно зарекомендовавшая себя в случаях возникновения актов насилия в школе, заключается в предании этих инцидентов гласности. О случившемся должны быть проинформированы все –

как педагоги, так и обучающиеся. Школа должна знать все подробности инцидента и сопутствующие обстоятельства, знать имена участников. Насильникам становится ясно, что в результате своих поступков они приходят к изоляции от коллектива, что определенные акты насилия нетерпимы. Предание гласности имен виновников и всестороннее освещение инцидентов помогают детям почувствовать, где, по понятиям педагогов и родителей, пролегает граница дозволенного.

Предание гласности имен виновников ни в коем случае не должно оставаться единственной мерой. С агрессивными детьми и подростками необходимо проводить беседы. У них должна оставаться возможность интеграции в школьную жизнь.

Расширение профессионального самосознания педагога, формирование способности смотреть на процесс со стороны и готовность к изменению и инновациям, направленным на преодоление проблем образовательного процесса может быть обеспечено тренингами социальных умений и практикумами педагогических действий, направленные на профилактику насилия в школе.

Итак, в практику школьной жизни необходимо вводить новые педагогические технологии, такие, как деловые и ролевые игры, психологические тренинги. Любая совместная деятельность обучающихся и взрослых (при правильной, разумеется, организации) способна существенно изменить систему сложившихся взаимоотношений.

Ролевые игры. Их специфика в том, что здесь на равных принимают участие взрослые и подростки. Такие игры предполагают высокий уровень самостоятельности и ответственности каждого участника, свободу и независимость его действий, постоянную необходимость осуществлять выбор (порой очень мучительный) и принимать решения. Распределение ролей, не зависящее от возраста и социального статуса участников, моделирование непривычных систем взаимоотношений - все это дает возможность изменить существующее положение и по-новому выстроить отношения между детьми и взрослыми.

Педагог, оказавшийся в роли равного партнера со своими воспитанниками, получает уникальную возможность увидеть их другими глазами. Конечно, необходимость признать в обучающемся равного себе подчас вызывает у него мучительные переживания, раздражение на коллег и особенно на организаторов игры. У педагогов, склонных к жесткому подавлению воспитанников, проявляется резко негативное отношение к таким играм. Сама система равенства участников игры вызывает у них резкое неприятие. К сожалению, далеко не всем удается переосмыслить свою профессиональную и личностную позицию.

Одним из приоритентных и эффективных *способов профилактики и психокоррекции агрессивного поведения* считается тренинг социальных умений. К нему прибегают в случае добровольного желания избавиться от агрессивных паттернов поведения, обучиться сдержанности. По данным Р. Бэрон и Д. Ричардсон, тренинг социальных умений при агрессивном поведении

заключается в следующих процедурах:

- моделирование, предполагающее демонстрацию лицам, не имеющим базовых социальных умений, примеров адекватного поведения;
- ролевые игры, предлагающие представить себя в ситуации, когда требуется реализация базовых умений, что дает возможность на практике проверить модели поведения, которым испытуемые обучились в процессе моделирования;
- установление обратной связи – поощрения позитивного поведения («позитивное подкрепление»);
- перенесение навыков из учебной ситуации в реальную жизненную обстановку

Нельзя оставить без внимания и обучающихся. С целью профилактики насилия в подростковой среде так же эффективными окажутся тренинги социальных умений и реализация программ ненасильственного воспитания, спроектированных на основе технологии гуманистического воспитания.

В качестве мер по формированию ненасильственной среды организации среднего образования выделяют так же: расширение свобод и возможностей выбора видов деятельности; введение принципов «педагогике сотрудничества» и «педагогической поддержки»; расширение системы совместной деятельности всех субъектов образования; создание психологического климата взаимного уважения и доверия.

Профилактика суицидов. Общими признаками детей-суицидентов являются:

- трудности обучения в школе;
- широкий спектр соматовегетативной симптоматики;
- напряжение адаптации;
- расстройства эмоциональной и поведенческой сфер;
- наличие акцентуаций характера: лабильно-сензитивного, истероидно-демонстративного и шизоидного типов;
- напряженность сферы общения;
- полиморфность дезадаптации с постепенно формирующимся личностным смыслом самоубийства.

Знание особенностей детской суицидальности позволяет определить основные направления профилактики и коррекции суицидального поведения среди детей.

На что стоит обратить внимание педагогам, родителям, классным руководителям, чтобы предотвратить суицид.

Любые неожиданные или драматические изменения, влияющие на поведение подростка или ребенка, любые внезапные и значительные изменения успеваемости, посещения школы или поведения следует принимать всерьез.

Следует сказать, что суицидогенные факторы современного социума столь многочисленны и разнообразны, что их невозможно преодолеть лишь в рамках школы и усилиями деятельности школьных психологов и социальных педагогов. Следовательно, задача заключается в том, чтобы ограничить распространение самоубийств, научиться предупреждать их. Задача эта

сложная, требующая разработки масштабных социальных программ, т.к. для решения нужно добиться кардинальных позитивных сдвигов в общественных отношениях и на микро, и на макросоциальных уровнях.

Что может сделать педагог или родитель, чтобы не допустить попыток суицида? [55].

- Сохранять контакт с подростком. Для этого стоит помнить, что авторитарный стиль взаимодействия для подростков неэффективен и даже опасен. Чрезмерные запреты, ограничения свободы и наказания могут спровоцировать у подростка ответную агрессию или аутоагрессию (т.е. агрессию, направленную на себя). В подростковом возрасте предпочтительной формой взаимодействия является заключение договоренностей. Если ограничение необходимо, не стоит жалеть времени на объяснение его целесообразности.

- Способствовать созданию дружеской поддерживающей атмосферы в классе, дома, ориентировать обучающихся на совместную деятельность, сотрудничество.

- Если вы классный руководитель, инициируйте работу школьного психолога с классом, путем совместной разработки и проведения комплекса программ по профилактике и диагностике буллинга в классе; установлению благоприятной атмосферы в классе в целях обеспечения комфортного времяпровождения для каждого ребенка;

Работа психолога:

- снятие психологического напряжения в психотравмирующей ситуации;
- уменьшение психологической зависимости от причины, повлекшей суицидальное поведение;
- формирование компенсаторных механизмов поведения;
- формирование адекватного отношения к жизни и смерти;
- совместно с администрацией школы и педагогами, разработать комплекс мер по выявлению и профилактике буллинга.

Работа с детьми, склонными к девиантному поведению. Семейное неблагополучие, пьянство, правонарушения и равнодушие родителей, некорректные формы воспитания детей, унижение их человеческого достоинства, психическое и физическое насилие являются основными причинами появления детей группы риска и вступления детей в конфликт с законом. Нарушение поведения детей и подростков, их социальная дезадаптация являются актуальными проблемами.

Социальная профилактика – это «сознательная, целенаправленная, социально организованная деятельность по предотвращению возможных социальных, психолого-педагогических, правовых и других проблем и достижению желаемого результата».

Приведённое выше определение понятия «социальная профилактика» позволяет выделить основные цели, на достижение которых направлен этот процесс:

- выявление причин и условий, способствующих возникновению какой-либо проблемы или комплекса проблем;

- уменьшение вероятности или предупреждение возникновения недопустимых отклонений от системы социальных стандартов и норм в деятельности и поведении человека или группы;
- предотвращение возможных психологических, социокультурных и других коллизий у человека или группы;
- сохранение, поддержание и защита оптимального уровня и образа жизни людей;
- содействие человеку или группе в достижении поставленных целей, раскрытие их внутренних потенциалов и творческих способностей.

В системе профилактики девиантного поведения подростков выделяется:

- общесоциальная профилактика;
- специальная профилактика, которая состоит из различных по характеру, форме и содержанию специальных экономических, воспитательных, правовых, организационных и других мероприятий, непосредственно направленных на устранение, нейтрализацию причин конкретных форм девиаций.

Среди специальных предупредительных мер выделяется индивидуальная профилактика, которая реализуется с помощью корректирующего, регулирующего, сдерживающего воздействия, направленного на конкретные формы девиантного поведения, и факторы, их вызывающие.

Так как социальные отклонения могут быть вызваны разными причинами и обстоятельствами, можно выделить несколько типов профилактических мероприятий:

- нейтрализующие;
- компенсирующие;
- предупреждающие возникновение обстоятельств, способствующих социальным отклонениям;
- устраняющие эти обстоятельства;
- контролирующие проводимую профилактическую работу и ее результаты.

Условиями успешности профилактической работы считают ее комплексность, последовательность, дифференцированность, своевременность. Последнее условие особенно важно в работе с активно формирующейся личностью, с подростком.

В профилактических технологиях выделяются следующие основные подходы [56].

1. Информационный подход основывается на том, что отклонения в поведении подростков от социальных норм происходят потому, что несовершеннолетние их просто не знают. Следовательно, основным направлением работы должно стать информирование несовершеннолетних об их правах и обязанностях, о требованиях, предъявляемых государством и обществом к выполнению установленных для данной возрастной группы социальных норм. Это можно осуществить через средства массовой информации (печать, радио, телевидение), кино, театр, художественную литературу и другие произведения культуры, а также через систему социального обучения с целью формирования правосознания подростка,

повышения его образованности, усвоения им морально-нравственных норм поведения в обществе.

2. Социально-профилактический подход в качестве основной цели рассматривает выявление, устранение и нейтрализацию причин и условий, вызывающих различного рода негативные явления. Сущностью этого подхода является система социально-экономических, общественно-политических, организационных, правовых и воспитательных мероприятий, которые проводятся государством, обществом, конкретной социально-педагогической организацией, социальным работником для устранения или минимизации причин девиантного поведения.

Так, отсутствие целевой информации о последствиях употребления наркотиков приводит несовершеннолетних, которые их употребляют, к уголовной ответственности. Это происходит потому, что практически все подростки - наркоманы уверены, что употребление наркотиков -- это личное дело каждого, а привлечь можно лишь за их распространение, так как не знают, что по закону уголовная ответственность наступает даже за их употребление.

Не менее важным в нашем обществе в связи с проблемой профилактики алкоголизма среди подростков является информирование их о тяжелых социальных и психоневрологических последствиях пьянства и алкоголизма.

Отсутствие профилактической работы с будущими родителями ведет к увеличению количества детей, родившихся с тяжелыми физическими и психологическими нарушениями, так как несовершеннолетние матери не знают элементарных правил поведения во время беременности и не придерживаются жесткого запрета на принятие в это время алкогольных напитков.

3. Социально-педагогический, заключающийся в восстановлении или коррекции качеств личности подростка с девиантным поведением, особенно его нравственных и волевых качеств личности.

Сознательный человек – гражданин – это тот, кто обладает развитой способностью владеть своими побуждениями, поступками во имя нравственных целей. Такой человек никогда не допустит нарушений закона. Вот почему у подрастающего поколения следует формировать следующие волевые черты поведения:

- быть хозяином своего слова и дела;
- тормозить стремления и мотивы, способные привести к поступкам, наносящим вред обществу;
- концентрировать усилия на главном, наиболее важном в настоящее время;
- ставить перед собой продуманные и не противоречащие праву цели, подчиняя им мимолетные влечения.

Именно в подростковом и юношеском возрасте складываются в виде системы более или менее устойчивые представления об окружающем мире, об общественных требованиях, выраженных в правовых и моральных нормах. Молодой человек, освоивший эти нормы, становится последовательным в выборе положительных целей и планов, сознательно противопоставляя свои поступки, свой образ мыслей и усвоенную систему ценностей чуждым

обществу представлениям, взглядам и действиям, он сможет лучше разобраться в сложных жизненных ситуациях, увидеть общественную значимость своих поступков и никогда не преступить рамок, установленных общественными нормами.

Эффективность применения той или иной технологии социальной работы по профилактике девиантного поведения подростков может быть обеспечена только при условии обязательного включения следующих составляющих: -- направленности на искоренение источников дискомфорта как в самом ребенке, так и в социальной и природной среде, и одновременно на создание условий для приобретения несовершеннолетним необходимого опыта для решения возникающих перед ним проблем; -- обучение ребенка новым навыкам, которые помогают достичь поставленных целей или сохранить здоровье; решение еще не возникших проблем, предупреждение их возникновения.

Органы управления образованием и организации среднего образования контролируют и развивают сеть специализированных учебно-воспитательных организаций открытого и закрытого типа, детских домов и школ-интернатов; участвуют в организации летнего отдыха, досуга и занятий несовершеннолетних; ведут учет несовершеннолетних, не посещающих занятия в организациях среднего образования. Все эти организации предоставляют бесплатные социальные, медицинские, правовые и иные услуги несовершеннолетним, организуют досуг и занятость так называемым трудным подросткам, осуществляют информационно-просветительскую работу с молодежью. Они тесно взаимодействуют между собой с целью предупреждения девиантного поведения несовершеннолетних, защиты их прав и интересов, воспитания и обучения полноценных членов общества.

Профилактика ранней беременности у девочек-подростков.

В настоящее время существует множество программ по предотвращению беременности у подростков. Наиболее успешные из них включают многочисленные и разнообразные подходы к проблеме, а также пропаганду воздержания и контрацепции. Информированность подростка, доступность контрацепции, половое воспитание, получение образования и профессиональной подготовки являются ключевыми факторами профилактики нежеланной беременности. Огромную роль в успешности профилактических программ играют родители подростка, школы, религиозные учреждения, врачи, социальные и государственные организации. Подобные совместные усилия как на национальном, так и на местном уровнях доказали свою эффективность в снижении сексуальной активности и беременности среди подростков. Таким образом, многочисленные исследования указывают на важнейшую роль сексуального образования подростков и общей сексуальной культуры общества в предотвращении ранних беременностей. Современные исследования показывают, что поощрение воздержания и пропаганда контрацепции приносит сопоставимые результаты. Кроме того, выявлено, что сексуальное образование не приводит к увеличению сексуальной активности подростков, а профилактические программы, пропагандирующие воздержание как самый безопасный и лучший подход, не приводят к снижению использования средств

контрацепции среди сексуально активной молодежи.

Таким образом, под профилактикой девиантного поведения подростков в социальной работе понимаются, прежде всего, научно обоснованные и своевременно предпринятые действия, направленные на:

- предотвращение возможных физических, психологических или социокультурных обстоятельств у отдельного ребенка или несовершеннолетних, входящих в группу социального риска;
- сохранение, поддержание и защиту нормального уровня жизни и здоровья ребенка;
- содействие ребенку в достижении социально значимых целей и раскрытие его внутреннего потенциала.

Профилактика и коррекция отклоняющегося поведения обучающихся из неблагополучных семей должна осуществляться через совместную деятельность специалистов образовательных и других организаций (комплексное сопровождение), направленную на формирование у детей и подростков личностных ресурсов, обеспечивающих доминирование ценностей здорового образа жизни, социально-приемлемого поведения, а также развитие психологических навыков, необходимых в решении конфликтных ситуаций, в противостоянии влиянию асоциальных и криминальных групп.

Данная деятельность включает в себя раннее выявление факторов риска в социальной ситуации развития конкретного ребёнка, разработку и реализацию индивидуальных программ, предусматривающих комплекс мер по предупреждению или минимизации негативного воздействия на ребёнка, а также разностороннюю помощь специалистов в выводе ребёнка или его семьи из социально-опасного положения.

Существуют различные технологии и программы профилактики девиантного поведения подростков. Все они будут эффективны, если использовать их в комплексе, систематически, с учётом индивидуальных особенностей детей и ситуации, в которой они оказались. Несмотря на все жизненные неудачи, ситуацию, в которой оказались, больше половины подростков с надеждой смотрят в будущее, верят в успех.

Заключение

Успешное решение задач воспитания возможно только при объединении усилий семьи и других социальных структур. Сотрудничество школы и семьи должно создавать комфортные, адекватные условия для развития школьников.

Нормальное «здоровое» поведение у подростка подразумевает под собой взаимодействие подростка с социумом, с окружающими людьми, адекватным потребностям в жизни и его возможность гармоничной социализации в обществе. Как правило, подросток, характеризующийся асоциальным поведением, имеет определенные личностные особенности: несдержанность и агрессивность; склонность к межличностным конфликтам; упрямство; нежелание подчиняться общепринятым правилам поведения; трудности социальной адаптации.

Поэтому основными задачами деятельности организаций образования по профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних должны быть:

- предупреждение безнадзорности, беспризорности, правонарушений несовершеннолетних, выявление и устранение их причин и условий;
- социально-психолого-педагогическая реабилитация несовершеннолетних и семей, находящихся в социально опасном положении;
- выявление и пресечение случаев вовлечения несовершеннолетних в совершение правонарушений.

Деятельность по профилактике асоциального поведения подростков должна основываться на следующих принципах:

- законности,
- демократизма,
- гуманного обращения с подростками,
- поддержки семьи и взаимодействия с ней,
- индивидуального подхода к воспитанию подростков с соблюдением конфиденциальности полученной информации,
- государственной поддержки органов, учреждений и иных организаций, осуществляющих деятельность, связанную с профилактикой девиантного поведения несовершеннолетних,

В системе воспитательной и профилактической работы должны быть привлечены родительская общественность, представители ученического самоуправления а также использованы все ресурсы межведомственного взаимодействия и укрепления взаимосвязи между администрацией организации образования, педагогами, родителями, общественностью школы и другими субъектами системы профилактики.

Опираясь на имеющийся опыт, школа в объективно непростых условиях должна совершенствовать формы и методы профилактической работы, с учетом следующих ведущих направлений:

- индивидуальную работу с детьми социального риска и оказание им педагогической и психологической помощи;
- максимальное снижение негативного влияния социума на личность

ученика и использование всех его позитивных возможностей для многогранного развития личности, формирование положительной воспитательной среды.

Хорошо организованная пропаганда медицинских и гигиенических знаний помогает воспитать здоровое, физически крепкое поколение.

Список использованной литературы

1. Конвенция о правах ребёнка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года. Вступила в силу 2 сентября 1990 года; Декларация прав ребёнка. Провозглашена резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1959 года; Единая конвенция о наркотических средствах. Принят 30.03.1961г. в Нью-Йорке. С изменениями от 25.03.1972г.; Европейская Конвенция о защите прав человека и основных свобод /Совет Европы; Рим, 04.11.1950г.; Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей/ООН, Нью-Йорк, 30.09.1990г.; Декларация принципов толерантности ООН и ЮНЕСКО 1995г.; Резолюция ООН от 14 декабря 1990 N45/112 «Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних»; Правила ООН от 14 декабря 1990г., касающиеся защиты несовершеннолетних, лишенных свободы.
2. Бочарова Ю. Ю. Ориентация теории и практики образования на продуктивный конфликт (на примере ФРГ): автореф. дисс. ... канд. пед. наук. Красноярск, 2004. 24 с.
3. Krappmann L. Kinder und die Bewältigung von Aggressionen // M. Endres (Hrsg.): Krisen im Jugendalter. München: Reinhardt, 1994. S. 240.
4. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4749652/>
5. Moffitt T. E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy // Psychological Review. - 1993. - № 100. -P. 674-701.].
6. The Personal and Guidance Journal - №8, Барселона., 2012.
7. Farrington D. P., Loeber R., Van Kammen W. B.. Long-term criminal outcomes of hyperactivity-impulsivity-attention-deficit and conduct problems in childhood // Straight and devious pathways from childhood to adulthood / Eds. Robins L. N., M. Rutter. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990. -P. 62-81.].
8. Skinner B. F. A matter of consequences. - N. Y., 1983.
9. http://truport.ru/foo_page2/vospdelikvizd_15.html
10. Ben-ari E. Japanese childcare: An interpretive study of culture and organization. — L.; N. Y.: Kegan Paul International, 1997. — X, 175 pp. — (Jap. studies ser.).
11. Farrington D. P., Loeber R., Van Kammen W. B.. Long-term criminal outcomes of hyperactivity-impulsivity-attention-deficit and conduct problems in childhood // Straight and devious pathways from childhood to adulthood / Eds. Robins L. N., M. Rutter. - Cambridge: Cambridge University Press, 1990. -P. 62-81.].
12. Медиативный и восстановительный подходы в профилактике девиантного поведения несовершеннолетних: опыт Ярославской области. г. Ярославль, 2016.
13. http://www.dpo-smolensk.ru/biblioteka/inform_obespech/kaf-upravleniya/mediaciya-5.pdf

13. Подготовка несовершеннолетних к волонтерской деятельности по профилактике безнадзорности среди сверстников: Методическое пособие. – Казань: Изд-во «Отечество», 2012 г. - 185с.
14. <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/13/tre>
15. Ерофеева И.В. Методические рекомендации по организации воспитательно-профилактической работы и деятельности совета учреждения образования по профилактике безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних. 2016 г.
16. http://www.narkotiki.ru/5_6455.htm
17. (<https://www.youtube.com/watch?v=O4j0ghYIEkw>)
18. https://studbooks.net/1713163/psihologiya/metody_profilaktiki_suitsidalnogo_povedeniya_podrostkov_napravleniya_formy_struktura].
19. Ворсина О.П., Дианова С.В., Чернигова Е.П. Вопросы диагностики и профилактики суицидального поведения детей и подростков. Методические рекомендации для врачей общесоматической сети, школьных психологов. Иркутск – 2015.
20. Кузнецова Е.В. Предупреждение делинквентного поведения несовершеннолетних, продуцируемого контентом сети интернет диссертация: дис. ... канд. юрид. наук. Москва – 2019.
21. Акопов Г.Л. Глобальные проблемы и опасности сетевой политики. М., 2004.
22. Кузнецова Е.В. Правовые меры обеспечения информационной безопасности несовершеннолетних в сети Интернет: российский и зарубежный опыт: методические рекомендации. М., 2016.
23. Клейберг Ю.А. Девиантное поведение подростков: причины, тенденции и формы социальной защиты. М.: Тверь, 1998.
24. Тетерский С.В. Введение в социальную работу. М.: Академический проект, 2000.
25. <http://www.thelancet-press.com/embargo/childhealth.pdf>.
26. <https://www.unicef.org/kazakhstan/>
27. Pinheiro P.S. World Report on Violence Against Children. 2006. URL: <http://www.unicef.org/violencestudy/reports>.
28. <http://religionmap.kz/ru/news/view?id=265>
29. <https://www.qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/MainMenu>
30. National Society for the Prevention of Cruelty to Children <https://www.nspcc.org.uk/>
31. «Анализ положения детей Республики Казахстан, 2019», ЮНИСЕФ
32. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31102748#pos=1385;-18.
33. МВД РК, данные по официальному запросу, № исх:6/02/20-3 от 6.02.2020.
34. Бутенко Л.П. Свободное время: за и против подростков // Семья и школа.– 2004. – № 2. – С. 9-12.
35. <https://moluch.ru/conf/ped/archive/103/5528/>
36. <http://naotrud.ru/9-uncategorised/316-smolyakova-s-a>

37. http://savvinskay.odinedu.ru/svedenia_ob_obrazov_org/Rukovodstvo.
Pedagogicheskiy_(nauchno-
38. <https://voobrazhulia.ru/professionalnaya-psihologicheskaya-liga-professionalnaya-psihoterapevticheskaya-liga-ppl-chlenstvo-v/>
39. Сулейменова, Ж. А. Взаимодействие семьи и школы как важный фактор социализации подрастающего поколения / Ж. А. Сулейменова. — Текст : непосредственный // Педагогика: традиции и инновации : материалы I Междунар. науч. конф. (г. Челябинск, октябрь 2011 г.). — Т. 1. — Челябинск : Два комсомольца, 2011. — С. 27-30. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/19/949/> (дата обращения: 19.08.2020).
40. <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-profilaktike-pravonarusheniy-obuchayuschih-sya-kolledzha>
41. http://saptch.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=147:2014-04-23-20-52-21&catid=18:2013-04-25-20-01-05
42. <https://blagovichi.schools.by/pages/pravila-bezopasnogo-interneta>
43. <https://xn----ctbajehzia2a.xn--p1ai/informatsionnaya-bezopasnost/informatsiya-dlya-roditelej-ob-informatsionnoj-bezopasnosti-detej>
44. <https://gigabaza.ru/doc/68252.html>
45. <http://cgon.rospotrebnadzor.ru/content/62/964/>
46. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000858>
47. <http://26school.by/index.php/uchashchimsya/klassnomu-rukovoditelju/rekomendatsii-klassnomu-rukovoditelju>
48. «Методические рекомендации по организации деятельности Республиканского Общественного Объединения «Единая детско-юношеская организация «Жас Ұлан».
49. Медиация в образовании: поликультурный контекст : материалы I Междунар. науч. конф. Красноярск, 24-26 октября 2019 г. / под общ. ред. О. Г. Смоляниновой: Сиб. федер. ун-т, 2019. – 421 с. Адамова М. Е. Требования к профессионализму школьных медиаторов для интеграции медиативных практик в образовании.
50. Авидон И Гончукова О. Тренинги взаимодействия в конфликте. Материалы для подготовки и проведения. "Речь" Санкт-Петербург, 2008.
51. <https://braslavroo.ihb.by/spc/pedagogs/548-2018-11-15-07-36-10.html>
52. <https://depobr-molod.admhmao.ru/obrazovanie-v-yugre/vospitanie/metodicheskie-rekomendatsii/1668445/organizatsiya-pomoshchi-detyam-postradavshim-ot-nasiliya-i-zhestokogo-obrashcheniya>
53. <http://socialpedagog.mouthernov.edusite.ru/p5aa1.html>
54. <https://kadetgrodnno.schools.by/pages/shkolnyj-bulling>
55. <https://gym1507uz.mskobr.ru/files/Pamiatka%20po%20suitcidu.pdf>
56. Молодцова Т.Д. Социально-профилактическая деятельность с девиантными подростками как проблема исследования // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 3-3. – С. 283-285;

Содержание

Введение.....	90
1 Международный опыт по профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков.....	93
2 Профилактика асоциальных явлений среди детей и подростков в Республике Казахстан.....	114
3 Методические рекомендации по профилактике асоциальных явлений среди детей и подростков в организациях среднего образования.....	134
Заключение.....	170
Список использованной литературы.....	172

**«Әдепті адам – әдемі адам»:
балалар мен жасөспірімдер арасында қоғамға қайшы әрекеттердің алдын алу»
Әдістемелік ұсынымдар**

**«Әдепті адам – әдемі адам»:
профилактика асоциальных явлений среди детей и подростков»
Методические рекомендации**

Басуға 16.09.2020 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 10,9

Подписано в печать 16.09.2020 г. Формат 60×84 1/16.
Бумага офсетная. Печать офсетная.
Шрифт Times New Roman. Усл. п.л. 10,9